

Azərbaycan dili 4

dövlət dili

DƏRSLİK

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin*,
sözləri *Əhməd Cavadındır*.

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırlız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayraqınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

RAFİQ İSMAYILOV, ÜLKƏR NURULLAYEVA, REYHAN HƏBİBLİ

Ümumi təhsil müəssisələrinin **4**-cü sinifləri üçün

AZƏRBAYCAN DİLİ

(dövlət dili)

fənni üzrə

DƏRSLİK

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

1

Fərd və toplum

Mövzu	Dil qaydaları	
1 Mərhəmət	Sözlərdə saitlərin yazılışı	8-12
2 Xeyirxahlıq	Sözlərdə samitlərin yazılışı	13-17
3 Ünsiyyət	Alınma sözlərin yazılışı	18-21
Ümumiləşdirici təkrar		22

2

Yüz min "niyə?"

Mövzu	Dil qaydaları	
1 Niyə mütaliə etməliyik?	Sözün tərkibi	24-28
2 İlanlar haqqında bilmədiklərimiz	Şəkilçilərin növləri	29-33
3 Qaranquşlar necə yuva qurur?	Şəkilçilərin yazılışı	34-37
Ümumiləşdirici təkrar		38

3

İdman və idmançılar

Mövzu	Dil qaydaları	
1 Oyunlar və qaydalar	İsmiñ hal və mənşəbiyyət şəkilçiləri	40-44
2 İradənin gücü	Sifət	45-49
3 Çempionlar	Zərf	50-53
Ümumiləşdirici təkrar		54

4

Təkərdən avtomobile

Mövzu	Dil qaydaları	
1 Təkərin tarixi	Feilin məsdər forması	56-59
2 İki təkər üstə hərəkət	İşarə əvəzlikləri	60-65
3 Avtomobil dünyası	Köməkçi nitq hissələri	66-71
Ümumiləşdirici təkrar		72

5

Təbiətin sırları

Mövzu	Dil qaydaları	
1 İnsan və təbiət	Söz, söz birləşməsi, cümle	74-77
2 Hər canlıının öz taleyi var	Cümlə üzvləri. Mübtəda və xəbər	78-83
3 Memar canlıları	Xəberin mübtəda ilə uzlaşması	84-89
Ümumiləşdirici təkrar		90

6

Tarixdə iz qoyanlar

Mövzu	Dil qaydaları	
1 Ot kökü üstə bitər	Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri	92-96
2 İlkə imza atan qadın	Cümlədə söz sırası	97-100
3 Təhsil fədaisi		101-105
4-cü sinif üzrə ümumiləşdirici təkrar		106-107
İzahlı sözlük		108-111

Kitabınızla tanış olun

Söz mücrüsü

Sizi oxuduğunuz mətndəki yeni sözlərlə tanış edir.

Söz mücrüsü
düzbucaklı • heç-heçə
sahə • lövhə • rəqib

Söz ehtiyatı

Mətndəki yeni sözlərlə bağlı tapşırıqlar verilir.

Söz ehtiyatı

- 3 Sözlərlə izahları uyğunlaşdırın.
1. band a. kiçik göl, gölməçə
 2. nohur b. axar suyun qabağını almaq üçün çekilən sədd.
 3. samt c. yeraltı yol, tunel.
 4. lağım d. tərəf, yön, istiqamət

Nə anladın?

Oxuduğunuz mətnlə bağlı suallar verilir.

Nə anladın?

- 4 Sahildəki ağacları kəsərkən qunduzlar nə üçün küləyin səmtini təyin edirlər?
5 Nə üçün qunduz yuvasında temperatur az dəyişir?

Düşün və cavab ver

Suallara cavab verməklə mətndəki obrazlara və hadisələrə münasibət bildirirsiz.

Düşün və cavab ver

- 6 Şəkillərdə qunduzun dişlərinə, quyruğuna, əl, ayaq quruluşuna diqqət yetirin.
Bunları qunduzun həyat tərzini ilə əlaqələndirin.

Danışma

Müxtəlif mövzular üzrə danışmaq üçün tapşırıqlar verilir.

Danışma

- 3 Şəkillərdən istifadə edərək təbiətin mühafizəsi mövzusunda danışın.

Yazı

Müxtəlif mövzularda esse, məktub və s. mətnlər yazmaq tapşırılır.

Yazı

- 4 Ana Təbiətin xahişini bütün insanlara çatdırmaq üçün məktub yazın.

Dinləmə

Mətnləri dinləyir və həmin mətnlərlə bağlı tapşırıqlar yerinə yetirirsiz.

Dinləmə

- 2 Müəllimin oxuduğu "Hazır yuva" mətnini dinlayın. Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.
1. Qaranquşalar yuvalarını əl çatmayan yerdə qururlar, çünkü ...
2. Qaranquşalar sərçələrə hücum çəkib dimdiklədilər, çünkü ...
3. Mən cubuqla sərçələri qovurdum, çünkü ...

Bunları bilməliyik

Yazında əməl olunması tələb edilən qaydalar öyrədilir. Həmin qaydaları tətbiq etmək üçün tapşırıqlar verilir.

Bunları bilməliyik

sÖZÜN TƏRKİBİ: KÖK VƏ ŞAKİLÇİ
Söklär kök və şakılıçından ibarət olur.
Kök ayrılıqda işlənə bilir və leksik manası daşıyır.
Şakılıç isə sözün ayrılıqda işlənə bilməyən, leksik manası olmayan hissəsidir:
təyyara - *di-lar*
kək - *şakılıçlar*

- Verilmiş sözləri kök və şakılıçıya ayırrın.

pəhərdan, meyvələr, kəsici, meyəlik, oidi, oxucu

1

Fərd və toplum

1. İnsan hansı davranışları ilə cəmiyyətə faydalı ola bilər?
2. Sizcə, hansı xüsusiyyətlər cəmiyyətdə insana hörmət qazandırar?
3. Cəmiyyət – məktəb, ailə, dostlar insan xarakterinin formalaşmasına necə təsir göstərir?

11

Nə üçün insanlar bir-birinə yardım etməlidirlər? Siz çətin anlarda kimlərə kömək etmişsiniz?

FUTBOL TOPU

Dərs ilinin birinci günü idi. Yay tətili dövründə Adılgılın məktəbi tam təmir olunmuşdu. Ağappaq divarlar, tünd-yaşıl yazı lövhəsi, rəngli plakatlar, təzə rahat partalar adamda oxumaq, çalışmaq həvəsi oyadırıdı.

Lakin 4-cü sinifdə oxuyan oğlanları daha çox başqa şey maraqlandırırdı. Onlar gözlərini pəncərədən çəkmirdilər. Sinfin pəncərələri futbol meydançasına açılırdı. Meydança isə gəlgəl deyirdi. İndi onun yamyasıl ot örtüyü vardı. Qapıların dirəkləri rənglənmiş, yeni tor çəkilmişdi. Meydançanın kənarları, hətta cərimə meydançası da ağ rənglə xətlənmişdi.

Sinfin başqa oğlanları kimi, Adilin də gözü pəncərədə idi. Hamı bu gözəl meydançada futbol oynayacağı anı böyük səbirsizliklə gözləyirdi.

Tənəffüs zamanı uşaqlar pəncərənin qarşısına yiğişdilər.

- Gördünüz, əsl futbol meydançasıdır.
- Xətləri görürsən, necə aydınlaşdır?! Daha aut olanda heç kim mübahisə etməyəcək.
- Hətta penaltinin yeri də işarə olunub. Daha ayaqla on bir metr ölçməyəcəyik.

Uşaqlar qərara aldılar ki, dərsdən sonra gedib evdə nahar etsinlər, futbol oynamaq üçün valideynlərindən icazə alıb meydançaya yiğissinlər. Bu vaxt Ramiz dilləndi:

- Belə meydançada köhnə topla oynamaq düzgün olmaz. Bəlkə, pul yığaq, təzə top alaq?

Hamı razılaşdı. Xırda pulla olsa da, düz on manat yığıldı. Bu isə yaxşı top almaq üçün kifayət idi. Pulu Adilə verib top almağı ona etibar etdilər. Qərara gəldilər ki, axşam saat beşdə meydançanın yanında yiğissinlər.

Adil evə gəlib nahar etdi. Sonra ev tapşırıqlarını yerinə yetirdi. O, tez-tez atasının dünən bağışladığı saata baxırdı. Atası bu saatı Adilə verəndə demişdi:

– Sən artıq böyük oğlansan. Vaxtını planlaşdırmağı, rejimlə yaşamağı bacarmalısan. Ona görə də bu saatı sənə hədiyyə edirəm.

Saat beşin yarısında Adil idman paltarını geyinib evdən çıxdı. O, yolboyu necə futbol oynayacağını düşünürdü: "Görəsən, hücumçu olsam, yaxşıdır, yoxsa müdafiəçi? Əş, nə fərqi var, təki qapıcı olmayım".

İdman malları mağazası Adilglin evinin yanında, beşmərtəbəli binanın altında yerləşirdi. Mağazaya bitişik böyük bir aptek də var idi. Adil vitrindəki futbol toplarına nəzər saldı. Sarı-mavi rəngli top çox xoşuna gəldi. Fikirləşdi ki, pul çatsa, elə bu topu alınsın. Bu vaxt o, aptekin qabağında bir qızın divara söykənib ağladığını gördü. Qız çox balaca idi. Birinci sinif şagirdinə oxşayırırdı.

Adil qızı yaxınlaşıb soruşdu:

– Sənə nə olub, niyə ağlayırsan? Azmisan, ya səni incidiblər?

Qız burnunu çəkib başını buladı:

– Yox, azmamışam, məni heç kim incitməyib.

Mən... mən... anamın dərmanını salıb sindirmişam.

Uşaq yerdəki şüşə qırıntılarını göstərib bərkdən hönkürdü:

– Mən şüşəni bərk-bərk tutmuşdum, ancaq o, əlimdən sürüşüb düşdü.

– Deməli, anan xəstədir?

– Hə. Həkim gəldi, bir kağızın üstünə nə isə yazdı.

Anam həmin kağızı, bir də on manat pul verdi ki, aptekdən dərman alım.

Adil ovcundakı pullara, bir də vitrindəki sarı-mavi topa baxdı. Aptekə daxil olub satıcıya yaxınlaşdı.

Əlindəki pulları piştaxtanın üzərinə qoyub dedi:

– Xahiş edirəm, bu uşağa verdiniz dərmandan birini də verin.

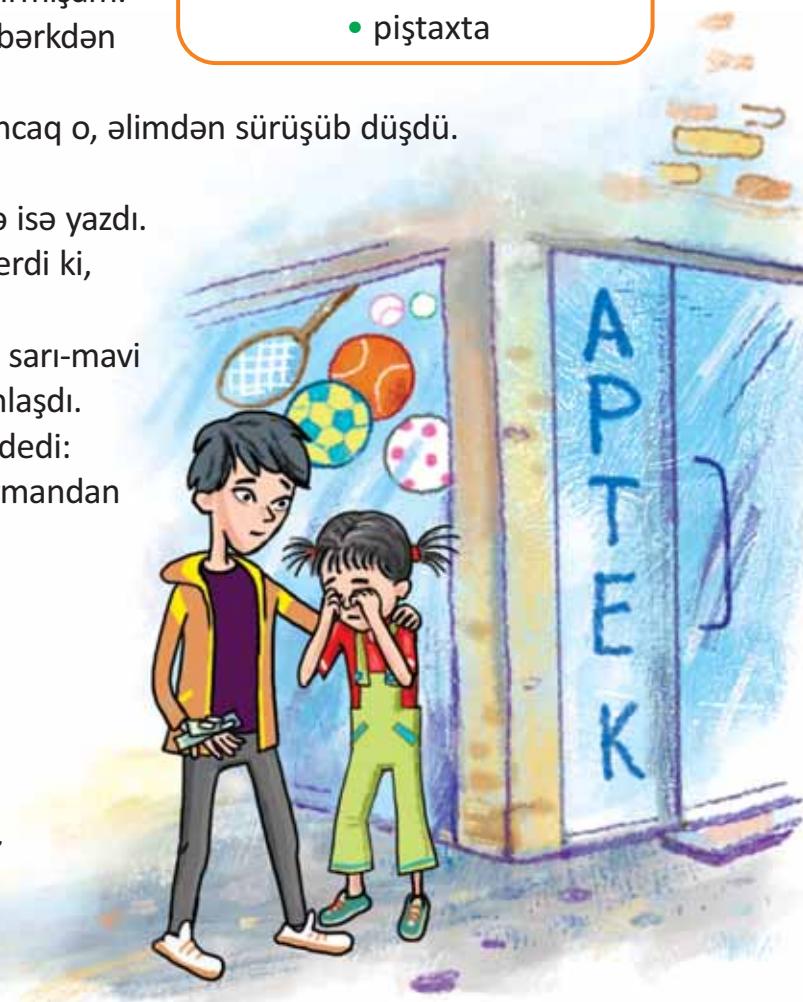
Adil dərmanı alıb qızı verdi. Bərk-bərk tapşırıdı:

– Bax əlindən salma ha!

Uşaq uzaqlaşdıqdan sonra Adil saatına baxdı. Saat beş tamam idi...

Söz mücrüsü ABC

- dövr • təmir • dirək
- imtina etmək • hönkürmək
- kifayət • etibar etmək
- müdafiəçi • aut • azmaq
- piştaxta

*İlham Ağayevin "Dərman"
hekayəsi əsasında yazılmışdır.*

Söz ehtiyatı

- 2 İzahlara əsasən “müdafiaçı” və “qapıcı” sözlərinin mənasını təxmin edib cədvəli tamamlayın. Daha sonra təxminlərinizi lügət vasitəsilə yoxlayın.

söz	sualı	izahı
hücum	nə?	<i>İdman oyununda xal qazanmaq üçün oyuncunun irəliyə doğru hərəkəti</i>
hücumçu	kim?	<i>Yarış zamanı irəliyə doğru hərəkət edən oyuncu</i>
müdafia	nə?	<i>bəzi idman oyunlarında meydanın müəyyən sahəsini qoruma</i>
müdafiaçı		
qapı	nə?	<i>bəzi idman oyunlarında topu keçirmək üçün yer</i>
qapıcı		

- 3 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözləri əlavə edərək cümlələri tamamlayın.

1. Dilbər nənə nəvələrinə, onların yalan danışmadığına inanırdı.
2. Səid hücumçu olmaq istəyirdi, ona görə də qapıda dayanmaqdan
3. Satıcı çörək paketini və pulun qalığını ... üstünə qoydu.

Nə anladın?

- 4 Mətndə hansı suala cavab yoxdur?

- A Hadisələr nə vaxt baş vermişdi?
- B Sinifdə neçə şagird var idi?
- C Yeni futbol topu almaq fikrini kim söylədi?
- Ç Top almağı kimə tapşırıldılar?
- D Adil kimə kömək etdi?

- 5 Cümlələri mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

1. Sinfin oğlanları gözlərini pəncərədən çəkmirdilər, çünkü ...
2. Oğlanlar yeni futbol topu almaq istədilər, ona görə də ...
3. Balaca qız hönkürüb ağlayırdı, çünkü ...

2.1 Hadisələrin ardıcılılığını müəyyən edərək "Futbol topu" mətninin qısa məzmununu danışın.

- A Adil dərman alıb uşağa verdi.
- B Sinfin oğlanları dərsdən sonra futbol oynaması planlaşdırıldılar.
- C Top almağı Adilə etibar etdirilər.
- Ç Adil mağazanın yanında balaca qızla rastlaştı.
- D Yeni futbol topu almaq üçün pul topladılar.
- E Adil idman malları mağazasına yollandı.

Düşün və cavab ver

2 Sizcə, "Futbol topu" mətninin baş qəhrəmanı kimdir? Fikrinizi əsaslandırın.

3 Sizcə, nə üçün mətnin sonunda saatın beş olduğu vurğulanır?

4 Mətndə hansı epizodlar Adilə aid aşağıdakı xüsusiyyətləri əks etdirir?

həssas mərhəmətli

5 Müzakirə. Adilin futbol topu üçün yiğilmiş pulu başqa məqsədlə xərcləməyə haqqı var idimi?

- A Haqqı var idi.
- B Haqqı yox idi.

6 Sizcə, bu mətni bitmiş hesab etmək olarmı? Mətni təxəyyülünüzə uyğun davam etdiririn.

Yazı

7 Adilə məktub yazın. Onun hərəkətlərinə münasibət bildirin.

Təlimat

Unutmayın, şəxsən tanış olmadığınız adama məktub yazarkən əvvəlcə özünüüzü təqdim etməlisiniz. Daha sonra məktubunuzun məqsədi haqqında məlumat verməlisiniz.

Yazı

- 3 1 Sözlərdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn hərfləri müəyyən edin.

qəhr ... man (*ə, yoxsa a*)

müdr ... k (*ü, yoxsa i*)

Bunları bilməliyik

SÖZLƏRDƏ BƏZİ SAİTLƏRİN YAZILISI

Sözlərdə bəzi saitlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

Düzgün	Yanlış
pəhləvan	pəhlivan

Düzgün	Yanlış
ümid	ümüd

- 2 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfləri yazmaqla sözləri köçürün.

*üf...q (i,ü)
müxb...r (i,ü)
mud...r (i,ü)*

*nəq...rat (ə,a)
həş...rat (ə,a)
həy...can (ə,a)*

*münb...t (i,ü)
ülv... (i,ü)
müh...t (i,ü)*

- 3 Hansı cümlədəki fərqləndirilmiş söz düzgün yazılmışdır?

- Məleykə **rəsim** albomunu nənəsinə göstərdi.
- Bu gün məktəbimizdə **rəsm** sərgisi keçirildi.

Bunları bilməliyik

BİRHECALI, YOXSA İKİHECALI SÖZ

Bəzi sözlərin sonunda iki samit yanaşı gələndə həmin sözlərin deyilişi və yazılışı fərqlənir. Belə sözlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

Düzgün	Yanlış
üzr	üzür

- 4 Fərqləndirilmiş sözlərin mənasını və düzgün yazılışını müəyyən edərək cümlələri köçürün.

- Nərmin şahmat dərnəyinə **üzüb** olmuşdu.
- Bu gün əməksevərlik mövzusunda **mətin** oxuduq.
- Bu, Samirin həyatında ən xoşbəxt **dövür** idi.

- 5 Sözün izahını oxuyun. Hansı cümlədə fərqləndirilmiş söz düzgün yazılmışdır?

- əmr – *göstəriş, hökm*
- əmir – *ölkənin başçısı; hökmdar*

A) **Əmir** Teymur şairi sarayına dəvət etdi.

B) Hökmdar qoşununa **əmir** etdi.

11 Dostunuz varmı? Hansı xüsusiyyətlərinə görə onunla dostluq edirsiniz?

TƏNHA QU QUŞU

Böyük bir gölün qırağında qamışlıqda üç qaz yaşayırıdı. Onlar çox mehriban dəst idilər. Heç vaxt bir-birini incitməzdilər. Həmişə bir yerdə olardılar. Günlərinin çox hissəsini ya üzməklə, ya da uçmaqla keçirirdilər. Bir gün qazlar göldə üzən Qu quşu ilə rastlaşdırılar. Quşun gözəlliyyinə valeh oldular. Onun bəmbəyaz tükləri dostları heyran elədi. Onlar bu gözəl quşla tanış olmaq üçün ona yaxınlaşdırılar.

– Necə də gözəldir! – deyə dostlardan biri heyranlıqla ucadan dilləndi.

Qu quşu özünü eşitməzliyə vurdu. Sonra saymazyana oradan uzaqlaşdı. Onun bu hərəkəti dostların qəlbini toxunsa da, heç nə demədilər.

Söz mücrüsü

- qamışlıq • valeh olmaq
- bəmbəyaz • saymazyana
- qəlbini toxunmaq • acidil
- cəhd etmək • lovğa

Aradan xeyli vaxt keçdi. Tənha Qu quşunun davranışında heç nə dəyişmədi. O, yenə göldə tək-tənha üzür, heç kimlə bir kəlmə də danışmırıdı. Dostlar onu öz dəstələrinə qoşmaq üçün daha bir cəhd etdirilər. Onlar Qu quşuna yaxınlaşdırıb soruştular:

- Bu gün gəzintiyə çıxacaq. Bizimlə getmək istəyirsən?
- Yox, istəmirəm! Sizin kobud səsiniz var. Lələkləriniz də çirklidir.

Gözəl bir quşun belə acidil olması qəribə idi.

Qış gəlməşdi. Gölün suyu çox soyuq idi. Donmamaq üçün tez-tez hərəkət etmək lazımdı. Buna görə çox vaxt dostlar səmada olurdular. Bir gün uzun uçuşdan sonra gölə qayıtdılar. Axşam düşəndə bir-birinə sığınib yatdılar. Səhər açılında dəhşətli bir mənzərə ilə qarşılaşıdlar.

Tənha Qu quşu soyuqdan heykəl kimi hərəkətsiz qalmışdı. Gözlərini aça bilmirdi. Dostlar tez ona kömək etdilər. Qu quşunu aralarına alaraq qaçmağa başladılar. Qaçdıqca dostların nəfəsi onu isidirdi.

Nəhayət, Qu quşu gözlərini açdı. Sonra qanadlarını hərəkət etdirdi. O, təəccübə soruşdu:

- Mənə nə olmuşdu?
- Deyəsən, günlərcə hərəkət etməmisən. Səni tapmasayıq, dona bilərdin. Əgər sənin də dostun olsaydı, bu vəziyyətə düşməzdin.

Tənha Qu quşu bu sözləri eşidib utandı. Dostlardan lovğa hərəkət-lərinə görə üzr istədi. Bu hadisə ona yaxşı dərs oldu. Ona görə də qazlarla dost olmayı qərara aldı. O gündən Qu quşu qazlarla birlikdə mehriban yaşamağa başladı.

Söz ehtiyatı

2 Fərqləndirilmiş sözləri “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözlərlə əvəz edin.

1. Dostunun sözləri Sonanın *ürəyini sindirmişdi*.
2. Səidin rəngi qorxudan *ağappaq* olmuşdu.
3. O heç kəsi bəyənməyən, *özündənrazı* adamdır.
4. Musa bütün işlərdə birinci olmağa *çalışırdı*.
5. Balaca rəssamın əsərlərinə *heyran olmuşdum*.

Nə anladın?

3 “Tənha Qu quşu” mətnini plan əsasında nəql edin.

1. Qazların dostluq təklifi və Qu quşunun lovğa cavabı.
2. Qu quşunun donması.
3. Qazların köməyi.
4. Qu quşunun peşman olması

Düşün və cavab ver

- 4 Verilmiş xüsusiyyətlərin hansı obraza aid olduğunu müəyyənləşdirin. Mətndən uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

mehriban, lovğa, istiqanlı, acidil, şirindil, kobud, qayğıkeş

- 5 “Qu quşu özünü eşitməzliyə vurdu. Sonra saymazyana oradan uzaqlaşdı” cümlələri baş qəhrəmanın hansı xarakterindən xəbər verir?

- 6 “Tənha Qu quşu” mətninə əsasən cədvəli tamamlayın.

Mövzu	Məzmun	İdeya

- 7 Qu quşuna hansı məsləhətləri verərdiniz? Məktub yazın və münasibətinizi bildirin.

Məsləhət üçün aşağıdakı cümlələrdən istifadə edə bilərsiniz:

1. Kobudluq insanları uzaqlaşdırır.
2. Gözəlliylər öyünmə, daxili xüsusiyyətlərin gözəl olması daha vacibdir.
3. Lovğalanma, çünki lovğa insanın dostu olmaz.

- 21 Sizcə, “Tənha Qu quşu” təmsilində özündənrazı, lovğa obrazı yaratmaq üçün niyə məhz Qu quşu seçilib?

Əgər aşağıdakı mövzularda mətn yazsaydınız, hansı obrazları baş qəhrəman seçərdiniz? Oxuduğunuz mətnlərdən nümunələr söyləməklə fikrinizi əsaslandırın.

1. Hiyləgərlik
2. Kobudluq
3. Tənbəllik

- 2** Cədvəldəki məlumatlardan və şəkillərdən istifadə edərək “Lovğa Aslan” adlı mətn qurub yazın.

Mətnin mövzusu	Mətnin məzmunu	Mətnin ideyası
<ul style="list-style-type: none"> • Lovğalıq • Kobudluq 	<ul style="list-style-type: none"> • Aslanın Ağcaqanadı təhqir etməsi • Aslanın lovğalanması • Ağcaqanadın hücumu • Aslanın təslim olması 	<ul style="list-style-type: none"> • Öz gücünə çox güvənib gücsüzlərə gülmə, zəifləri incitmə!

- 3** Müəllimin oxuduğu “Aslan və Ağcaqanad” mətnini dinləyin. Yazdığınız mətnlə müqayisə edin.

1. Hansı epizodlar oxşardır?
2. Hansı epizodlar fərqlidir?
3. Hansı obrazlar iştirak edir?
4. Mətnin müəllifi oxucuya hansı fikri çatdırmaq istəyir?

- 4** Sizcə, müəllif hansı xüsusiyyətinə görə məhz ağcaqanad və aslanı baş qəhrəman seçib? Aslan və ağcaqanad haqqında bilgilərinizə və mətnə əsasən fikrinizi əsaslandırın.

Yazı

3 1 Sözlərdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn hərfləri müəyyən edin.

1. Tə...arə (**y, yoxsa yy**) çox alçaqdan uçurdu.
2. Biz söz ehti...atına (**y, yoxsa yy**) aid tapşırıqları yerinə yetirdik.

Bunları bilməliyik **Y, YOXSA YY**

Dilimizdə bəzi sözlər bir **y**, bəziləri isə qoşa **yy** ilə yazılır. Belə sözlərin yazılışına diqqət etmək lazımdır.

Y	YY
ehtiyac	hədiyyə

2 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin bəziləri səhv yazılmışdır. Onların düzgün yazılışını lügət vasitəsilə dəqiqləşdirin və cümlələri köçürün.

1. Müəllim bizə maraqlı **hekayyə** danışdı.
2. Fəridənin musiqi **qabiliyyəti** ona uğur gətirdi.
3. Balaca qardaşım çox **şirniyat** yeyir.
4. **Xeyriyə** təşkilatı **ehtiyacı** olan şəxslərə kömək edir.
5. Məktəbimizdə şahmat dərnəyi **fəaliyyət** göstərir.

Bunları bilməliyik **M, YOXSA N**

Söz ortasında səslənən **[m]** samiti bəzən “m”, bəzən də “n” kimi yazılır.

Düzgün	anbar	şənbə	kombayn	tramvay
Yanlış	ambar	şəmbə	konbayn	tranvay

3 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. **Tə...bələ** iş buyur, o sənə ağıl öyrətsin.
2. Bu il ölkəmizdə **oli...piya** oyunları keçiriləcək.
3. Bağban həyətdə ağ **za...baqlar** əkmişdi.
4. Nənəsi körpəyə cürbəcür **pa...biq** köynəklər tikdi.
5. Stolun üstündəki kiçik **la...pa** qaranlıq otağı işıqlandırdı.

4 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazaraq sözləri köçürün. Lügət vasitəsilə yoxlayın.

- tərbi...ə (**y, yoxsa yy**)
- kəşfi...at (**y, yoxsa yy**)
- şəxsi...ət (**y, yoxsa yy**)
- çərşə...bə (**n, yoxsa m**)
- sü...bül (**n, yoxsa m**)
- a...bulans (**n, yoxsa m**)

11 Bir anlıq təsəvvür edin ki, görünməz olmuşsunuz: siz hamını görürsünüz, ancaq heç kim sizi görmür və eşitmır. Bunun hansı müsbət və mənfi tərəfləri ola bilər?

GÖRÜNMƏZ TONINO

Bir gün Tonino dərsə hazırlıqsız gəlmışdı. Məktəbə yaxınlaşanda öz-özünə düşündü: "Nə olaydı, kaş görünməz olaydım. Müəllim məndən dərs soruşmayayıd".

Dərs başlandı. Müəllim bir-bir uşaqların adlarını çekir, dərsə gəlməyənləri jurnalda qeyd edirdi. Öz adını eşidəndə Tonino yavaşca: "Buradayam", – deyə cavab verdi. Uşaqlar ətrafa boylandılar. Müəllim də bir az susub sınıfə göz gəzdirdi. "Müəllim, mən buradayam", – deyə Tonino bu dəfə ucadan dilləndi.

– Görəsən, Toninoya nə olub ki, dərsə gəlməyib? – deyə müəllim jurnalda nə isə qeyd etdi.

Tonino sevincindən atılıb-düşdü:

– Oho! Deyəsən, mən, doğrudan da, görünməz olmuşam.

O, sinifdə gəzib qızlardan birinin saçını dartdı, başqa birinin qələmini yerə atdı. Sinfə çaxnaşma düşdü. Hamı bir-birini günahlandırıb müəllimə şikayət edirdi.

Tonino o ki var dəcəllik etdi. Onu nə görür, nə də eşidirlər. Bəli, indi Tonino tam sərbəst idi, istədiyini edə bilirdi.

Nəhayət, qəhrəmanımız bu oyundan yoruldu. Məktəbdən çıxıb avtobusa mindi. Boş bir oturacaq tapdı və sakitcə orada oturdu. Növbəti dayanacaqda bir qadın ağır çanta ilə avtobusa daxil oldu. Toninonun yanındakı boş yerdə əyləşib çantasını onun qucağına qoydu. Çanta havada asılı qaldı. Qadın ayağa qalxıb qışqırıldı:

– Bu nə möcüzədir? Çantamı qoyuram, havada qalır.

Tonino o ki var güldü. O, növbəti dayanacaqda avtobusdan düşüb yaxındakı mağazaya girdi. Soyuducudan bir dondurma götürüb satıcıya yaxınlaşdı. Pulu ona uzadıb dedi:

– Zəhmət olmasa, dondurmanın pulunu çıxın.

Satıcı ona fikir vermirdi, öz işində idi. Tonino özünü itirdi. Nə edəcəyini bilmirdi. Öz-özünə düşündü:

“Dondurmanı götürüb pulunu ödəmədən gedim? Yox, yaxşı deyil. Axı bu, oğurluq sayılır. Nə olsun ki, məni heç kim görmür”. O, dondurmani yerinə qoyub mağazadan çıxdı.

Tonino yorğun və bir az da qorxmuş halda evə qayıtdı. Qapını açıb içəri girdi. Anası eyvanda dayanıb oğlunu gözləyirdi.

– Ana, mən gəldim! – Tonino qışkırdı.

Ancaq anası onu eşitmirdi. Narahatlıqla küçəyə baxır, öz-özünə deyirdi:

– Görəsən, Tonino niyə gecikir? Bəlkə, başına bir hadisə gəlib?

Tonino ağlamağa başladı: “Mən daha görünməz olmaq istəmirəm. İstəyirəm ki, anam məni görsün, yoldaşlarım mənimlə oynasın, müəllim məndən dərs sorusun...”

Tonino ağlaya-ağlaya həyətə düşdü. Skamyalardan birində qoca kişi oturmuşdu. Tonino qocanın yanında əyləşdi.

– Niyə ağlayırsan? – deyə qoca soruşdu.

– Oy, siz məni görə bilirsiniz? – deyə Tonino sevindi.

– Görürəm, nə olub ki? Hər gün sənin məktəbə getdiyini və evə qayıtdığını görürəm.

– Nədənsə mən sizi heç vaxt görməmişəm.

– Bilirəm, heç kim mənə fikir vermir. Yaşlı, tənha qocayam... Axı uşaqlar niyə məni görsünlər ki? Mən onlar üçün görünməz adam kimiyəm...

– Tonino! – anası onu eyvandan çağırıldı.

– Ana, sən məni görürsən?

– Tonino, bəsdir nadinlik etdin, əlbəttə, görürəm. Bayaqdan sənə görə narahatam! Tez evə gəl!

– Gəlirəm, ana! – Tonino sevincək qışkırdı.

O, qoca ilə sağıllaşıb astaca dedi:

– Siz məni xilas etdiniz!

Canni Rodari

Söz mücrüsü

- görünməz • göz gəzdirmək • yorğun
- şikayət etmək • günahlandırmaq
- boylanmaq • çaxnaşma • narazılıq

Söz ehtiyatı

Nöqtələrin yerinə uyğun sözləri artırmaqla cümleləri tamamlayın.

boylandı / göz gəzdirdi

- Mehdi pəncərədən həyətdəki meydançaya tərəf
- Nənəm eynəyini taxıb bugünkü qəzetlərə

Nə anladın?

3 Mətndə hansı suala cavab yoxdur?

- A Tonino mağazadan nə almaq istəyirdi?
- B Tonino neçənci sinifdə oxuyurdu?
- C Görünməz olan Toninonu ilk dəfə kim gördü?
- Ç Tonino qoca ilə harada rastlaştı?

4 Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Tonino görünməz olmaq istəyirdi, çünkü ...
2. Tonino sevincindən atılıb-düşürdü, çünkü ...
3. Tonino ağlamağa başladı, çünkü ...

2.1 Toninonun başına gələn hadisələri onun öz dilindən nəql edin. Aşağıdakı plandan istifadə edin.

1. Görünməz olmaq arzusu
2. Görünməz Tonino sinifdə
3. Avtobusda
4. Mağazada
5. Qoca ilə söhbət

Düşün və cavab ver

2 Mətnin hansı epizodlarında Toninonun aşağıdakı xüsusiyyətləri əks olunur? Uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

nadinc, dürüst, şən

3 Mətnin əsas ideyası ilə tanış olun.

Başqaları tərəfindən eşidilmək və duyulmaq hamı üçün vacibdir.

Mətndəki qocanın nitqinə aid cümlələri oxuyun.

– Bilirəm, heç kim mənə fikir vermir. Yaşlı, tənha qocayam... Axı uşaqlar niyə məni görsünlər ki? Mən onlar üçün görünməz adam kimiyəm...

Qocanın fikirlərini mətnin əsas ideyası ilə əlaqələndirin. Sizcə, qoca bu sözlərlə nə demək istəyir?

Yazı

- 3 1 Verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin. Lügət vasitəsilə yoxlayın.

Bunları bilməliyik

ALINMA SÖZLƏRDƏ BƏZİ SAMİTLƏRİN YAZILIŞI

Azərbaycan dilində bir çox sözlər var ki, Avropa dillərindən alınmışdır. Bu sözlər çox zaman mənbə dildəkindən fərqli yazılır. Həmin sözlərdən bəzilərinin yazılışına diqqət edək.

Düzgün	Yanlış
aptek	apteka
stres	stress
büro	byuro
hipnoz	qipnoz
dendrari	dendrariy

- 2 Uyğun hərfi əlavə edib sözləri köçürün. Lügət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

e... ekt (*f, yoxsa ff*) si...etriya (*m, yoxsa mm*) herbar... (*i, yoxsa iy*)
aqre...iya (*s, yoxsa ss*) ka...et (*s, yoxsa ss*) Çukovsk... (*i, yoxsa iy*)

- 3 Lügət vasitəsilə sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin: "a" ilə, yoxsa "a"sız?

anketa, forma, kayuta, struktura, klaviatura, atmosfera, angina, lenta, sfera

- 4 Cədvəldəki nümunələrə əsasən verilmiş sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

Düzgün	Yanlış	
etüd	etyud	kompyuter, alyuminium
stres	stress	konqress, ekspress
teleqram	teleqramma	diaqramma, fonoqramma
hobbi	xobbi	xokkey, xot-doq
himn	qimn	qospital, qektar

Ümumiləşdirici təkrar

1 Hər sırada yanlış yazılmış sözü müəyyən edin.

A üfüq

B müdür

C müxbir

A kombayn

B pambıq

C sümbül

A təyyarə

B saniyə

C hədiyə

A üzv

B üzür

C dövr

2 Sözün izahını oxuyun. Hansı cümlədə fərqləndirilmiş söz düzgün yazılmışdır?

1. xeyr – etiraz bildirir; yox

2. xeyir – fayda, xoş

A Bu **xeyir** xəbəri uşaqlara da çatdırın.

B **Xeyir**, qızım, söylədiklərin düz deyil.

3 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Küçəmizdəki tra...vay xətti yenilənir.

2. Evin bağçasını göy za...baqlar bəzəyirdi.

3. Buğdanı kisələrə doldurub a...bara yiğdılar.

4. Bu şə...bə sinfimizlə ekskursiyaya gedəcəyik.

5. Vüqarın qardaşı çox tə...bəldir.

4 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

• a...arat (**p, yoxsa pp**)

• ...ospital (**h, yoxsa q**)

• şo...e (**s, yoxsa ss**)

• ...imn (**h, yoxsa q**)

• a...ord (**k, yoxsa kk**)

• ...obbi (**h, yoxsa x**)

• stre... (**s, yoxsa ss**)

• ssenar... (**i, yoxsa iy**)

5 Lügətin köməyi ilə hər sütunda yanlış yazılmış sözü müəyyən edin.

1	2	3	4
<p>a. proqram b. fonoqramma c. teleqram ç. kiloqram</p>	<p>a. kompüter b. büro c. kostyum ç. alyuminium</p>	<p>a. forma b. sfera c. struktura ç. anket</p>	<p>a. konqres b. kros c. stres ç. ekspress</p>

2

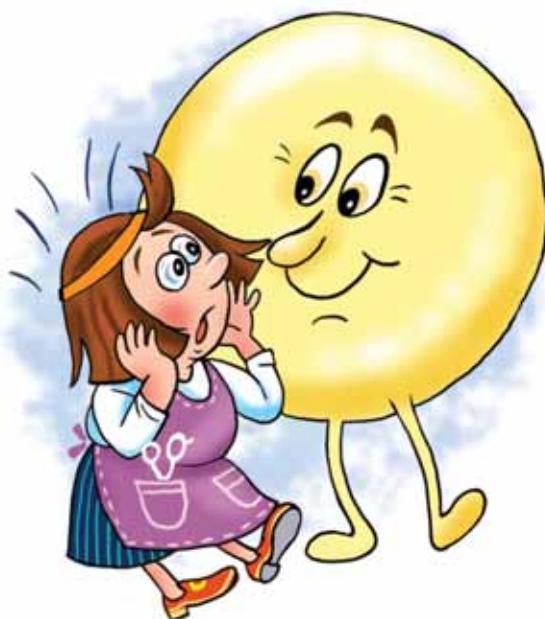
Yüz min "niyə?"

1. Sizi maraqlandıran suallara cavab tapmaq üçün kimə və yaxud nəyə müraciət edirsiniz?
2. Sizcə, "niyə?" sualından çox istifadə etmək insanların hansı xarakterindən xəbər verir?
3. Aşağıdakı suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparın.

Niyə ağacların yarpaqları payızda saralır?

Niyə göyqurşağı qövs şəklindədir?

Niyə Ay müxtəlif formalarda olur?

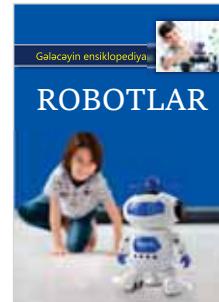

Niyə ilanlar rəqs edir?

Özünü və ətraf aləmi daha yaxından tanımaq istəyən uşaqlar daim “niyə?” sualı verirlər: *Ulduzlar niyə parlayır? İldirim niyə çaxır? Niyə əsnəyirik? Niyə soyuqdan titrəyirik?* Bu və bir çox digər sualların cavabını müxtəlif kitablardan tapmaq mümkündür.

11

Kitabların üzlüyünə baxın, adlarını oxuyun.
Sizcə, bu kitablarda hansı suallara cavab var?
Hər mövzu üzrə beş sual tərtib edin və birlikdə müzakirə edin.

MÜTALİƏNİN FAYDALARI

İnsanlar bilikləri gələcək nəsillərə ötürmək məqsədilə yazını, daha sonra isə kitabı kəşf ediblər. Belə bir deyim var: “Kitab bilik mənbəyidir”. Biz bu biliklərə mütaliə etməklə yiyələnirik. Bəs mütaliənin hansı faydaları var? Mütaliə etmək nə üçün vacibdir?

Mütaliə insanın dünyagörüşünü genişləndirir.

Mütaliə insan zəkasının inkişafında mühüm rol oynayır. Çox kitab oxuyan insanlar zəngin dünyagörüşü ilə başqalarından fərqlənirlər. Belə insanlarla söhbət etmək həmişə maraqlı olur. Ətrafda hamı onlara hörmətlə yanaşır.

Təxəyyülü və yaradıcı düşüncəni inkişaf etdirir.

Yaxşı yazıçı hadisələri elə təsvir edir ki, oxucunun da təxəyyülini işə salsın. Çox vaxt personajların görünüşü, geyimi, səsi, gələcəyi, keçmişinin haqqında detalları oxucu özü təxmin edir.

Söz ehtiyatını genişləndirir.

Çox kitab oxuyan insanın zəngin söz ehtiyatı olur. Fikirlərini daha yaxşı ifadə edə bilir. Mütaliəli insan rəvan və axıcı danışır. Buna görə də həmsöhbətləri onu həvəslə dinləyirlər.

Həssaslığı artırır.

Bədii əsərləri mütaliə edərkən oxucu özünü qəhrəmanın yerinə qoyur. Onun emosional vəziyyətini, yaşantılarını hiss edir. Beləliklə, oxucuda həmsöhbətinin anlamaq kimi vacib bir bacarıq formalaşır. Bu xüsusiyyəti olan insanlar isə ətrafdakılarla asanlıqla ünsiyyət qururlar.

Yeni dostlar və həmsöhbətlər qazandırır.

Personajlar oxucunun dostuna, idealına, məsləhətçisinə çevrilirlər. Oxucu onlarla mübahisə edir və ya dəstəkləyir, zəngin emosiyalar yaşayır.

Nəticədə deyə bilərik ki, mütaliəyə ayrılan vaxt heç vaxt hədər getmir, əksinə, həyatda həmişə insana lazım olur.

Söz mücrüsü

- mütaliə • mənbə • zəka
- təxəyyül • dünyagörüşü
- rəvan • həmsöhbət
- hədər • mənəvi • dəyər

SÜRƏTLİ OXU TESTİ

Hərdən oxumaq istədiyimiz kitabların siyahısına baxır və düşünürük: "Bunları oxumağa gör nə qədər vaxt lazımdır?!" Bəzən bu səbəbdən oxumaqdan vaz keçirik. Bəs oxuyub anlamanı sürətləndirmək mümkün dürmü?

Əksər insanlar bir səhifəlik yazını 2 dəqiqəyə oxuyub qavrayırlar. Lakin araşdırımlar göstərir ki, xüsusi məşqlər hesabına oxu sürətini artırmaq olar. Aşağıdakı tapşırığı yerinə yetirməklə siz öz oxu sürətinizi ölçə bilərsiniz.

30 saniyə ərzində məlumat vərəqindəki faktlarla tanış olun. Sonra vərəqi çevirin və növbəti səhifədə bu bilgilərlə bağlı verilmiş sualları cavablandırın.

XƏZƏR SUİTİSİ

Xəzər dənizində məskunlaşan yeganə dəniz məməlisidir.

Xəzərdəki Cilov və Pirallahi adalarında daha çox rast gəlinir.

Dünyada ən xırda suiti növüdür.

Sürü şəklində

150 santimetr

50 ilə qədər

Ətyeyən

Daha çox kılkə balığı ilə qidalanır.

Bədənində qara və qəhvəyi rəngli ləkələr olur.

SÜRƏTLİ OXU TESTİ (davamı)

Məlumat vərəqinə əsasən tərtib edilmiş suallara cavab verməyə çalışın.

XƏZƏR SUİTİSİ

- 1 Bu suitiyə hansı adalarda daha çox rast gəlinir?
- 2 Dünyada Xəzər suitisindən böyük suiti varmı?
- 3 Xəzər suitisi daha çox hansı balıqla qidalanır?
- 4 Xəzər suitisi neçə il yaşayır?
- 5 Bu suitinin uzunluğu nə qədər olur?
- 6 Hansı fikir düzgündür?
 - a. Xəzərdə suitidən başqa dəniz məməlisi yoxdur.
 - b. Xəzər suitisi tək yaşayır.
 - c. Xəzər suitisinin dərisində yaşıl rəngli xallar olur.

Neçə suala cavab verə bildiniz?

Söz ehtiyatı

2 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözləri əlavə edərək cümlələri tamamlayın.

1. Rza nağılıın davamını ... əsasən təxmin etdi.
2. İlboyu çəkdiyim əziyyət ... getmədi, mən qalib gəldim.
3. Müxbirin ... görkəmli yazıçı Zahid Xəlil idı.
4. Rəsul tez-tez səyahət edir, ... artırırıdı.

Nə anladın?

3 Mətnin hər yarımbaşlığında ifadə olunan fikri bir cümlə ilə əsaslandırın.

Nümunə *Mütaliə söz ehtiyatını artırır*, çünkü əsərləri oxuduqca yeni sözlərlə qarşılaşıb onların mənasını araşdırırıq.

Düşün və cavab ver

201 Aşağıdakı suallara cavab verməklə oxu vərdişləriniz haqqında danışın.

- Hansı janrda yazılan əsərləri oxumağı sevirsiniz: fantastika, detektiv, macəra?
- Mütaliəyə həftədə neçə saat vaxt ayırırsınız?
- Yaşadığınız ərazidəki hansı kitabxanalarda olmuşsunuz?
- Kitab yarmarkaları haqqında nə bilirsiniz? Belə yarmarkalarda iştirak etmişsinizmi?
- Şəxsi kitabxananızda və yaxud kitab rəfinizdə hansı kitablar var?
- Mütaliə üçün kitab seçərkən nəyə diqqət edirsiniz?
- Oxuduğunuž kitabı kimlə müzakirə edirsiniz?

2 **Müzakirə.** Sizcə, kitab oxumağı həyat tərzinə çevirmək üçün nə etmək lazımdır?

3 Suallara cavab verməklə oxuduğunuz sonuncu kitab haqqında danışın.

- Nə üçün bu kitabı seçdiniz?
- Kitab müəllifinin başqa əsərlərini oxumuşdunuzmu?
- Kitabın məzmunu gözləntilərinizi doğrultdumu?
- Bu kitabı dostlarınıza tövsiyə edərdinizmi?

4 Oxuya hazırlığın mərhələlərini düzgün ardıcılıqla sıralayın.

- A **Məzmunla tanışlıq:** Annotasiyanı oxuyaraq kitabın qısa məzmunu ilə tanış olmaq.
- B **Kitabla ümumi tanışlıq:** Kitabın üzqabığına, müəllifin adına, illüstrasiyaya və yarımbaşlıqlara diqqət etmək.
- C **Motivasiya:** "Mən bu haqda nə bilirəm, daha nələr öyrənmək istəyirəm?" suali ətrafında düşünmək.

Yazı

5 Aşağıdakı təlimata və nümunəyə əsasən oxuduğunuz kitablardan biri haqqında annotasiya yazın.

Təlimat

1. Əsərin müəllifi haqqında qısa məlumat verin.
2. Əsərdəki hadisələr haqqında ümumi məlumat verin.
 - Oxucunun diqqətini cəlb edəcək məlumatları əks etdirin.
 - Hadisələrin sonluğunu qeyd etməyin.

Nümunə

Annotations

Süleyman Sani Axundov görkəmli Azərbaycan yazıçısı və pedaqoqudur. Onun əsərləri bu gün də böyük maraqla oxunur.

"Qaraca qız" Süleyman Sani Axundovun oxucular tərəfindən çox sevilən hekayələrindən biridir. Bu əsərdə ata-anasız böyüyən Tutu adlı kimsəsiz bir qızla bəy qızı arasındaki dostluqdan danışılır. Zəngin ailədən olan Ağca xanımın anası Pəricahan xanım bu dostluğa razi deyil.

Görəsan, Pəricahan xanım qızlar arasındaki dostluq münasibatlərini pozmaq üçün nə edəcək? Bu dostluq münasibatləri davam edəcəkmi?

Əgər bu suallara cavab tapmaq istəyirsizsə, hekayəni oxuyun.

Yazı

3.1 Verilmiş sözləri oxuyun. Sözlərdə təkrar olunan hissəni müəyyən edin.

- *kitablar, kitabxana, kitabdan*
- *bağlar, bağban, bağça*

Bunları bilməliyik

SÖZÜN TƏRKİBİ: KÖK VƏ ŞƏKİLCİ

Sözlər kök və şəkilcidən ibarət olur.

Kök ayrılıqda işlənə bilir və leksik məna daşıyır.

Şəkilçi isə sözün ayrılıqda işlənə bilməyən, leksik mənası olmayan hissəsidir:

təyyarə-çı-lər

kök şəkilçilər

2 Verilmiş sözləri kök və şəkilciyə ayırin.

şəhərdən, meyvələr, kəsici, meşəlik, aldı, oxucu

3 Dadlı sözündəki şəkilçini müəyyən edin. Həmin şəkilçini aşağıdakı sözlərə artırın.

ağıl, ətir, duz, gül

Bunları bilməliyik

İKİ VƏ DÖRD CÜR YAZILAN ŞƏKİLCİLƏR

Şəkilçilərin çoxu iki və dörd cür yazılır. Bu, sözün son saitindən asılıdır.

Iki cür yazılın şəkilçilər:

(tərkibində **a**, **ə** saitləri olur)
kitabdan, **dəftərdən**

Dörd cür yazılın şəkilçilər:

(tərkibində **i**, **ı**, **u**, **ü** saitləri olur)
atdı, **gəldi**, **vurdu**, **güldü**

Bu şəkilçilər ahəng qanuna uyğun olaraq dəyişir.

4 Uyğun şəkilçilər əlavə etməklə cümlələri tamamlayın.

1. Samir ev... tərəf get.... .
2. Arif dayı biz... xatirələr... danış.... .
3. Nənə... mən... hədiyyə al.... .
4. Əli finiş... birinci çat.... .

5 Nümunəyə əsasən sözləri kök və şəkilciyə ayırin. Şəkilçilərin neçə cür yazıldığıni müəyyən edin.

Nümunə

futbol-çu; -çı⁴

alıcı, üzür, gülmək, topu, gözəllik, başla

1 **1** İlanlar haqqında nə bilirsiniz? Onların hansı növlərini tanıyırsınız?

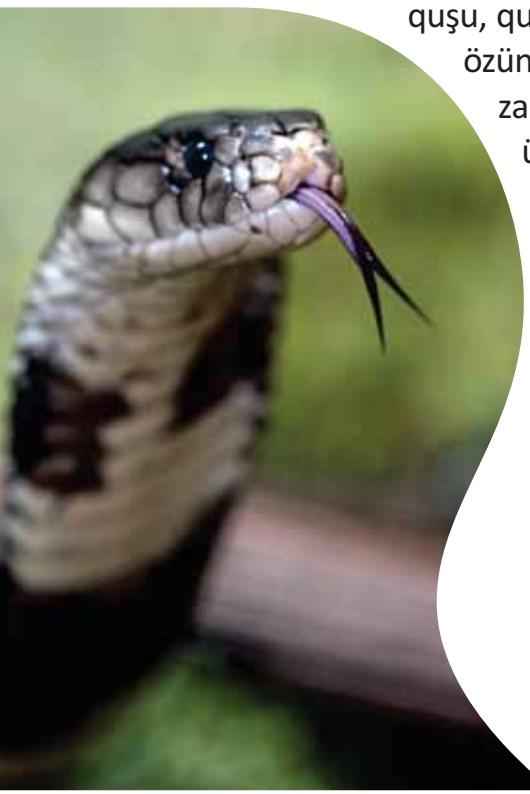
- 2** İllüstrasiyaya diqqət edin. Yəqin ki, siz yazıçı Redyard Kiplinqin məşhur "Mauqli" əsərini xatırladınız. Sizcə, şəkildə yatağan ilan Kaanın hansı bacarığı təsvir edilib?
- 3** Sizcə, heyvanlar rəqs edə bilərmi? Onların musiqi duyumu varmı? Fikrinizi əsaslandırın.

İLANLAR NIYƏ RƏQS EDİR?

İlan insanlarda müxtəlif hisslər doğurur. Bir çox ilanların dərisindəki gözəl naxışlar, onların elastik hərəkətləri insanları heyran edir. Bununla belə, bizim ən çox ehtiyat etdiyimiz heyvanlardan biri məhz ilandır. Bu da onun zəhərli olması ilə bağlıdır.

Belə bir fikir var ki, ilan öz şikarını hipnoz edir. Bu fikir, yəqin ki, ilanın uzun müddət göz qırpmadan baxması ilə bağlıdır. Bu baxış hipnozu xatırladır. Belə ki, şikarını güdən ilan tamamilə hərəkətsiz durub ona baxır. O yalnız çölə çıxardığı dilini tərpətməklə şikarını – kiçik quşu, qurbağanı və ya sıçanı özünə cəlb edir. Bu zaman ilan şikarı ürkütməmək üçün gözünü qırpmadan uzun müddət onun hərəkətlərini izləyir. İlanın aramsız olaraq titrəyən dili həmin heyvanların diqqətini özünə çəkir. Nəhayət, şikar cəsarətini toplayıb tərpənən dilə yaxınlaşır və bu zaman ilan bir sıçrayışla onu ağızına alır.

Söz mücrüsü

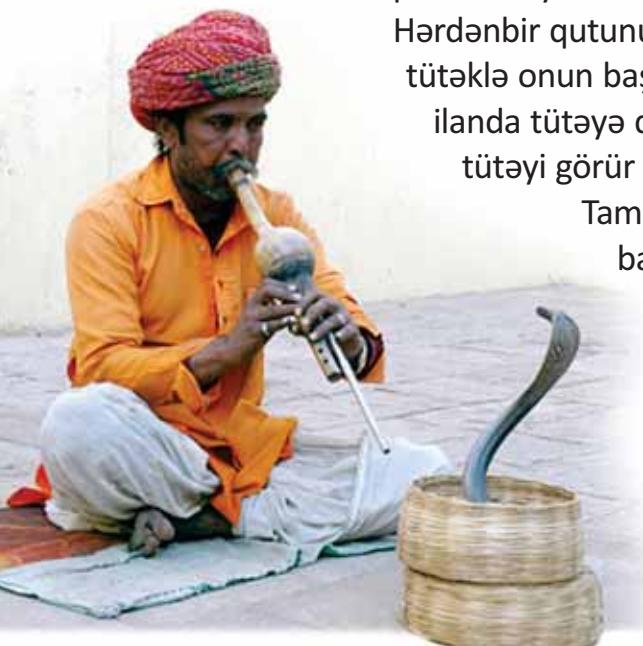

- şikar • güdmək
- ürkütmək • aramsız
- duyum • qüdrət • refleks

Yəqin ki, sirk tamaşalarında ilan oynadan hind fokusçularını görmüşsünüz. Adama elə gəlir ki, fokusçu tütəyini çaldıqca ilan rəqs edir. Əslində isə ilanların “oynamasına” səbəb musiqi deyil. Onların heç musiqi duyumu da yoxdur.

Məsələnin izahı çox sadədir. “Aktyor” kimi hazırlanacaq ilanı tutub uzun müddət qutuda və ya torbada saxlayırlar. Onu siçan, qurbağa ilə bəsləyirlər. Hərdənbir qutunun ağızını açırlar. İlan başını çıxarmaq istədikdə tütəklə onun başına vururlar. Bu, dəfələrlə təkrar olunur. Nəhayət, ilanda tütəyə qarşı refleks yaranır. Hər dəfə başını çıxardıqda tütəyi görür və gözünü ona zilləyib növbəti zərbəni gözləyir.

Tamaşa zamanı fokusçu torbanı açıb tütəyi calmağa başlayır. İlan yavaş-yavaş başını torbadan çıxarılb nifrət etdiyi musiqi alətini görür və gözünü ondan çəkmir. Fokusçu tütəklə dairəvi hərəkətlər edir. İlan da tütəyin hərəkətlərinə uyğun olaraq başını hərləyir. O hər an bu əşyanın onun başına dəyəcəyindən qorxur. Fokusçunun “qüdrətinə” heyran olan tamaşaçılar isə onu alqışlayırlar.

Söz ehtiyatı

- 4 Mətnin məzmununa istinad etməklə **refleks** və **hipnoz** sözlərinin mənasını təxmin edin. Lügət vasitəsilə dəqiqləşdirin.
- 5 Fərqləndirilmiş sözləri “Söz mücrüsü”ndən uyğun gələn sözlərlə əvəz edin.
 1. Pişiyin miyoltusu cüçələri **qorxutdu**.
 2. Qartal **ovunu** caynağına almışdı.
 3. Ustalar bütün günü **fasıləsiz** işlədilər.
- 6 Məndən seçilmiş cümlələri bir daha oxuyun. Sizcə, nə üçün bəzi sözlər dırnaq arasında yazılıb.
 - Əslində isə, ilanların “oynamasına” səbəb musiqi deyil.
 - “Aktyor” kimi hazırlanacaq ilanı tutub uzun müddət qutuda və ya torbada saxlayırlar.
 - Fokusçunun “qüdrətinə” heyran olan tamaşaçılar isə onu alqışlayırlar.

Nə anladın?

7 Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. İlanlar insanda hansı hissələri yaradır?
2. İlanlar, əsasən, nə ilə qidalanır?
3. İlanlar öz şikarını necə "hipnoz edir"?
4. İlanların "oynamasının" səbəbi nədir?

Düşün və cavab ver

8 Bu mətni yazmaqdə müəllifin məqsədi nədir? O, oxucunu öz fikrinə inandırmaq üçün hansı arqumentlərdən istifadə edir?

9 Ardıcılığı bərpa edərək mətnin tərkib hissələrinə aid plan tərtib edin.

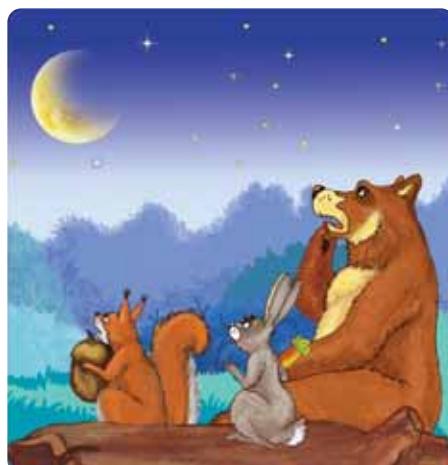
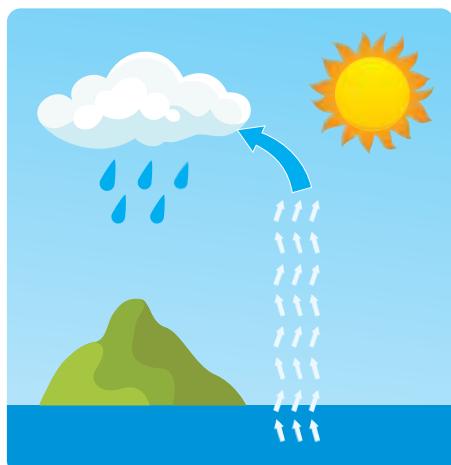
- İlanın ovçuluğu
- İlanda tütəyə qarşı refleks
- Fokusunun məharəti
- İlanın yaratdığı hissələr

10 Mətni iki hissəyə ayırin və hər bir hissəni uyğun yarımbaşlıqla adlandırın. Hissələrin hər birini 2-3 cümlə ilə ifadə edin.

21 Hər hansı bir təbiət hadisəsinin elmi izahını verin və bu haqda bildiyiniz nağıl və ya hekayəni danışın.

Məsələn:

1. Çayın suyu niyə azalır?
2. Ay niyə müxtəlif formalarda görünür?
3. Yarasa niyə gecələr ova çıxır?

2 Şəkillərə baxın. Plana uyğun nağıl qurub danışın.

Plan:

Giriş:

Ay nə üçün dərziyə müraciət edib?

Əsas hissə:

Ayın görünüşü necə dəyişdi?

Dərzi nə üçün təəccüblənir?

Dərzi nə haqda düşünür?

Nəticə

Niyə Ayın paltarı yoxdur?

İstifadə üçün sözlər:

- paltar tikmək,
- ölçü götürmək,
- kökəlmək,
- kiçik olmaq,
- təəccüblənmək,
- Üzr istəmək,
- əsəbiləşmək,
- imtina etmək

3 Sizcə, bu nağılda insanlar hansı suala cavab tapmağa çalışmışlar?

4 “Niyə Ayın paltarı yoxdur?” nağılini dinləyin və aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Nə üçün insanlar təbiət hadisələri haqqında nağıllar, əfsanələr uydururdular?
2. Hansı elmin inkişafı göy cisimləri haqqında fikirləri aydınlaşdırıldı?

5 İnsanların inancına görə:

Qoz ağacının altında yatmazlar.

Qaranquşlar alçaqdan uçarsa, yağış yağar.

- Sizcə, bu inanclar nədən yaranmışdır?
Təxəyyülünüzə əsasən izah edin.
- İndi isə müəllimin səsləndirdiyi mətnləri
dinləyin və öz izahınızla müqayisə edin.

Yazı

3 1 Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırin. Hansı şəkilçi yeni mənali söz yaradıb?

məktəbli

məktəbdən

Bunları bilməliyik

ŞƏKİLÇİLƏRİN NÖVLƏRİ. LEKSİK VƏ QRAMMATİK ŞƏKİLÇİLƏR

Leksik şəkilçilər sözə qoşularaq yeni söz yaradır:

futbol – oyun, futbolçu – futbol oynayan idmançı

Qrammatik şəkilçilər sözə artırıldıqda onun leksik mənasını dəyişmir. Bu şəkilçilər söz birləşməsi və ya cümlədəki sözlər arasında əlaqə yaradır:

Aydının atası ; Atam məni məktəbə apardı və s.

2 İzahlara uyğun sözü müəyyən edin. Sözləri kök və şəkilçiyə ayırin.

- 1 Dərilmiş gülü qoymaq üçün müxtəlif formalı qab
- 2 Gül əkməklə, gül becərməklə məşgul olan adam
- 3 Çoxlu gül əkilmiş və ya gül açmış yer; çiçəklik
- 4 Üzerində gül şəklində naxışlar olan

- A güllük
B güldan
C güllü
Ç gülçü

3 Şəkilçilər artırmaqla cümlələri tamamlayın. Əlavə etdiyiniz şəkilçilərin növünü müəyyən edin.

- 1 Zalda xeyli tamaşa... var idi.
- 2 Həlimə ləzzət... şorba hazırlamışdı.
- 3 Nənə Solmaza naxış... corab toxudu.
- 4 Bağ... həyatdəki gullər... qulluq edirdi.
- 5 Sənan ingilis dili... yaxşı bilir.
- 6 Alma ağacı.. çiçək açmış... .

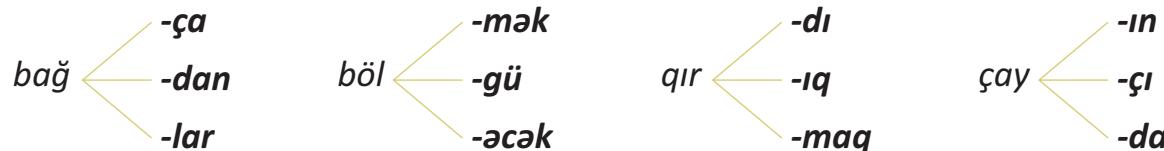
Leksik şəkilçi artırmaqla düzələn sözlər **düzəltmə söz** adlanır.

Düzəltmə sözlə sözün kökü arasında məna yaxınlığı olur.

Əla – ən yaxşı, ən yüksək.

Əlaçı – bütün fənlərdən ən yüksək qiymət alan.

4 Verilmiş şəkilçiləri söz kökünə artırın, düzəltmə sözləri müəyyənləşdirin.

11 Qaranquş və sərçələr haqqında nə bilirsiniz? Hansının yuvasını görmüşsünüz?

QARANQUŞ VƏ SƏRÇƏ

Bir Qaranquş vardı. O, damın lap qırığında yuva qurmuşdu. Qonşuluqda isə Sərçənin yuvası var idi. Ona yuva demək olmazdı, sadəcə, daşların arasında yarıq idi.

Qaranquş hər il bala çıxarar, ovladığı həşəratlarla onları yemləyib böyüdərdi. Sonra da balalarına uçmaq və oxumaq öyrədərdi. Ana Sərçə isə ildə bir neçə dəfə yumurtlayar, amma bircə dəfə də bala çıxara bilməzdi. Ya dəcəl uşaqlar gəlib yumurtaları yuvasından götürər, ya da balaları pişik yeyərdi.

Bir gün Ana Sərçə Qaranquşa dedi:

– Sən necə də xoşbəxtsən! Hər il bala çıxarırsan. Mən isə bala üzünə həsrətəm!

– Bunun təqsiri sənin özündədir, – deyə Qaranquş cavab verdi. – Əgər sən də möhkəm bir yuva qursayıdın, onda nə uşaqlar, nə də pişik sənin balalarına dəyə bilərdi.

– Zəhmət olmasa, o cür yuva tikməyi mənə də öyrət, – deyə Ana Sərçə ondan xahiş elədi. – Yəqin ki, sən bunun sırrını bilirsən!

– Yaxşı, qonşu, mən sənə yuva qurmağı öyrədərəm, – deyə Qaranquş Sərçəyə dedi.

Onlar uçub gölün qırığına gəldilər. Qaranquş dedi:

– Qonşu, dimdiyinə bir az gil al, bax mənim kimi.

– Cik-cik! Mən burada çətin bir şey görmürəm, – deyə Ana Sərçə cikkildədi.

Qaranquş heç nə demədi. Uçub yaşadıqları evin damına gəldi, bir parça gili divara yapışdırıldı.

– Sən də belə elə! – deyə o yenə də Ana Sərçəyə məsləhət gördü.

– Görürəm, görürəm! – deyə Ana Sərçə cavab verdi. – Bunu eləməyə nə var. Mən də elə bilirdim ki, yuva tikməyinin bir sırrı var! Onu elə hamı belə yapışdırı bilər də!

Qaranquş isə dimdiyində az-az gil gətirmək üçün dəfələrlə uçub gölə getdi. Lazımı qədər gil yiğandan sonra saman dalınca getdi. Daha sonra yuvanı qurmağa başladı. Bir az gil götürüb divara yapışdırır, üstündən də saman yiğir, sonra yenə gil qoyur, yenə də üstündən saman yapışdırırırdı:

Söz mücrüsü

yarıq • həsrət • gil • saman

– Bax belə eləmək lazımdır! – deyə Ana Sərçəyə öyrədirdi. – Əvvəlcə gili divara yapışdırmaq lazımdır, sonra samanı gilə yapışdırmaq lazımdır, sonra yenə gil, yenə də saman. Belə etsən, yuvan çox möhkəm olar.

– Bilirəm, bilirəm! Burada qeyri-adi heç nə yoxdur! – deyə Ana Sərçə cikkildədi.

– Bilməyinə bilirsən, ancaq yalnız bilmək ilə yuva tikə bilməzsən! Bunun üçün gərək zəhmət çəkəsən. Mən işlədiyim qədər sən işləməsən, məqsədinə çata bilməyəcəksən, – deyə Qaranquş ona cavab verdi.

Nə anladın?

2 Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Qaranquş harada yuva qurmuşdu?
2. Nə üçün Sərçə bala üzünə həsrət qalmışdı?
3. Sərçə Qaranquşdan nə xahiş etdi?
4. Qaranquş Sərçəyə yuva tikməyi necə öyrətdi?
5. Qaranquşun Sərçəyə son sözü nə oldu?

Düşün və cavab ver

- 3 Qaranquş və Sərçəyə aid xüsusiyyətləri müəyyən edin. Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.
- 4 “Halva, halva” deməklə ağız şirin olmaz atalar sözünün mənasını izah edin.
Sizcə, mətnin ideyasını bu atalar sözü ilə ifadə etmək olarmı?
Qaranquşun hansı sözləri bu atalar sözünə uyğundur?
- 5 Məlumat vərəqlərinə əsasən qaranquş və sərçəni müqayisə edin. Onların yaşayış tərzlərində hansı fərqli xüsusiyyətlər var?

QARANQUŞ

Köçəri quşdur.
Gil və palçıqdan möhkəm yuva qururlar.

12-17 santimetr
4-5 ilə qədər
həşərat

İnsan məskənlərinə yaxın yerlərdə yaşayır.

SƏRÇƏ

Köçəri quş deyil.
İnsan məskənlərinə yaxın yerlərdə yaşayır.

10-12 santimetr
3 ilə qədər
həşərat, dənli bitkilər

Binalardakı kiçik yarıqlarda yuva qururlar.
Bəzən başqa quşların yuvalarında da yaşayırlar.

- Şəkillərə əsasən məlumat vərəqinə quşların zahiri görünüşü haqqında hansı bilgiləri əlavə etmək olar?

6 Məlumat vərəqindəki hansı xüsusiyyətlər mətnində öz əksini tapıb?

Dinləmə

21 Müəllimin oxuduğu “Hazır yuva” mətnini dinləyin. Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Qaranquşlar yuvalarını əl çatmayan yerdə qururlar, çünkü ...
2. Qaranquşlar sərçələrə hücum çəkib dimdiklədilər, çünkü ...
3. Mən çubuqla sərçələri qovurdum, çünkü ...

2 Verilmiş plan əsasında mətnin qısa məzmununu danışın.

1. Qaranquşlar haqqında məlumat.
2. Sərçələrin qaranquşların yuvasına hücumu.
3. Qaranquşların mübarizəsi.
4. Qaranquşların himayədarı.

3 Hansı atalar sözü mətnin ideyasını əks etdirir? Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

- A) Qonşuya ümid olan şamsız qalar.
- B) Tək əldən səs çıxmaz.
- C) İsləməyən dişləməz.

4 Oxuduğunuz “Qaranquş və Sərçə” və dinlədiyiniz “Hazır yuva” mətnlərini mövzu, məzmun və ideya baxımından müqayisə edin.

5 “Qaranquş və Sərçə” və “Hazır yuva” mətnlərində sərçələr mənfi obrazlardır. Bilgilərinizə əsasən onların müdafiəsi üçün nitq hazırlayıın.

6 Sizcə, nə üçün “qaranquş” və “sərçə” sözlərinin ilk hərfi “Hazır yuva” mətnində kiçik, “Qaranquş və Sərçə” mətnində isə böyük hərflərlə yazılmışdır?

Diqqət et!

Bədii əsərlərdə bəzən heyvanlar və cansız əşyalar şəxsləndirilir, yəni onlar insanlara aid xüsusiyyətləri daşıyır: danışır, sevinir, hirslənir və s. Bu zaman obrazların adlarının ilk hərfi böyük yazılır. Məsələn: *Aslan Ağcaqanadın zəif səsinə güldü*.

7 “Hazır yuva” mətninin məzmununu elə yazın ki, sərçə və qaranquş şəxsləndirilsin. Obrazların adlarının yazılışına diqqət edin.

Yazı

3 1 Şəkildə təsvir edilmiş varlıq adlarını cəmdə yazın.

(1)

(2)

(3)

Bunları bilməliyik

ŞƏKİLCİLƏRİN YAZILISI

Sözlərə əlavə edilən bir sıra şəkilçilər fərqli tələffüz edildiyi üçün yazılışında bəzən səhvə yol verilir:

Düzungün	Yanlış
danışırsınız	danışırsız
gəlməlidir	gəlməliyi
gələcəyəm	gələcəm
qazlı	qazdı

2 Aşağıdakı sözləri kök və şəkilçiye ayırin. Hansı sözlərin şəkilçiləri yanlış yazılmışdır? Həmin sözləri düzgün yazın.

gəzəcəm, yazacağam, gəlirdi, dəftərrər, dadlı, dumanni, gedibdir

3 Hansı sözlərdə "l" samiti ilə başlayan şəkilçinin deyilişi ilə yazılışı fərqlənmir?

cavanlar, şəhərli, dağlıq, dəftərlər, güclü, budaqlar

4 Fəqləndirilmiş sözləri düzgün yazın.

- Salam, **necəsiz**?
- Yaxşıyam.
- Dünən məktəbə **getmişdiz**?
- Bəli, getmişdik. Texnologiya dərsində **daddı** salat hazırladıq.
- Siz niyə dərsə **gəlməmişdiz**?
- Dünən həm hava **qarrı** idi, həm də mən xəstələnmişdim.
- Tez sağalın. Yəqin ki, yaxın **günnərdə** görüşərik.
- Əlbəttə, bir-iki **günnən** sonra dərsə **gələcəm**.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Nöqtələrin yerinə buraxılmış şəkilçiləri əlavə etməklə cümlələri köçürün.

1. Günsə... iliq şüalar... ətrafi güclə isidirdi.
2. Azərbaycan müğəmi bütün dünya... məşhur...
3. Götür üzü... qara bulud... almışdı.
4. Dostlar çay... kənar... dincəlirdilər.
5. Kamal səhv... anladı.

2 Nümunəyə əsasən sözlərin boş xanalara uyğunluğunu müəyyən edin.

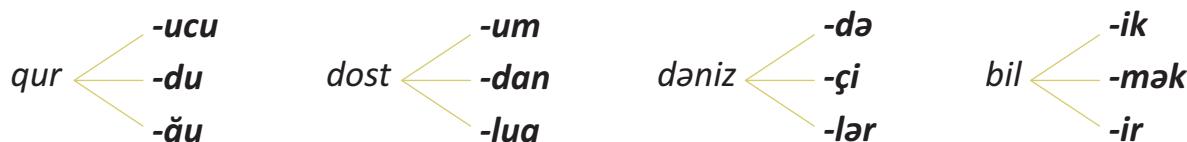
burur, gülün, dadsız, suyun, işsiz, gücsüz, kitabın

Nümunə

bilir: 2b

Sözlər					Şəkilçilər
	a	b	c	ç	
1	maraqlı	fikirli	sulu	südlü	- <i>ll</i> ⁴
2	danişir			gülür	- <i>lr</i> ⁴
3			buludsuz		
4		məktəbin			

3 Sözlərə şəkilçilər artırın. Hansı şəkilçilər yeni söz yaratdı?

4 Uygunluğu müəyyən edin.

- 1 Ürəyi nazik, rəhmli, şəfqətli.
- 2 Bir işə rəhbərlik edən adam.
- 3 Qızıl rəngində olan, parlaq sarıya çalan.
- 4 Maşını, traktoru və s.-ni idarə edən, sürən adam.

- A sür...
- B baş ...
- C mərhəmət...
- Ç qızıl...

5 Şəkilçisi yanlış yazılmış sözləri müəyyən edib düzgün yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Gördüm ki, siz həyətdə yiğışmısınız.
2. Siz nə dediz ki, onlar sevindilər?
3. Qızdar işdəri daha səliqəli görmüşdülər.
4. Novruzda duzdu kökə bişirəcəm.
5. Uşaqlar, dünən axşam kinoya baxmısız?
6. Dənizçilərin həyatı daha çox dənizdərdə keçir.
7. Qızın hörükəri çox uzundu.

3

İdman və idmançılar

1. Şəkildə gördünüz idman yarışları haqqında danışın.
2. Hansı komanda oyunlarını tanıyırsınız?
3. Hansı xüsusiyyət komanda oyunlarında qələbə qazanmağa kömək edir?

1.1 Hansı oyunu sevirsiniz? Bu oyunun qaydaları haqqında danışın.

BASKETBOL

Basketbol oyununun tarixi

1891-ci ildə Amerikada Ceyms adlı bir idman müəllimi yeni oyun fikirləşdi. O, məktəbin həyatində bir dirək basdırıldı. Həmin dirəyin yuxarısına taxta səbət bərkitdi. Şagirdlərinə futbol topu verdi ki, onu müəyyən məsafədən atıb səbətə salsınlar. Uşaqlar iki komandaya ayrılib növbə ilə topu səbətə atmağa başladılar. Kim səbətə daha çox top salırdısa, o da qalib gəlirdi. Müəllim bu oyuna *basketbol* adı verdi. *Basket* ingilis dilində “səbət”, *ball* isə “top” deməkdir.

Oyun hamının xoşuna gəldi. Bir azdan Amerikanın hər yerində böyükler də, balacalar da basketbol oynayırdılar.

Çox keçmədi ki, basketbol üzrə idman yarışları keçirməyə başladılar.

Ceyms Neymsmit
(1861–1939)

Basketbol meydançası və topu

Basketbol meydançası düzbucaqlı formada, bərk və hamar olur. Meydançanın uzunluğu 28 metr, eni isə 15 metr olmalıdır. Meydançanın hər iki başında quraşdırılmış dirəyə lövhə bərkidilir. Lövhədən səbət asılır. Bu səbət yerdən 3 metr hündürlükdə olur.

Tünd-narincı rəngdə olan basketbol topu qara zolaqlarla 8 bölməyə ayrılır. Futbol topundan fərqli olaraq daha böyük və ağırdır. Topun çəkisi kişilər üçün 650, qadınlar üçün 567, uşaqlar üçün isə 500 qrama qədər olur.

Oyunun mahiyyəti

Oyun hər biri beş nəfərdən ibarət iki komanda arasında keçirilir. Oyun dörd hissədən ibarət olur. Hər hissə 10 dəqiqə davam edir. Oyunçuların məqsədi bu müddətdə rəqib komandanın sahəsindəki səbətə daha çox top atmaqdır.

Oyunun qaydaları

- Basketbol matçı heç-heçə bitərsə, əlavə vaxt verilir. Əlavə vaxtin nəticəsi hansı komandanın qalib gələcəyini müəyyən edir.
- Komandanın hücum müddəti 24 saniyədir. Əgər top 24 saniyədən sonra səbətə atılmayıbsa və hələ də eyni komandadadırsa, vaxt bitmiş hesab olunur. Beləliklə, top rəqib komandaya keçir.
 - Oyunçu əlində topu saxlayaraq qaça bilməz.
 - Topu səbətə ayaqla atmaq olmaz.
 - Topu yumruq zərbəsi ilə atmaq olmaz.
 - Rəqib komandanın oyunçusunu tutub saxlamaq, itələmək, əlindən vurmaq olmaz.

Qayda pozuntusuna görə cəzalar

- Qayda pozuntusu varsa, top qarşı komandaya verilir.
- Əgər oyunçu 5 dəfə qayda pozursa, o, oyundan kənarda qalır.

Söz mücrüsü A/B/C

- düzbucaklı • heç-heçə
• sahə • lövhə • rəqib

Söz ehtiyatı

- 2** Verilmiş məlumatə əsasən idman növlərinin adlarını yazın və şəkillərlə uyğunlaşdırın.

Bol – ingiliscə “top” deməkdir.

fut (ing. *foot* – ayaq)

voley (ing. *voley* – topa zərbə)

hənd (ing. *hand* – əl)

Nə anladın?

3 Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Basketbol oyununun yaradıcısı kimdir?
2. Basketbol meydançası nə ilə fərqlənir?
3. Oyunun adı hansı dildən alınmışdır?
4. Basketbol topunun çəkisi nə qədərdir?

4 Cümlələri mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

1. Basketbol oyununda top rəqib komandaya o zaman keçir ki, ...
2. Bəzən oyun üçün əlavə vaxt verilir, çünkü ...
3. Bəzi oyuncular oyundan kənarlaşdırılır, çünkü ...

Danışma

5 Cədvələ əsasən basketbol və voleybol oyunlarını müqayisə edib danışın.

	BASKETBOL	VOLEYBOL
Vətəni	Amerika Birləşmiş Ştatları	Amerika Birləşmiş Ştatları
Yaranma tarixi	1891-ci il	1895-ci il
Yaradıcısı	İdman müəllimi Ceyms Neymsmit	İdman müəllimi Uilyam Morqan
Tipi	Komanda idman oyunu	Komanda idman oyunu
Oyun meydançası	Düzbucaklı formada. Ölçüsü: 28 X 15 metr	Düzbucaklı formada. Ölçüsü: 18 X 9 metr
Topu	çəkisi: 500-650 qram	çəkisi: 260-280 qram
Komandada oyunuču sayı	5 nəfər	6 nəfər
Məqsədi	Rəqib komandanın səbətinə daha çox top atmaq	Topu torun üzərindən rəqib komandanın meydançasında yerə atmaq

2 1 "Futbol" mətnini dinləyin. Aşağıdakı suallara cavab tapmaq məqsədilə qeydlər götürün.

1. Kral VIII Henrix nə üçün futbol oyununu qadağan etmişdi?
2. Bu qadağa nə vaxt aradan qaldırıldı?
3. Futbol oyununun ilk qaydaları nə vaxt tərtib edilmişdir?
4. Bu qaydaları kim hazırlamışdır?

Söz ehtiyatı

2 "Futbol" mətninə aid "Söz mücrüsü"ndən uyğun sözləri yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Bizim ... çıxış yolumuz mübarizə aparmaqdır.
2. Oyun çoxlu adının iştirakı ilə, yəni ... şəkildə keçirildi.
3. Olimpiya oyunlarının yaranma ... bilirsinizmi?
4. Kral futbol oyununu keçirməyi ... etdi.

Söz mücrüsü ABC

- tarixçə • kütləvi
• yasaq • yegana

3 Dinləmə mətninə istinad edərək cümlələri tamamlayın.

1. Əvvəllər futbol oyununun xüsusi qaydaları yox idi, ona görə də ...
2. Qaydaların olmaması mübahisələrin yaranmasına səbəb olurdu, ona görə də ...
3. Futbolun yaranma tarixi 1863-cü il hesab olunur, çünkü ...

4 Nə üçün Kembrib Universitetinin tələbələrinin tərtib etdikləri qaydalar mükemmel hesab edilmirdi?

5 **Müzakirə.** Kral VIII Henrixin qərarına münasibət bildirin. Sizcə, kral futbol oyununu qadağan etməkdə haqlı idimi? Dinləmə mətnindəki məlumatlara istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.

6 Aşağıdakı mövzu üzrə esse yazaraq öz mövqeyinizi bildirin. Arqumentlər gətirməklə fikrinizi izah edin.

Oyunlarda qaydaların olması mütləqdirmi?

Giriş	Əsas hissə	Sonluq
<p>Mövzu ilə bağlı mövqeyiniz: <i>Doğrudanlı hər bir oyun müəyyən qaydalar əsasında keçirilməlidir?</i></p>	<p>Mövqeyin əsaslandırılması: <i>Oyunlar haqqında bilgilərə istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.</i></p>	<p>Bilgilərin ümumiləşdirilməsi: <i>"Həqiqətən də", "beləliklə" kimi sözlərdən istifadə edərək fikrinizi ümumiləşdirin.</i></p>

Yazı

3.1 Şəkillərin məzmununa uyğun olaraq cümlələri tamamlayın.

Müəllim kitabı Lalə... verdi.

Rəsul kitab... rəf... götürdü.

Nəna kreslo... əyləşib.

Bunları bilməliyik

İSMİN HALLARI

Cümlədə isimlər başqa sözlərin tələbi ilə müvafiq hal şəkilçiləri qəbul edir. Buna ismin hallanması deyilir. İsmiñ 6 hali var.

Halların adı	Şəkilçilər	Nümunələr
Adlıq	yoxdur	idman
Yiyəlik	-in ⁴	idmanin
Yönlük	-a ²	idmana
Təsirlilik	-i ⁴	idmani
Yerlik	-da ²	idmanda
Çıxışlıq	-dan ²	idmandan

2 Sualların yerinə *həkim* sözünü uyğun şəkildə dəyişib cümlələri köçürün.

1. Xəstələri (<i>kim?</i>) müalicə edir.	4. Xəstə (<i>kimi?</i>) çağırıldı.
2. Xəstə (<i>kimin?</i>) otağına daxil oldu.	5. Analizin cavabları (<i>kimdə?</i>) qalıb.
3. Xəstə (<i>kimə?</i>) müraciət etdi.	6. Xəstəliyin səbəbini (<i>kimdən?</i>) soruş.

3 Qruplarla iş. Aşağıdakı isimləri hallandırıb cümlədə işlədin.

I qrup: külək, arı, qayıq

III qrup: çörək, xalça, bıçaq

II qrup: çiçək, gəmi, balıq

IV qrup: inək, quyu, bulaq

4 Nöqtələrin yerinə uyğun sözləri əlavə edin.

mənim, sənin, onun, bizim, sizin, onların

... kitabım, ... kölgəsi, ... məktəbimiz, ... dostunuz, ... pencəyin ... dostları

Bunları bilməliyik

MƏNSUBİYYƏT ŞƏKİLÇİLƏRİ

Mənsubiyyət şəkilçiləri varlığın kimə, nəyə aid olduğunu bildirir.

Mənim dəftərim
Sənin dəftərin
Onun dəftəri

Bizim dəftərimiz
Sizin dəftəriniz
Onların dəftəri

5 Qruplarla iş. Aşağıdakı isimləri mənsubiyyətə görə dəyişdirin.

I qrup: ürək, baba, qulaq

III qrup: ləçək, ana, daraq

II qrup: köynək, nənə, çıraq

IV qrup: əlcək, əmi, papaq

1 1 Paralimpiya haqqında nə bilirsiniz? Bu idman oyunlarında kimlər iştirak edir?

XATIRƏLƏRİM

Ailəmiz İngiltərəyə köçəndə 3 yaşım var idi. Xatırələrimdə doğulduğum yer haqqında yalnız yaşıl meşələr qalıb. Bu gün 24 yaşimdə yenidən Nigeriyadayam. Yolboyu uzanan meşələr məni uşaqlıq illərimə aparır.

2007-ci il, Nigeriya

Məktəbdə ilk gün

Şəhərə köçəndən sonra ilk gün idi ki, məktəbə gedirdim. Həyəcanlı idim. Amma sinif yoldaşlarımla tanışlıq bu həyəcanı yox etdi. Elə ilk gündən onlara alışdım. Sanki illərdir ki, bir sinifdə oxuyurdum.

Dərsdən sonra məktəbin arxasındaki futbol meydançasına toplaşdıq. Həmin gün siniflərarası yarış keçirilirdi. Mən kənarda əyləşib oyunu seyr edirdim. İkinci hissədə məni də oyuna dəvət etdilər. Qapıda dayanacaqdım. Çox həyəcanlı idim. Bu mənim üçün gözlənilməz oldu. Mən indiyə qədər futbol oynamamışdım. Heç bu haqda düşünməmişdim də. Ayağıma taxılmış dəmir dayaqla necə futbol oynaya bilərdim?!

Birtəhər həyəcanımı boğub qapıda dayandım. Bir neçə dəqiqədən sonra üzərimə şığıyan topu tutdum. Bütün azarkeşlər məni ayaq üstə alqışlayırdılar. Məncə, bu alqışa layiq idim, axı topu vuran rəqib komandanın ən güclü oyuncusu idi.

Həmin hadisə mənim həyatımı tamamilə dəyişdi. Bu dəyişiklik valideynlərim üçün də gözlənilməz oldu. Bütün günü öz otağında oturub kitab oxuyan oğulları indi idman meydançasından əl çəkmirdi. Onu da qeyd edim ki, mütləkə mənim üçün həyat tərzi idi: həftəyə bir kitab...

Söz mücrüsü

- dayaq • şığımaq • azarkeş
- paralimpiya • təkan
- valeh etmək
- ruhdan düşmək

Basketbol ilə tanışlığım

Bir gün atamla paralimpiyaçıların basketbol yarışına getdik. İdmançıların oyunu məni valeh etmişdi. Güclü qolları ilə oturduqları arabanı idarə etmələrinə heyran olmuşdum. Nəhəng bədənli idmançılar topu səbətə atanda arabaları sanki havada uçurdu.

Həmin oyundan sonra basketbol məktəbinə yazıldım. Özüm üçün ciddi rejim qurmuşdum: hər gün üç saat məşq edirdim. Dünyanın ən güclü basketbolçularının həyat tərzi ilə maraqlanır, uğur hekayələrini oxuyurdum.

Bəzən oyunlarda məğlub olurduq. Bu məni çox sarsırdı, heç cür məglubiyyəti qəbul edə bilmirdim.

Atam isə həmişə mənə deyirdi:
– Ade, unutma, məglubiyyət yeni qələbələr üçün təkandır. Təslim olma, yenidən cəhd et və daha yaxşı et.

Sidney xatirələrim

İllər sonra məni milli komandaya qəbul etdirilər. Komandamız Sidneydə keçiriləcək Paralimpiya yarışlarında iştirak edirdi. Yarımfinal uğrunda mübarizə gedirdi. Bizim komandamız bir xal ilə geridə idi. Rəqib komandanın oyunçusu topu əlimdən almaq istəyirdi. Oyunçunun sərt hərəkətləri nəticəsində komandamız cərimə zərbəsi atmaq hüququ qazandı. Topu mənə verdilər. Həyəcanlı dəqiqələr idi, oyunun bitməsinə saniyələr qalmışdı. Bu topu səbətə sala bilməsəm, komandamız uduzacaqdı. Arabamı irəli sürüb topu səbətə yönəldim. Top səbətə düşənə qədər keçirdiyim hissələri təsvir etmək çətindir. İndi hesab bərabərləşmişdi. Sonuncu saniyə və sonuncu top! Komandamız qalib gəlmışdı. Xeyallarım gerçəkləşmişdi.

Ade Adepitən

Söz ehtiyatı

- 2 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun ifadələri əlavə edib cümlələri tamamlayın.

1. Təyyarələr düşmən üzərinə
2. Futbol ... səsi bütün stadionu bürümüşdü.
3. Sonuncu məglubiyyətdən sonra komandamızlap
4. Şəhərin gözəlliyi turistləri

Nə anladın?

- 3 Mətnlə bağlı suallara cavab verin.

1. Ade doğulduğu yer haqqında nə xatırlayırdı?
2. Ade nə üçün əvvəllər heç vaxt futbol oynamamışdı?
3. Hansı hadisələr onun həyatında dəyişikliklərə səbəb oldu?
4. Adenin ən böyük arzusu nə idi?

Düşün və cavab ver

- 4 Mətndə hansı epizodlar Adeyə aid aşağıdakı xüsusiyyətləri əks etdirir?

iradəli

nizam-intizamlı

məqsədyönlü

- 5 Müzakirə. Atasının Adeyə verdiyi məsləhətinə münasibət bildirin. Fikrinizi əsaslandırın.

- 6 Qeydlər götürməklə Ade Adepitən haqqında mətni dinləyin. Suallara cavab verin.

- Hansı məlumatlar “Xatirələrim” mətnində öz əksini tapıb?
- Ade Adepitən haqqında daha hansı məlumatları aldınız?

- 7 Götürdüyünüz qeydləri əlavə etməklə “Xatirələrim” mətnini genişləndirib danışın.

- 8 Esse yazaraq atasının Adeyə verdiyi məsləhətə öz münasibətinizi bildirin. Arqumentlər gətirməklə fikrinizi izah edin.

Məglubiyyət insanı ruhdan salır, yoxsa yeni qələbələr üçün təkan verir?

21

“Olimpiya oyunlarının tarixindən” mətnini dinləyin.

Mətnə əsasən fikirlərin düzgün, yoxsa yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. Olimpiya oyunları ilk dəfə Yunanıstanda keçirilib.
2. İlk Olimpiya oyunları 8 gün keçirilib.
3. Müasir dövrdə olimpiadalar 4 ildən bir keçirilir.
4. Qədimdə qaliblərə qızıl, gümüş, bürünc medallar verirdilər.

2

Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Nə üçün Olimpiya oyunları sülhün rəmzi hesab edilir?
2. Nəyə görə sonralar Olimpiya oyunlarının keçirilmə müddəti uzadılıb?
3. Nə üçün Olimpiya halqlarında məhz göy, sarı, qara, yaşıl və qırmızı rənglərdən istifadə edilib?

3

Şəkillərdə hansı Olimpiya simvolları təsvir edilmişdir? Dinləmə mətninə əsasən məlumatların hansı Olimpiya simvoluna aid olduğunu müəyyən edin.

- Dünyanın bütün ölkələrini əhatə etdiyini bildirir.
- Müxtəlif idman növləri üzrə yarışların keçirildiyini ifadə edir.
- Qaliblərin zeytun budaqlarından hörülmüş çələnglə mükafatlandırıldığı bildirir.
- Olimpiya oyunlarının vətəninin Yunanistan olduğuna işarə edir.

1

2

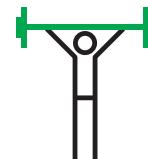
**DAHA
SÜRƏTLİ**

**DAHA
YÜKSƏK**

**DAHA
GÜCLÜ**

3

4

4

Debat. Sizcə, yarışlarda qələbə qazanmaq vacibdir, yoxsa iştirak etmək kifayətdir?
Bu mövzuda esse yazın.

Yazı

3 1 Əlamət bildirən sözlərə əsasən varlığın adını tapın.

1 sarı, oval, turş	A alça
2 ağ, soyuq, yumşaq	B limon
3 yaşıl, yumru, turş	C qar

Bunları bilməliyik

SİFƏT

Varlığın əlamətini və keyfiyyətini bildirən sözlər sifət adlanır. Sifət *necə?*, *nə cür?*, *hansı?* suallarına cavab verir.

Əlamət varlığın görünüşü ilə bağlıdır.	<i>yaşıl, böyük, dairəvi, ariq</i>
Keyfiyyəti gözlə görmək mümkün deyil.	<i>ağıllı, cəsur, xeyirxah</i>

2 Nöqtələrin yerinə əlamət bildirən sifətlər seçib yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Tural kitabxanadan ... kitab götürmüştü. (*maraqlı / qalın*)
2. Anama bir dəstə ... gül aldım. (*ətirli / qırmızı*)
3. Nənəm hazırladığı ... yastıqları divanın üzərinə düzdü. (*yumşaq / dördkünc*)
4. Sinif yoldaşım Samir ... oğlandı. (*xeyirxah / yaraşıqlı*)

3 İkinci maşını birincidən fərqləndirmək üçün hansı sözdən istifadə edərdiniz?

Bunları bilməliyik

SİFƏTİN MÜQAYISƏ DƏRƏCƏLƏRİ

Bəzi sifətlər varlığın əlamətinin az və ya çox olduğunu ifadə edə bilər.

Adı dərəcə	Azaltma dərəcəsi	Çoxaltma dərəcəsi
sarı	sarımtıl, açıq-sarı	sapsarı, tünd-sarı

4 Çoxaltma dərəcəsində olan sifətləri seçib cümlələri tamamlayın.

1. İndicə təndirdən çıxan çörəklər ... və dadlı idi. (*yumşaq / yypyumşaq*)
2. Evin pəncərələri ... rənglə boyanmışdı. (*tünd-yaşıl / yaşıl / açıq-yaşıl*)
3. Murad qara kostyumla ... köynək geyinmişdi. (*ağ / ağımtıl / ağappaq*)
4. Bu gün aldığın alçalar ... idi. (*turş / tumturş / turştəhər*)

11

4 “a” sinfinin hazırladığı divar qəzeti ilə tanış olun və tapşırıqları yerinə yetirin.

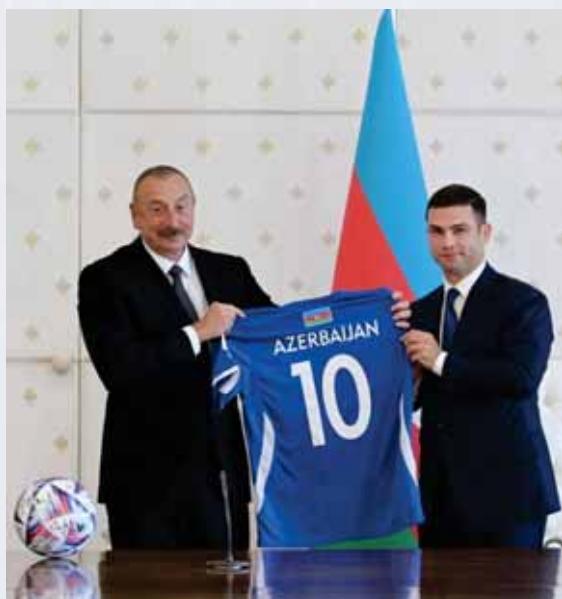
ULDUZ

N 3

14 aprel 2022

Müsahibə

ÇEMPİONLARIMIZI TANIYAQ

Minifutbol üzrə Azərbaycan milli komandası Slovakiyanın Košitse şəhərində keçirilən Avropa çempionatında qızıl medal qazanıb. Həmsöhbətimiz minifutbol üzrə komandamızın baş məşqçisi Elşad Quliyevdir.

– İlk dəfədir ki, ölkəmiz komanda idman növündə Avropa çempionu olmuşdur. İlkə imza atmaq necə bir hissdir?

– Qürur hissi keçiririk. Qürbətdə bayrağımızı qaldırıb himnimizi səsləndirdiyimiz üçün fəxr edirik.

– Qələbə qazanacağınızı inanırdınızmı?

– Hər görüşümüzə qələbə qazanmaq məqsədilə çıxıldık. Qeyd edim ki, turnirdə Avropanın ən güclü komandaları iştirak edirdi. Finalda qalib gəldiyimiz Ruminiya komandası altıqat Avropa çempionudur. Buna baxmayaraq,

komandamız sona qədər mübarizə aparıb qalib gəldi.

– Sizcə, komanda idman növündə qələbə qazanmaq nə üçün çətindir?

– İlk növbədə, komanda üzvləri arasında birlik olmalıdır. Oyunlarda bir-birini anlamaq mütləqdir. Əlbəttə, bir də nizam-intizam və müntəzəm məşqlər. Əgər bütün bu dediklərim varsa, mütləq qələbə də olacaq.

– Necə düşünürsünüz, bu uğuru təkrar etmək mümkün olacaqmı?

– Əlbəttə ki, bu uğuru təkrarlamaq o qədər də asan olmayacağıq. Kuboku əldə saxlamaq rekordları qırmaq qədər çətindir. Lakin əminəm ki, bu qələbə bir mayak oldu. Ümid edirəm ki, bundan sonra yeniyetmələrdə minifutbola qarşı maraq artacaq. İdmanın bu növü inkişaf edəcək, yeni Avropa çempionlarımız olacaq.

– Sizə yeni qələbələr arzulayıram.
Müsahibəyə görə çox sağ olun.

Söz ehtiyatı

2 “Söz mücrüsü”ndəki uyğun sözləri əlavə edib cümlələri tamamlayın.

1. ... jurnalın nəşrinə razılıq verdi.
2. Komissiyanın ... dəyişiklik edildi.
3. ... qəzeti tərtibat işlərini tamamladı.
4. Rəsul mövzuya uyğun ... yazdı.
5. Divar qəzetiinin müxtəlif ... var.

Nə anladın?

3 Qəzetlə bağlı suallara cavab verin.

1. Qəzetiñ adı nədir?
2. Qəzetiñ bu nömrəsi hansı mövzuya həsr olunmuşdur?
3. Qəzətdə hansı rubrikalar var?
4. Qəzətdə hansı idmançılar haqqında məlumat aldınız?

4 Qəzətdə təqdim edilmiş müsahibəyə diqqət edin. Siz müxbir olsaydınız, müsahibinizə daha hansı sualları verərdiniz?

Araşdırma

5 Qəzətdə verilmiş hansı bilgi diqqətinizi daha çox cəlb etdi?

Həmin məlumatla bağlı araştırma aparın və təqdimat hazırlayıın.

QADIN VOLEYBOLÇULARIMIZ

Bu il qadınlardan ibarət “Azərreyl” voleybol klubunun Avropa kubokunu qazanmasının 20 ili tamam olur. Komanda 2002-ci ildə ardıcıl qələbələrdən sonra Bakıda təşkil olunmuş final oyununda rəqiblərinə qalib gələrək bu titula yiyələnib.

İdman tariximizdən

Zemfira Meftahətdinova Azərbaycanın stend atıcılarındandır. O, 2000-ci il Sidney Olimpiadasının qızıl, 2004 Afina Olimpiadasının isə bürünc medalını qazanıb. O, bir neçə dəfə Avropa çempionu olmuşdur.

Azərbaycanın karate ustası **Rafael Ağayev** 5 dəfə dünya, 11 dəfə Avropa çempionu olmuşdur. Bu uğurlarına görə ona “dünya karatesinin brilyantı” deyirlər. Hazırda Rafael Azərbaycan gənclərinə əlbəyaxa döyüş sənətinin sırlarını öyrədir.

Qəzetiñ yaradıcı heyəti:

Redaktor: Səbinə Qasimova

Dizayner: Rauf Oruclu

Müxbirlər: Mədinə Qafarlı, Əli Piriyev

ƏLBƏYAXA DÖYÜŞ

2.1 Qruplarla iş. Məlumat vərəqlərini oxuyun. Bu məlumatları toplamaq üçün həmsöhbətinizə hansı sualları vermək lazımdır? Həmin sualları təxmin edin və müsahibə hazırlayın.

I
qrup

Eduard Məmmədov

Doğum tarixi: 2 yanvar 1978-ci il

Doğum yeri: Bakı

İdman növü: kikboksinq

Nailiyətləri: 26 qat dünya çempionu, 7 qat Avropa çempionu, dəfələrlə dünya kubokunun sahibi.

II
qrup

Zülfia Hüseynova

Doğum tarixi: 15 oktyabr 1970-ci il

Doğum yeri: Beyləqan

İdman növü: cüdo

Nailiyətləri: 5 dəfə dünya çempionatının qalibi, Azərbaycanın Əməkdar idman ustası.

III
qrup

Mariya Stadnik

Doğum tarixi: 3 iyun 1988-ci il

Doğum yeri: Lvov (Ukrayna)

İdman növü: sərbəst güləş

Nailiyətləri: 6 qat Avropa çempionu, 2009-cu il dünya çempionatının qalibi, planetin ən yaxşı qadın güləşçisi.

Təlimat

Müsahibəyə necə hazırlanmalı

Mövzu üzrə bilgi əldə etməyin yollarından biri də müsahibə almaqdır.

Müsahibəyə hazırlaşarkən aşağıdakı tövsiyələrə əməl edin:

1. Mövzu haqqında bildiklərinizi qeyd edin.
2. Mövzu haqqında öyrənmək istədiklərinizi qeyd edin.
3. Müsahibinizi müəyyənləşdirin.
4. Verəcəyiniz sualları sıra ilə yazın.

Yazı

4 1 Hansı cümlelərdə fərqləndirilmiş sözlər hərəkəti izah edir?

1. **Gözəl** vətən, can vətən,
Hər gün ucalan vətən. (*Teymur Elçin*)
2. Quşlar, quşlar nə **gözəl** oxuyur,
Bəh-bəh, bəh-bəh nə gözəl oxuyur. (*Zeynal Cabbarzadə*)
3. Mən bu gün **yaxşı** qiymət almışam.
4. Cahid dərsi **yaxşı** danışdı.

Bunları bilməliyik

ZƏRF

Hərəkətin əlamətini, zamanını, yerini, miqdarını bildirən sözlər zərf adlanır:
həmişə, geri, aşağı, xeyli, tez və s. Zərflər hər zaman feilə aid olur:
Səid güclə danışındı; *Cəmil tez* anasını çağırıdı.

2 Cümlelərdə zərfləri müəyyən edin.

1. Qələbə xəbərini hamı səbirsizliklə gözləyirdi.
2. Çayın suyu bir qədər artmışdı.
3. Qonaqlar salamlaşışib içəri keçdilər.
4. Hərdən göy gurultusu eşidilirdi.

Müxtəlif nitq hissələrinə (isim, sıfət, say) aid bir sıra sözlər var ki, hərəkətə aid olduqda zərf kimi çıxış edir: *bərk material*, *bərk sixmaq*.

3 Hansı cümlelərdə fərqləndirilmiş sözlər zərf kimi işlənib?

1. Şəhərə gündüz çatdıq.	1. Yayda gündüz gecədən uzun olur.
2. Çətin günlər arxada qaldı.	2. İmtahanımız çətin keçdi.
3. Fəridə düzgün cavabı tapdı.	3. Həmişə düzgün danışmaq lazımdır.

4 Hansı cümlelərdə *fərqləndirilmiş sözlər* zərfdir?

1. Kitabxanaya **xeyli** kitab gətirdilər.
Dostlar birlikdə **xeyli** əyləndilər.
2. **Az** vaxtda tapşırıqları yerinə yetirdik.
Keçən il bağlıarda məhsul **az** oldu.
3. Meydana **çox** adam toplaşmışdı.
Müəllimin sözləri məni **çox** düşündürdü.

Ümumiləşdirici təkrar

- 1** Nöqtələrin yerinə mötərizədə verilmiş isimləri yazaraq cümlələri tamamlayın.
Həmin sözün ismin hansı halında işləndiyini yazın.

1. Bu ... fərqli üslubda çəkmisən. (*rəsm*)
2. Müəllim ... yeni mövzunu izah etdi. (*şagird*)
3. ... yarpaqları artıq saralmışdı. (*ağac*)
4. ... gənc rəssamların tabloları nümayiş etdirilirdi. (*sərgi*)
5. Komandamız ... qələbə ilə qayıtdı. (*yarış*)

- 2** Nöqtələrin yerinə uyğun sözləri əlavə edin.

mənim, sənin, onun, bizim, sizin, onların

... papağı, ... dərsimiz, ... dəftərim, ... mükafatınız, ... boşqabın, ... kitabları

- 3** Verilmiş sıfətləri azaltma dərəcəsində işlədərək cümlələri tamamlayın.

1. Bizim bağın alçaları ... olur. (*turş, tumturş, kəmturş*)
2. Əynindəki ... paltar Zümrüdə çox yaraşırdı. (*sarımtıl, tünd-sarı, sapsarı*)
3. Rəngsaz pəncərənin kənarlarına ... naxışlar çəkdi. (*bomboz, bozumtol, boz*)
4. Anam dolmaları ... formada bükür. (*uzun, upuzun, uzunsov*)

- 4** Verilmiş cümlələrdə zərfərin məna növünü müəyyən edin.

1	Maşın sürətlə gedirdi.	A	hərəkətin yeri
2	Qatar stansiyaya yenicə çatmışdı.	B	hərəkətin əlaməti
3	Muzey yaxınlıqda yerləşir.	C	hərəkətin miqdarı
4	Sürəyya xeyli güldü.	Ç	hərəkətin zamanı

- 5** Feilə uyğun gələn zərfi seçib cümləni oxuyun.

1. O, **bərkdən / cəld** qalxıb yerində oturdu.
2. Mən **sakitcə / birdən-birə** ona baxırdım.
3. Şahin **səhvən / çoxdan** birinci sırada oturdu.
4. Birdən qapı açıldı, iki nəfər **xeyli / yavaşça** içəri girdi.

4

Təkərdən avtomobile

1. Hansı nəqliyyat növlərini tanıyırsınız?
2. Sizcə, onlardan hansı daha əvvəl yaranıb?
3. Gələcəyin nəqliyyat vasitələrini necə təsəvvür edirsiniz?

1.1 Oxuyacağınız mətnə nəzər salın: yarımbaşlıqları oxuyun və şəkillərə baxın. Sizcə, bu mətndə nədən danışılır? Siz bu haqda nə bilirsiniz?

ƏN MÜHÜM İXTİRA

Ətrafiniza diqqətlə baxsanız, görərsiniz ki, bir çox maşın və mexanizmlərin əsas hissələri təkər formasındadır. Yalnız avtomobilər, qatarlar deyil, gəmilər və təyyarələr də təkər vasitəsilə hərəkətə gəlir. Lakin buna qədər təkər böyük bir inkişaf yolu keçmişdir...

Təkər nə vaxt icad edilib?

Bu gün təkər çox sadə bir əşya kimi görünür. Amma onu icad etmək heç də asan olmayıb. Təkəri ilk dəfə kim, nə vaxt və harada ixtira edib? Bu, hələ də sırr olaraq qalır. Bir şey dəqiq məlumdur ki, bu ixtiranın 5 min ildən çox yaşı var.

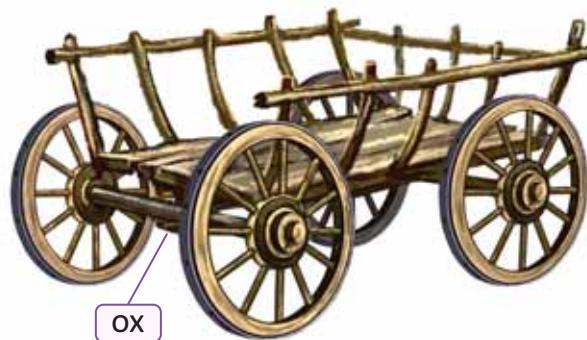

İlk təkərləri necə düzəldirdilər?

Əvvəlcə insanlar ağır yükü ağac tırlarının üzərinə qoyub diyirlərdildilər. Beləliklə, onlar anladılar ki, dairəvi əşya üzərində yük daşımaq daha rahatdır.

Daha sonra isə insanlar iri ağac tirini eninə kəsib dairəvi taxta

lövhələr düzəldilər. Lövhələrin mərkəzində deşik açaraq ona ox bərkitdilər. İki belə lövhəni oxla birləşdirdilər. Beləliklə, ilk nəqliyyat vasitəsi – araba meydana gəldi.

Təkər nə üçün istifadə edilirdi?

Qədimdə təkərləri ağacdan, gildən, daşdan düzəldirdilər. Taxta təkərlərdən arabalar düzəldib yükdaşımada, gəzintidə, hərbi yürüşlərdə istifadə edirdilər.

Qədimdə istifadə olunan döyüş arabaları bu gün də gözəlliyi və konstruksiyasının mükəmməlliyi ilə heyran edir.

Zaman keçdikcə təkər inkişaf etdi. Onun quruluşu dəyişdi. Təkərin istehsalı üçün daha davamlı və rahat materiallardan istifadə etməyə başladılar.

Hazırda avtomobil lərdə istifadə olunan rezin təkərləri – hava ilə doldurulan şınləri isveçli baytar **Con Boyd Danlop** ixtira edib.

Bu gün avtomobil şınlərinin istehsalı üzrə ən məşhur markalardan biri Danlopun adını daşıyır.

Söz mücrüsü

- ixtira • inkişaf
- diyirlətmək
- nəqliyyat • istehsal

Təkər icad olunmasaydı...

Təkərin ixtirasından sonra elm və texnika çox güclü inkişaf etdi. Təkər ixtira olunmasaydı, nə su dəyirmanları meydana çıxar, nə də elektrik enerjisi əldə edilərdi. İstənilən mexaniki saatın içində onun əqrəblərini hərəkətə gətirən kiçik təkərciklər var.

Beləliklə, demək olar ki, təkərin ixtirası sonradan bir çox elmi və texnoloji yeniliklərə yol açdı. Ona görə də təkəri dünya tarixində ən mühüm ixtiralardan biri saymaq olar.

Söz ehtiyatı

- 2 Nöqtələrin yerinə *ixtira* və ya *kəşf* sözlərindən birini artırmaqla cümlələri köçürün.

1. Alimlər yeni neft yataqları ... etdilər.
2. Televizor radiodan sonra ... olunub.
3. Avtomobili almanlar ... ediblər.
4. Amerikani Xristofor Kolumb ... edib.

Yadda saxla

ixtira – indiyə kimi mövcud olmayan yeni bir şey yaratma; icad.
kəşf – əvvəllər məlum olmayan bir şeyi tapıb meydana çıxarma, aşkar etmə.

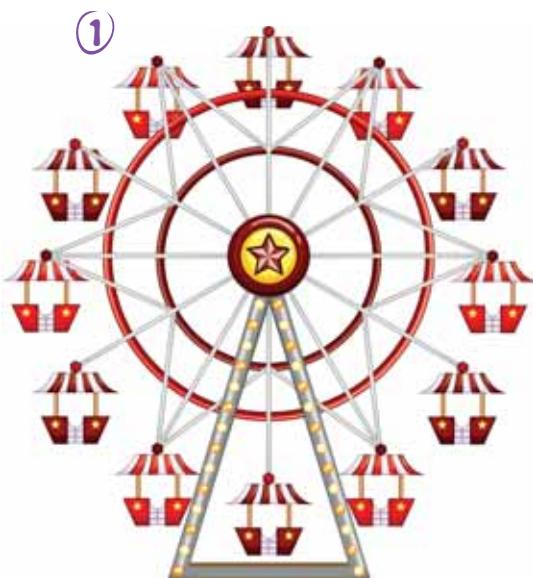
Düşün və cavab ver

- 3 Sizcə, müəllif bu mətndə oxucuya hansı fikirləri çatdırmaq istəyib?

Üç əsas fikri seçin.

1. Təkər çox qədimdə ixtira olunub.
2. Qədim təkərlər ağacdən, daşdan idi.
3. Təkər minillər boyu böyük inkişaf yolu keçib.
4. Qədimdə istifadə olunan döyüş arabaları gözəlliyyi ilə diqqəti cəlb edir.
5. Təkər bir çox ixtiralara yol açıb.
6. Hava ilə doldurulan avtomobil şinlərini Danlop ixtira edib.

- 4 Aşağıdakı şəkillərdən istifadə edərək mətnin sonuncu hissəsini ("Təkər icad olunmasaydı...") genişləndirib nəql edin.

Yazı

21 Hansı cümlələrdə hərəkət bildirən sözlər keçmiş zamanda işlənib?

1. Təkər bu gün çox sadə bir əşya kimi görünür.
2. Lövhələrin mərkəzində deşik açaraq ona ox bərkitdilər.
3. Dairəvi əşya üzərində yük daşımış daha rahatdır.
4. Gəmilər və təyyarələr də təkər vasitəsilə hərəkətə gəlir.
5. Təkərin ixtirasından sonra elm və texnika çox güclü inkişaf etdi.

2 Cümlələri köçürün, nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəkilçiləri yazın.

1. Yazda havalar istiləş..., ağaclar çiçək aç... (-**ır**, -**ır**, -**ur**, -**ür**)
2. Sabah hava günəşli ol... (-**acaq**, -**acək**)
3. Müəllim yeni dərsi izah et... (-**dı**, -**di**, -**du**, -**dü**)

3 Hansı cümlədə feil “nə?” sualına da cavab verə bilər?

- A Bilməmək eyib deyil, öyrənməmək eyibdir.
B Biz bir müddət parkda gəzdik.

Bunları bilməliyik

FEİLİN MƏSDƏR FORMASI

Nə etmək? sualına cavab verən feillər məsdər adlanır. Məsələn: *baxmaq, bilmək*. Məsdər hərəkətin adını bildirir. O, isim kimi hal və mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edə bilir: *oxumağın vacibliyi, yazmağı öyrənmək, mənim yazmağım* və s. Lügətlərdə feillər məsdər formasında verilir.

4 Cümlələrdən feilləri seçib məsdər şəklində yazın.

1. Güclü yağışdan sonra buludlar dağılmışdı.
2. Mən kitablardan çox şey öyrənirəm.
3. Bu ərazidə yeni evlər tikiləcək.
4. Birdən güclü külək başladı.
5. Körpə artıq yuxudan ayılmışdı.

5 Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər əlavə etməklə cümlələri köçürün.

1. Onun pianoda çal... hamının xoşuna gəldi.
2. Hava yağışlı olduğu üçün bağçanı sula... ehtiyac yox idi.
3. Mən bura oxu... gəlmışəm.
4. Uşaqlar rəqs et... başladılar.
5. Atam piyada gəz... çox sevir.

11 Velosiped barədə nə bilirsiniz? O, skuterdən nə ilə fərqlənir?

KİFAYƏTDİR?

Böyük tənəffüs də usaqlar ciddi bir xəbəri müzakirə edirdilər: onların sinif yoldaşı Ceyhun sehrbazla görüşmüdü. İnanmırınız? Onda qulaq asın.

Bazar günü idi. Ceyhun narazı halda velosipedini yola tərəf aparır, öz-özünə fikirləşirdi: "Heç bilmirəm, məndən daha nə istəyirlər? Dərslərimi oxumuşam, tapşırıqları yerinə yetirmişəm. Bəyəm bu, kifayət deyil?.."

Birdən skamyada oturan yaşlı bir qadın onu səslədi:

– Oğlum! Deyəsən, fikirləşirsən ki, oxuduqların "kifayətdir", eləmi?

Ceyhun təəccüblə qadına baxdı. O həmin sözləri bərkdən demədiyinə əmin idi. Bu qadın onu necə eşidə bilərdi? Buna baxmayaraq cavab verdi:

– Əlbəttə! Anam deyir ki, əlavə kitablar oxu. "Oxu, oxu!.." Nə qədər oxumaq olar?! Nə lazımdırsa, oxumuşam da!

– Yəni sən hesab edirsən ki, bu biliklər sənin üçün kifayətdir? – deyə qarşı gülümsündü. – Nə deyim, ola bilər!

Qəribədir, yaşlı qadın başqaları kimi ona öyünd-nəsihət vermədi. Bu, Ceyhunun xoşuna gəldi.

– Deyəsən, velosiped sürməyə gedirsən? – qadın sözünə davam etdi.

Ceyhun başı ilə təsdiq etdi.

– Bəs bilirsən, ilk velosiped necə olub? – deyə qadın əlindəki kitabı göstərdi.

Ceyhunu maraq bürüdü: "Doğrudan, görəsən, necə olub?". O yaxınlaşış kitaba nəzər saldı. Orada pedalsız velosiped şəkli gördü. Öz-özünə fikirləşdi: "Görəsən, bunu necə sürürdülər?"

– İstəyirsən, onu necə sürdüklərini sənə başa salım.

"Deyəsən, bu qadın sehrbazdır! Düşündüklərimi eşidir", – Ceyhun fikirləşdi.

– Təxminən 200 il bundan əvvəl alman ixtiraçısı Drays məhz belə bir velosiped düzəltmişdi. O, atları əvəz edə biləcək vasitə haqqında çox düşünmüşdü. Nəhayət, elə bir vasitə fikirləşib tapmışdı ki, insan özü onu sürə bilərdi.

Naməlum qadın yenə kitabdakı şəkli göstərib dedi:

– Sən pedalsız velosiped sürə bilərsən? Sadəcə, ayaqlarını yerə basaraq?

Ceyhun öz velosipedinə minib cəhd elədi. Xoşuna gəlmədi:

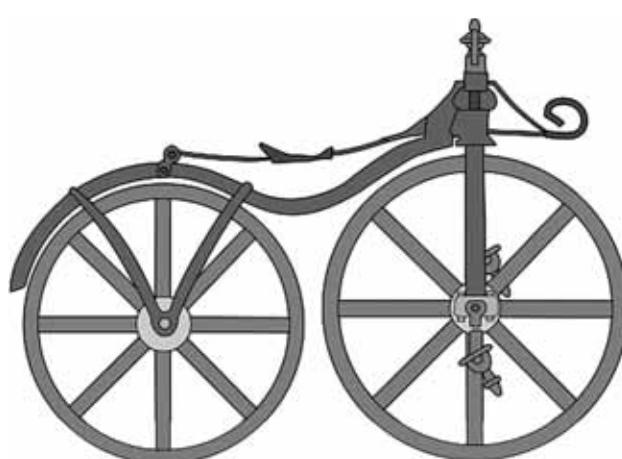
– Belə velosiped olar?!

– Əlbəttə, belə velosipedi sürmək adamı tez yorar, – yaşlı qadın dilləndi. – Hər dəfə ayağınla yerdən təkan almalısan. Həm də pedalsız sürətlə getmək olmur. Bu velosiped sənin “kifayət” sayığın biliklərə bənzəyir. Axı onu birtəhər sürmək olur. – Qadın Ceyhuna baxıb bic-bic gülümsədi. – Səncə, bu, “kifayət”dir?

Ceyhun qarının eyhamını başa düşdü. Bir qədər utancaq halda dedi:

– Yox, bu velosipedə pedal əlavə etmək yaxşı olardı.

– Yaxşı, onda gəl sənə ilk pedallı velosipedi göstərim.

– Yaxşı. Bax, bu, rezin təkərli velosipeddir. Onu penni fartinq adlandırırdılar. Gördüyün kimi, bu velosipedi yalnız böyük adamlar sürə bilərdilər. Çünkü qabaq təkər çox böyük idi. Belə velosipeddə üzüşağı düşmək də çox təhlükəlidir.

Velosiped latin sözüdür: *velox* – sürətli, *pedis* – ayaq deməkdir.

Yaşlı qadın başqa bir şəkli göstərdi:

– Onu fransız Pyer Mişo icad edib. Görürsən, bunun pedali var. Amma bu velosipedi kələ-kötür yolda sürmək böyük əziyyətdir. Ona görə ki, təkərlərdə rezin yoxdur. Yoldakı daşlar və çuxurlar velosiped sürəni çox narahat edir. Pedalları fırlatmaq da çətindir. Çünkü onlar birbaşa qabaq təkərin oxuna quraşdırılıb. Davam edim, yoxsa “kifayətdir”?

Ceyhun başını yellayıb “hə” dedi. Onun üçün çox maraqlı idi.

Bu məlumatlar o qədər maraqlı idi ki, Ceyhun gözünü kitabdan çəkə bilmirdi. Qadın sözünə davam etdi:

– İllər sonra Con Danlop hava ilə doldurulmuş rezin təkər hazırladı və velosipedi sürmək daha rahat oldu... Kifayətdir?

– Yox, maraqlıdır.

– Yaxşı, buna da bax. Sənin velosipedinə oxşayır? Onu İngiltərədə təxminən 150 il əvvəl Con Starlı adlı bir mühəndis düzəldib.

– Düzdür, çox oxşayır.

– Hə, oğul, insanlar daha sonra yeni-yeni velosipedlər düzəltidilər. Yarış, turist velosipedləri meydana gəldi. Bu nəqliyyat növündən hətta taksi kimi də istifadə etməyə başladılar. Bəzi ölkələrdə velosipedlə sərnişinlər daşınır. Onlara velorikşa deyilir.

– Doğrudan? Bunu bilmirdim.

– Getdikcə velosipedin sürəti artdı, ona əyləc də qoydular. Görürsən, insanlar nələr yaradıblar? Hami sənin kimi düşünsəydi, onda bütün dünya hələ də Draysın velosipedini sürərdi. İndi başa düşdünümü, nə üçün biliyə “kifayətdir” sözü yaramır?

– Bəli, anladım, – Ceyhun yavaş səslə cavab verdi.

O, utandığını gizlətməyə çalışırdı. Başını aşağı salıb yola tərəf bir neçə addım atdı. Birdən yadına düşdü ki, qadına təşəkkür etmədi. Geri çevrilib baxanda yerində donub qaldı: naməlum qadın yoxa çıxmışdı...

Ertəsi gün məktəbə gələndə Ceyhun yoldaşlarına “sehrbaz” haqqında danışdı.

– O hardan bildi ki, mən nə fikirləşirəm? – deyə Ceyhun həyəcanla danışındı. Özü də velosipedlər haqqında o qədər çox şey bilirdi ki!

Uşaqlar maraqla Ceyhuna qulaq asırdılar. Amma Ceyhun da, yoldaşları da bilmirdilər ki, əsl “sehr” – bilikdir.

Reyhan Həbibli

Söz mücrüsü ABC

- sehrbaz • əyləc • eyham • mühərrik
- kələ-kötür • donub qalmaq • yaramaq

Söz ehtiyatı

- 2 Velosipedin hissələrinin adlarını müəyyən edin.

- sükan
- təkər
- oturacaq
- pedal
- əyləc

Nə anladın?

- 3 Düzgün (D), yoxsa yanlış (Y)?

1. İlk velosipedin pedalları olmayıb. D Y
2. Penni fartininqin arxa təkəri böyük idi. D Y
3. Rezin təkərli velosipedi Pyer Mişo icad edib. D Y
4. Velosipedi ilk dəfə Con Danlop ixtira edib. D Y

Düşün və cavab ver

- 2 1 Mətnindəki əsas fikir nədən ibarətdir?

- 2 Şəkillər əsasında velosipedin inkişaf tarixi haqqında danışın.

Draysın velosipedi

Mişonun velosipedi

Penni fartinq

Starlinin velosipedi

- 3 Müasir dövrdə velosipeddən daha hansı sahələrdə istifadə olunur? Şəkillər əsasında danışın.

3 1 “İkitəkərli möcüzə” mətnini dinləyin və tapşırıqları yerinə yetirin.

2 Dinlədiyiniz mətnin növünü müəyyən edin.

- (A) bədii (B) informativ (C) tarixi

3 Fikirlərin “Kifayətdir?”, yoxsa “İkitəkərli möcüzə” mətninə aid olduğunu müəyyən edin.

- (A) Müəllifin əsas məqsədi oxucunu yeni biliklərə həvəsləndirməkdir.
(B) Bədii mətn olsa da, oxucuya xeyli informasiya verir.
(C) Müəllifin məqsədi ixtira haqqında bilgi verməkdir.
(Ç) Informativ mətnidir.

4 Mətndən əldə etdiyiniz bilgilər və şəkillər əsasında motosikletin təkmilləşdirilməsi haqqında danışın.

Mişonun ixtirası

Daymler və Maybaxın ixtirası

Müasir motosiklet

5 Aşağıda verilmiş yaddaş xəritəsinə uyğun olaraq mətn yazın.

Yazı

3 Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzliklərini işlətməklə cümlələri oxuyun.

mən, sən, o, biz, siz, onlar

1. ... dünənki tədbirdə çox gözəl çıxış etdiniz.
2. ... çalışmalıyıq ki, Azərbaycan güclü bir dövlət olsun.
3. ... mənim sinif yoldaşımızdır.
4. ... yarışda qalib gəldilər.
5. ... bilmədiklərini müəllimdən soruş.
6. ... yayı kənddə keçirəcəyəm.

2 Hansı cümlələrdə o, bu əvəzlikləri **hansi?** sualına cavab verir?

1. O dövrdə avtomobilə maraq az idi.
2. Mercedes modelini də **o** sifariş etmişdi.
3. Bu, müasir tipli avtomobillərin ilk nümunəsi idi.
4. Bu avtomobilin qiyməti ucuz, keyfiyyəti isə yüksək idi.

Bunları bilməliyik

İŞARƏ ƏVƏZLİKLƏRİ

Varlığı işaret etmək üçün *o*, *bu*, *elə*, *belə*, *həmin* sözlərindən istifadə olunur. Bu sözlər işaret əvəzlikləridir. Onlar *necə?* *hansi?* suallarına cavab verirlər.

Məsələn: **O** tapşırıq çox çətindir. **Bu** çantani yerinə qoy.

Elə, *belə* sözləri həm ad, həm də hərəkət bildirən sözlərə aid olur.

Məsələn: *Elə* danış ki, hamı səni maraqla dinləsin.

Kitabda *elə* məsələ var ki, başa düşmürəm.

3 İşarə əvəzliklərini tapın və izah edin.

1. Belə dostdan kim inciyər?
2. Məktubu elə yazmışam ki, o hər şeyi başa düşəcək.
3. Mən həmin adamı tanımiram.
4. O qız bizim küçədə yaşayır.

4 Nöqtələrin yerinə işaretə əvəzliyi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Uşaqlar ... adamları görərkən özlərini itirdilər.
2. ... avtobus bizim kəndə gedir.
3. Əsərin ... sonluğu hamını təəccübəndirdi.
4. ... gecə bərk saxta oldu.

11 Avtomobil haqqında nə bilirsiniz? Bəs daha nə bilmək istərdiniz?

HƏMİ ÜÇÜN AVTOMOBİL

İstənilən avtomobili nəzərdən keçirsiniz, görərsiniz ki, o, üç əsas hissədən ibarətdir: təkərlər, ban (yəni kuzov) və mühərrik. Mühərrik təkəri fırladır, təkər isə banı daşıyır. Siz artıq təkər və ban, yəni araba haqqında bilgi almışınız. İndi isə gəlin mühərrikdən söhbət açaq.

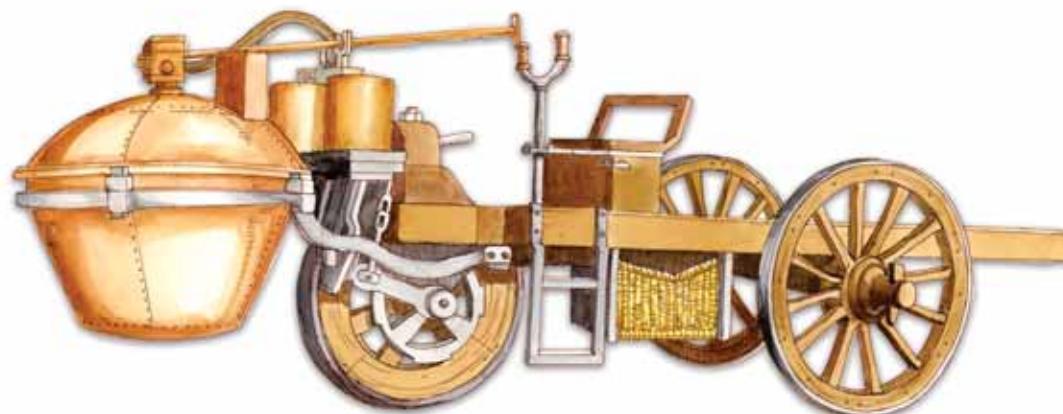
Avtomobil sözü

“özü hərəkət edən” deməkdir: yunanca *autos* – “özü”, latınca *mobilis* – “hərəkət edən” mənasını verir.

BUXAR AVTOMOBİLİ

Təxminən 500 il əvvəl bir türk alimi mühərrik ixtira etdi. Bu mühərrik buxarla işləyirdi. Qazanda qaynayan suyun buxarı mühərrikə ötürülürdü. Onun yaratdığı təzyiq mexanizmi hərəkətə gətirirdi. Bu mühərrikdən, əsasən, su nasoslarında istifadə olunurdu.

Bundan 200 il sonra fransız ixtiraçısı Nikola Künyo qərara aldı ki, arabaya at əvəzinə, buxar mühərriki qoşsun. Beləliklə, o, 1765-ci ildə buxar mühərriki ilə işləyən ilk avtomobil yaratdı. Bu arabanı *lokomobil* adlandırdılar. Künyonun lokomobili saatda 4-5 km sürət yığırıldı.

Lokomobili sürmək çox çətin idi. Təsəvvür edirsiniz, sürücü tez-tez maşını saxlayıb qazandakı suyu qaynatmalı idi ki, buxar əmələ gəlsin. Elə şofer sözü də o vaxtlar yaranıb. Fransız dilində bu söz “ocaqçı” mənasını verir.

Söz mücrüsü ABC

- mühərrik • buxar • təzyiq
- qərara almaq • lokomobil
- istehsal etmək • müəyyən olunmaq • qət emək

BENZİNLƏ İŞLƏYƏN İLK AVTOMOBİL

1878-ci ildə alman mexaniki Karl Bens benzinlə işləyən mühərrik ixtira etdi. 1885-ci ildə isə o bu mühərriki avtomobilə quraşdırıldı. Onun ilk avtomobili üçtəkərli idi.

O dövrdə avtomobilə maraq az idi. Hələ avtomobil yolları yox idi. Benzin isə yalnız apteklərdə təmizləyici maddə kimi satılırdı.

Karl Bensin avtomobilinin məşhurlaşmasında onun həyat yoldaşı Berta Bensin böyük rolü oldu. Bir gün Berta avtomobilə minib başqa şəhərə getdi. O, gün boyu 106 km yol qət etdi. O dövr üçün bu, görünməmiş hadisə idi. Bir çox qəzetlər bu haqda yazdilar. Beləliklə, yavaş-yavaş avtomobilə maraq artmağa başladı.

İLK MÜASİR TIPLİ AVTOMOBILLƏR

İlk avtomobillər faytona bənzəyirdi. 1901-ci ildə alman ixtiraçıları Daymler və Maybach yeni avtomobil modeli hazırladılar. "Mersedes" adlanan bu model müasir tipli avtomobillərin ilk nümunəsi idi. İlk Mercedes saatda 72 km sürət yığa bilirdi.

Amerikalı biznesmen Henri Fordun 1903-cü ildə yaratdığı "Ford Motor" avtomobil zavodu tezliklə dünyanın ən iri şirkətlərindən birinə çevrildi.

Onun istehsal etdiyi "Ford-T" modeli dünyada ən çox satılan avtomobil oldu. Bu avtomobilin qiyməti ucuz, keyfiyyəti isə yüksək idi. Henri Ford tez bir zamanda milyondan çox avtomobil istehsal edib satdı.

MÜASİR AVTOMOBİLLƏR

Müasir minik avtomobilləri həm texniki göstəricilərinə, həm də banın tipinə görə bir-birindən çox fərqlənir. Hər ban tipinin öz adı var: sedan, kupe, kabriolet və s.

kabriolet

limuzin

pikap

Hər bir avtomobilin ən mühüm göstəricilərindən biri onun sürətidir. Ona görə də ilk avtomobillər yaranandan bəri onların arasında yarışlar keçirilir. İlk avtomobil yarışı 1894-cü ildə Fransada baş tutmuşdur.

1981-ci ildən etibarən avtomobil yarışları Formula-1 adlanmağa başladı. Bu yarışlar dünyanın müxtəlif ölkələrində keçirilir.

2016-ci ildən etibarən Formula-1 yarışları Bakıda keçirilməyə başladı. Bu yarışlar üçün müəyyən olunmuş yolun uzunluğu 6 kilometrdir. İştirakçılar bu yolu 51 dəfə keçməlidirlər. Beləliklə, onlar 300 km-dən çox yol qət etməlidirlər.

Avtomobilin mühərrikində benzinin yanması nəticəsində qaz əmələ gəlir. Mühərrik bu qazın yaratdığı təzyiq nəticəsində hərəkət edir. Yanmış qazlar sonradan havaya atılır. Bu isə ətraf mühitə ciddi ziyan vurur. Bunun qarşısını almaq üçün mühəndislər elektromobillər hazırlayırlar. Elektromobillərdə benzindən istifadə olunmur. Bu avtomobillərə xüsusi batareyalar quraşdırılır. Maşın onlarda yiğilan enerjinin köməyi ilə hərəkət edir. Beləliklə, avtomobil texnikası buxar mühərrikindən elektrik mühərrikinə qədər uzun və maraqlı bir inkişaf yolu keçmişdir. Lakin bu yol davam edir. Hazırda alımlər pilotsuz avtomobillər üzərində işləyirlər. Çox güman ki, yaxın gələcəkdə biz küçələrdə sürücüsüz hərəkət edən avtomobillər görəcəyik.

Söz ehtiyatı

2 Bilgilərinizə əsasən nöqtələrin yerinə uyğun gələn sözləri yazın.

1. Hər il dünyada çoxlu avtomobil ... edilir.
2. Su nasoslarında ... istifadə olunur.
3. Su qaynadıqda ... əmələ gəlir.

3 Avtomobilin hissələrinin adlarını müəyyən edin.

- sükan
- təkər
- oturacaq
- qapı
- güzgü

Nə anladın?

4 Suallara cavab verin.

1. Lokomobilin yaradılmasında hansı ixtiralardan istifadə olunub?
2. Karl Bensin avtomobili əvvəlkilərdən nə ilə fərqlənirdi?
3. Müasir tipli ilk avtomobil modeli necə adlanırdı?
4. Elektromobilərin üstünlüyü nədir?

Düşün və cavab ver

5 Sizcə, avtomobillərin bəni bir-birindən nə ilə fərqlənir?

6 Daymler və Maybaxın avtomobili Bensin avtomobilindən hansı əlamətlərə görə fərqlənirdi?

7 Avtomobillər haqda bildiklərinizdən əlavə, hansı məlumatları öyrəndiniz?

8 Mətnin məzmununa əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Şofer sözü fransız dilində “ocaqçı” deməkdir, çünkü ...
2. Henri Fordun şirkəti ən iri şirkətlərdən biri oldu, çünkü ...

2-1

Qruplarla iş. Verilmiş əlavə bilgilərdən istifadə etməklə mətnin hissələrini genişləndirin və nəql edin.

1-ci qrup. Lenuarın avtomobili

1860-cı ildə belçikalı mühəndis Etyen Lenuar daxiliyanma mühərriki ixtira etdi. Bu mühərrik qazla işləyirdi. Daha sonra Lenuar qaz mühərriki ilə işləyən avtomobil düzəltdi. İppomobil adlanan bu avtomobilin sürəti saatda 3-4 km idi.

2-ci qrup. Benzinlə işləyən ilk avtomobil

Karl Bens 1844-cü ildə Almanıyanın Mülburq şəhərində anadan olmuşdur. 19 yaşında universitetin texniki mexanika fakültəsini bitirmiş, bir müddət zavodlarda konstruktur işləmişdir.

Dünya tarixində ilk avtobusu da Karl Bensin zavodu istehsal etmişdir.

3-cü qrup. "Mersedes" adı necə yarandı?

Avstriyalı iş adamı Emil Yellinek artıq bir neçə il idi ki, Daymler və Maybachla əməkdaşlıq edirdi: onların avtomobilərini Avropa ölkələrində satırı. Mercedes modelini də o sifariş etmişdi. Emil avtomobili öz qızı Adrianın şərəfinə adlandırmışdı. O zaman 12 yaşı olan Adriani evdə nəvazişlə Mercedes deyə çağırırdılar.

4-cü qrup. Müasir avtomobilər

1899-cu ildə ilk dəfə olaraq avtomobildə 100 km/saat sürət qeydə alındı. Bu, elektrik mühərriki ilə işləyən avtomobil idi. 10 il sonra artıq avtomobilərin sürəti saatda 200 kilometrə çatırdı.

Nəhayət, 1970-ci ildə "Blue Flame" avtomobili saatda 1000 kilometri keçdi.

1997-ci ildə fantastik hadisə baş verdi – avtomobil səs sürətini geridə qoydu: saatda 1228 km.

Yazı

3 1 Verilmiş cümlələrdə leksik mənəsi olmayan sözləri müəyyən edin.

1. Ura, qələbə bizimdir!
2. Sürəyya və Nübar parka tərəf getdilər.
3. Məsələ çətin idi, ancaq Qüdrət onu da həll etdi.
4. Azərbaycan qəhrəman oğulları ilə fəxr edir.

Bunları bilməliyik

KÖMƏKÇİ NITQ HİSSƏLƏRİ

Leksik mənəsi olmayan sözlər köməkçi nitq hissələri adlanır. Onların cümlədə müxtəlif qrammatik funksiyaları olur.

- Bağlayıcılar söz və cümlələr arasında əlaqə yaradır.
Məsələn: *Vüqar çantasını açdı və oradan bir kitab çıxardı.*
- Bəzi köməkçi nitq hissələri sözlərə qoşularaq müəyyən məna çaları yaradır.
Məsələn: *Müəllim mütaliə üçün* (səbəb) *maraqlı kitablar tövsiyə etdi.*
- Elə köməkçi nitq hissələri də var ki, sözün və ya cümlənin təsirini gücləndirir.
Məsələn: *Axi mən də oynamamaq istəyirəm..*
- Bəzi sözlər cümlədəki fikrə münasibət ifadə edir.
Məsələn: *Əlbəttə, sən düz deyirsən.*
- Hiss, həyəcan ifadə edən sözlər də köməkçi nitq hissələridir.
Məsələn: *Aha, axır ki, səni tapdım!*

2 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin yaratdığı məna çalarını müəyyən edin.

1. Meşəyə <u>qədər</u> maşınla getdik.	A. birgəlik
2. Yağışdan <u>sonra</u> göyqurşağı göründü.	B. səbəb
3. Bu hadisəyə <u>görə</u> üzr istəyirəm.	C. məsafə
4. Ramin atası <u>ilə</u> balıq tutmağa getdi.	Ç. zaman

3 Cümlələrdə işlənmiş köməkçi nitq hissələrini tapın və qrammatik funksiyasını müəyyən edin.

1. Heyif, mən tədbirdə iştirak edə bilmədim.
2. Mən məhz bu kitabı oxumaq istəyirəm.
3. Əsgərlərimiz düşmənə qarşı qəhrəmancasına vuruşurdular.
4. Vay, qatara gecikdik!
5. Biz evə qayıtmalı olduğ, çünkü yolları qar basmışdı.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Verilmiş feilləri məsdər formasında işlədin.

çalış, gəl, bitir, çək, otur, yaşa, çağır, apar, qoru, dəyiş

2 Cümlələrdə nöqtələrin yerinə sağ sütundakı sözlərdən uyğun olanını seçin.

1	Böyüklərə ... hamının borcudur.	(A) çəkməyi
2	Onun ... başqa əlacı qalmadı.	(B) görmək
3	Şəkil ... sənə kim öyrədib?	(C) hörmət etmək
4	Şuşanı ... Elçinin çoxdankı arzusudur.	(Ç) oxumağa
5	Rüfət şeiri ifadəli ... çalışırdı.	(D) razılaşmaqdan

3 O, bu əvəzliklərinin *hansi?* sualına cavab verdiyi cümlələri seçin.

1. O dağın başında qədim qala var.	3. Bu yerlərin təbiəti çox gözəldir.
2. O, maşına minib yola düşdü.	4. Bu, məktəbin yeni binasıdır.

4 Cümlələrdəki köməkçi nitq hissələrini tapın və onların qrammatik funksiyasını müəyyən edin.

1. Biz hamidan əvvəl gəlmışdik.
2. Dünəndən hava tutulmuşdu, amma yağış yağmırıldı.
3. Bəs bu gün bizə gəlmirsən?
4. Əlbəttə, sən yaxşı qiymət alacaqsan.
- a. Sözlər arasında əlaqə yaradır.*
b. Cümlənin təsir gücünü artırır.
c. Cümədəki fikrə münasibət bildirir.
d. Sözə qoşularaq məna çaları yaradır.

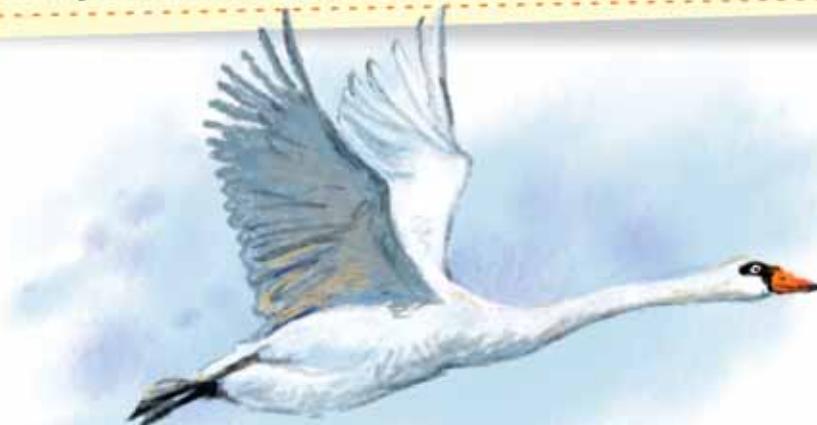
5 Nöqtələrin yerinə uyğun gələn köməkçi nitq hissəsi yazmaqla cümlələri köçürün.

1	..., gözlədiyimiz gün gəlib çatdı.	(A) həqiqətən
2	Görüşə gəlmədi, ..., işi çox olub.	(B) heyif ki
3	..., çox təsirli film idi.	(C) nəhayət
4	..., səninlə görüşə bilmədik.	(Ç) yəqin

5

Təbiətin sırları

1. 3-cü sinifdə qəribə canlılar (yarasa, sincab və s.) haqqında oxuduqlarınızı xatırlayın. Onların hansı qəribəlikləri var?
2. Başqa hansı canlıların sırlı davranışları haqqında öyrənmək istərdiniz?

11

Quşlar nə ilə qidalanır? Sizcə, quşların təbiətə hansı faydaları var?

MEŞƏLƏRİN DOSTLUĞU

Meşələrlə örtülü uca dağın zirvəsində qoca bir palid ağacı vardı. O, yüzillər idil ki, burada məskən salmışdı. Qar yağında birinci onun başına yağırdı, əsən küləyə birinci o sinə gərirdi. Özünü meşənin qoruyucusu sayırdı. Bu meşədə elə ağaclar vardı ki, onları lap körpəlikdən tanıyırdı. Elə heyvanlar, quşlar vardı ki, onların ulu babalarını görmüşdü...

Meşəyə cürbəcür adamlar gəlirdilər. Bəziləri xeyirxah idi. Gəlib göbələk, moruq yiğir, talada dincəlib gedirdilər. Amma elə adamlar da vardı ki, tonqal qalayırlar, ağacları sindirir, meşə heyvanlarına gullə atırdılar. Qoca palid onları sevmirdi.

Son vaxtlar meşəyə tez-tez üç nəfər gəlirdi. Heç nəyi qırmır, incitmır, ancaq quşlara tamaşa edir, quş yuvalarına baxır, dəftərlərində nə isə qeyd edirdilər. Onlar çox ehtiyatla davranırdılar. Ona görə də qoca palid arxayıñ idil ki, bu adamlardan meşəyə xətər toxunmaz. Lakin bir gün...

Yuvalarda quş balalarının yumurtadan çıxan vaxtı idil. Sübh tezdən qoca palid bir də gözünü açıb gördü ki, meşə adamları doludur. Həmin üç nəfər də bunların arasında idil. Adamlar torla quşları tutur, onların yuvalarını balaları ilə birlikdə götürüb maşınlara yiğirdilər. Əsl qarət idil. Adamlar işlərini bitirdikdən sonra maşınlara oturub meşədən uzaqlaşdırılar.

Qoca palid çox qəzəblənmişdi. Axı onun azad quşları doğma meşəsiz necə yaşayacaqlar?..

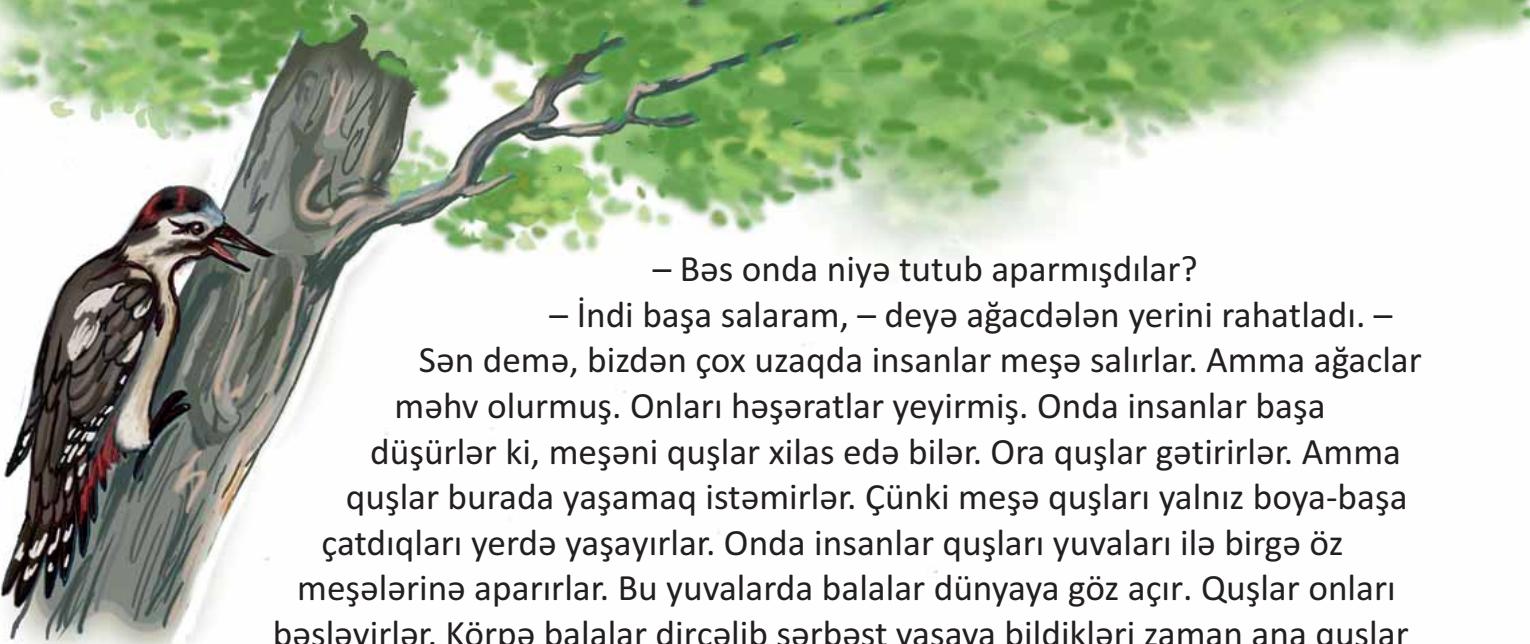
Bir neçə ay keçdi. Bir gün səhər qoca palid tanış bir səsə yuxudan oyandı. Bu, cavan ağaçdələn idil. Adamları onu da aparmışdılar. İndi isə o, əvvəllər olduğu kimi, qoca palidin gövdəsində oturub quyruq lələklərini gövdəyə dirəmişdi və dimdiyi ilə ağacın qabığını dəlirdi. Qoca palid ağaçdələnin bu hərəkətindən heç vaxt incimirdi, **1**, xoşu gəlirdi, sanki canı rahatlanırdı.

Qoca palid heyrətlə:

– Sən o quldurların əlindən necə qaçdır? – deyə soruşdu.

– Mən qaçmamışam. Onlar özləri məni buraxıblar.

2 məni yox, bütün quşları azadlığa buraxdılar.

— Bəs onda niyə tutub aparmışdır?

— İndi başa salaram, — deyə ağaçdələn yerini rahatladı. —

Sən demə, bizdən çox uzaqda insanlar meşə salırlar. Amma ağaclar məhv olurmuş. Onları həşəratlar yeyirmiş. Onda insanlar başa düşürlər ki, meşəni quşlar xilas edə bilər. Ora quşlar gətirirlər. Amma quşlar burada yaşamaq istəmirlər. Çünkü meşə quşları yalnız boy-a-başa çatdıqları yerdə yaşayırlar. Onda insanlar quşları yuvaları ilə birgə öz meşələrinə aparırlar. Bu yuvalarda balalar dünyaya göz açır. Quşlar onları bəsləyirlər. Körpə balalar dırçəlib sərbəst yaşaya bildikləri zaman ana quşlar onları tərk edib öz doğma meşələrinə qayıdırırlar. Amma balalar doğulduqları meşədə qalırlar. Axı ora onlar üçün doğmadır.

Qoca palid fikrə daldı:

— **3**, mən nahaq qəzəblənmişəm. İnsanlar xeyirxah iş görmüşlər. Onlar ağıllıdırlar. Ən qəribəsi isə budur ki, bütün canlılar kimi meşələr də bir-birinə kömək edə bilərmiş.

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz mücrüsü

- palid • sinə gərmək • xətər
- qarət • qəzəblənmək • tala
- quldur • boy-a-başa çatmaq
- dünyaya göz açmaq

Söz ehtiyatı

2 Mətndə rast gəldiyiniz ifadələri izahlarla uyğunlaşdırın.

1. sinə gərmək	a. anadan olmaq, dünyaya gəlmək
2. boy-a-başa çatmaq	b. özünü qorxmadan qabağa vermək
3. dünyaya göz açmaq	c. böyümək

3 Xətər sözünün mətndəki mənasından çıxış edərək aşağıdakı cümlələrdə fərqləndirilmiş ifadələri izah edin.

1. Güclü külək bağdakı ağaclarla xeyli **xətər yetirmişdi**.
2. Narahat olmayın, məndən sizə **xətər gəlməz**.

4 Nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?

- A 1 – sanki, 2 – beləliklə, 3 – əlbəttə
- B 1 – əksinə, 2 – yalnız, 3 – deməli
- C 1 – amma, 2 – sanki, 3 – bəs

Düşün və cavab ver

5 Sizcə, quş yuvalarını meşədən daşıyanlar kim idi? Seçiminizi əsaslandırın.

- A ovçular B zoopark işçiləri C alımlər

6 Ağacdələn haqqında bildiklərinizi yada salın və altından xətt çəkilmiş cümləni izah edin. Nə üçün bu quşun gövdəni dimdikləməsi ağaca xoş gəlirdi?

7 Cümlələri tamamlayın.

1. İnsanların yeni saldıqları meşə məhv olurdu, çünkü
2. İnsanlar quşları yuvaları ilə birlikdə yeni meşəyə apardılar ki,

8 Mətndən hansı elmi bilgiləri əldə etdiniz?

- Palid ağacı haqqında
- Ağacdələn haqqında
- Quşların faydaları haqqında
- İnsanların təbiəti qoruması haqqında

Dinləmə

2.1 Ana Təbiət "Adam yaşadığı evi çırkləndirməz" dedikdə haranı nəzərdə tuturdu?

2 "Ana Təbiətin uşaqlara məktubu"nu dinləyin. O bu məktubu hansı məqsədlə yazmışdır?

- A Təbrik etmək B Xahiş etmək C Təşəkkür etmək

Danışma

3 Şəkillərdən istifadə edərək "Təbiətin qorunması" mövzusunda danışın.

Yazı

4 Ana Təbiətin xahişini bütün insanlara çatdırmaq üçün məktub yazın.

Yazı

- 3-1 Ortadakı şəkli elə adlandırin ki, digər iki şəkildən fərqləndirmək mümkün olsun.

Bunları bilməliyik ! SÖZ. SÖZ BİRLƏŞMƏSİ. CÜMLƏ

Sözlər müəyyən məna ifadə edir. Mənanı daha dəqiq ifadə etmək üçün iki və daha artıq sözdən istifadə olunur. Buna **söz birləşməsi** deyilir.

Cümlədən fərqli olaraq, söz birləşməsi bitkin fikir ifadə etmir.

Söz	Söz birləşməsi	Cümələ
direktor	məktəb direktoru	Əmim məktəb direktorudur.
yazmaq	dosta məktub yazmaq	Gülsüm dostuna məktub yazdı.

- 2 Verilmiş cümlələrdəki söz birləşmələrini tapıb köçürün.

Cavan ağacdələn palidin gövdəsində oturub quyruq lələklərini gövdəyə dirəmişdi. O, dimdiyi ilə ağaçın qabığını dəlirdi. Qoca palid ağacdələnin bu hərəkətindən heç vaxt incimirdi.

- 3 Verilmiş sözlərdən söz birləşməsi yaradın.

quş, yuva | ata, kitab | film, baxmaq | köynək, rəng | axşam, iş, qayıdanda

- 4 Cütlərlə iş. Hər şəklə aid 3 söz, 2 söz birləşməsi, 1 cümələ yazın.

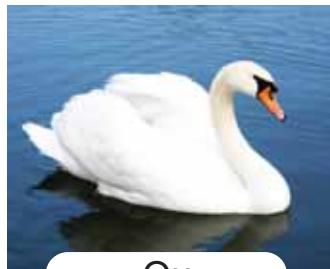

1

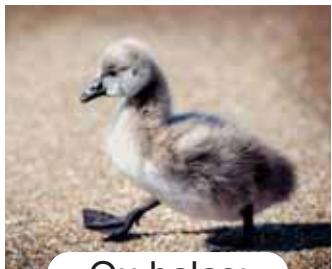

2

11 Qu quşu və ördək haqqında məlumatları dinləyin. Şəkillərə baxaraq bu quşları və onların balalarını müqayisə edin.

Qu

Qu balası

Ördək

Ördək balası

ÇIRKİN ÖRDƏK BALASI

I hissə

Gölün kənarındakı otluqda bir ördək yumurtlamışdı. İndi uzun müddət idi ki, yumurtaların üstündə oturmuşdu.

Yayın əvvəlində yumurtaların qabığı çatladı. İçindən “cik-cik” səsləri eşidilməyə başladı. Ördək balaları bir-bir yumurtadan çıxmaga başladılar. Ana ördək baxıb gördü ki, hələ yumurtalardan biri çatlamayıb. Təzədən onun üstündə oturdu.

Axır ki, bu böyük yumurta da çatladı. Bala “cik-cik” edərək yumurtadan bayıra çıxdı. Ancaq o həm böyük, həm də çirkin idi.

Bu zaman qonşu ördək onlara baş çəkdi. O, çirkin ördək balasına baxıb dedi:

— Bu haradan çıxdı? Heç o birilərinə oxşamır. Yəqin, hindtoyuğunun yumurtasından çıxbı. Bunu rədd elə, get balalarına üzmək öyrət.

Amma ana ördək qonşusuna inanmadı. O, balaları ilə birlikdə arxa yollandi. Özünü suya vurdı, balaca ördəklər də onun dalınca suya girdilər. Hamısı yaxşı üzürdü. Çirkin ördəkciyəz də onlardan geri qalmırıldı. Ana ördək ona baxıb dedi:

— Bu haradan hindtoyuğu oldu?
Gör necə üzür! Bu mənim öz balamdır.

II hissə

Günlər keçdi. Yaziq ördəkciyəzlə heç kim oynamaq istəmirdi. Hamı ona lağ eləyirdi, bəziləri hətta çımdıkləyir, itələyirdilər. Axırda o dözməyib bu həyatdən uzaqlaşdı. Hasardan atılıb çölə tərəf getdi.

Ördək balası bütün günü gəzdi, nəhayət, gəlib bir daxmaya çıxdı. Qapının arasından keçib içəri girdi. Daxmada bir qarı yaşayırırdı. Onun pişiyi və toyuğu var idi. Onlar çox lovğa idilər, özlərini evin sahibi sayırdılar.

Bir dəfə toyuq ördək balasından soruşdu:

– Sən yumurtlaya bilirsən?

Pişik isə soruşdu:

– Sən siçan tutmağı bacarırsan?

– Yoooox, – deyə çirkin ördək balası qorxa-qorxa dedi.

Toyuqla pişik bir ağızdan dedilər:

– Yumurtlaya bilmirsən, siçan tuta

bilmirsən. Bəs sən nə bacarırsan? Boş-boş
veyillənməyi?!

– Hə, mən burdan getsəm yaxşıdır! –
ördəkciyəz səsləndi.

– Səni zorla saxlayan yoxdur. Gedirsən, get!

– deyə toyuq cavab verdi.

Ördək oradan çıxbıq getməli oldu. Yenə hara gedirdisə,
hamı ona gülür, çirkinliyinə görə ələ salırdı.

III hissə

Qış gəldi, havalar soyudu, hər yan qara büründü. Ördəkcik çox üzürdü ki,
donmasın. O qədər üzdü ki, axırda yorulub buzun üstünə yıxıldı.

Səhər tezdən yoldan keçən bir kəndləi ördəkciyi gördü. O, quşu evə apardı.
Ördəkcik evdə qızını özünə gəldi.

Beləcə, yaza kimi kəndlinin həyatində qaldı.

Kəndlinin balaca uşaqları vardı. Bir gün onlar ördəkciklə oynamaq istədilər.
Amma o elə bildi ki, uşaqlar onu incitmək istəyirlər. Qorxudan həyatdə qaçmağa
başladı. Axırda tullanıb süd qabının içində düşdü.

Uşaqların anası onu tutmaq istədi. Ördəkciyəz qaçmaq istəyəndə yağ qabına
düşdü, sonra unla dolu çəlləyə yıxıldı. Ay aman, gör indi o nəyə oxşayırırdı! Qadın
maşanı əlinə alıb onun dalınca düşdü. Uşaqlar da qışqırı-qışqırı onun arxasında
qaçırlar. Yaziq ördəkciyəz qapıdan çıxbıq bayırqa qaçırdı. Özünü kolluğa verdi.

IV hissə

Yaz gələndə ördəkciyəz qanad çalıb uçdu. Artıq qanadları bərkimişdi. Uçub gözəl bir gölün kənarında yerə qondu. Birdən göldəki qamışlıqdan üç dənə gözəl qu quşu çıxdı. Ördəkcik qərara gəldi ki, onların yanına getsin. Fikirləşdi:

“Yəqin ki, cirkin olduğuma görə onlar da məni dimdikləyəcəklər. Nə etmək olar. Demək, bəxtim belə imiş”.

Bunu fikirləşib qu quşlarına tərəf üzməyə başladı. Onlar da ördəkciyi görcək ona tərəf üzdülər.

Ördəkciyəz başını aşağı əyib utancaq halda dayandı. Birdən ayna kimi təmiz suda nə görsə yaxşıdır? O artıq cirkin ördəkciyəz deyildi, indi ağappaq qu quşu olmuşdu. Qu quşları onun ətrafında üzür, dimdikləri ilə onu tumarlayırdılar.

Bu zaman bağa balaca uşaqlar gəldilər. Onlar qu quşlarına çörək qırıntıları və dən atmağa başladılar. Təzə qu quşunu görüb çox sevindilər.

– Təzəsi gəlib! Təzəsi gəlib! – deyə qışqırmağa başladılar.

Ördək balası keçmiş günləri yada saldı. Vaxtilə hamı ona lağ edirdi. Amma indi heyranlıqla baxır, deyirdilər ki, o, qu quşları arasında ən gözəlidir. O, gözəl boynunu dik tutub sevinclə dedi:

– Mən cirkin ördək balası olanda ağlıma da gəlməzdi ki, belə xoşbəxt olaram!..

Hans Xristian Andersen

Söz mücrüsü ABC

- arx • lağ eləmək • çımdikləmək • veyllənmək
- ələ salmaq • çəllək • maşa • qamışlıq • dimdikləmək

Söz ehtiyatı

2 “Lağ eləmək” ifadəsini hansı sözlə əvəz etmək olar?

A dimdikləmək

B ələ salmaq

C çımdikləmək

Ç veyllənmək

3 "Söz mücrüsü"ndən istifadə etməklə aşağıdakı şəkilləri adlandırın.

①

②

③

Nə anladın?

4 80-ci səhifədəki illüstrasiyada təsvir olunan hansı quş əsərin qəhrəmanıdır?
Mətnə istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.

5 Cümələləri mətnindəki hadisələrin ardıcılılığına uyğun sıralamaqla oxuyun.

- A Ördək balası ana və uşaqlardan canını güclə qurtardı.
- B Göldəki qu quşları ördək balasını mehriban qarşılıdılardı.
- C Yeni dünyaya gələn ördək balalarından biri o birilərinə oxşamırdı.
- Ç Ördək balası toyuq və pişiyin xoşuna gəlmədi.
- D Ördək balası yaşadığı həyətdən qaçmaq qərarına gəldi.

Düşün və cavab ver

1 Oxuduğunuz əsərin adına diqqət edin. Sizcə, əsərin qəhrəmanı doğrudanmı ördək balasıdır?

2 Sizcə, necə olub ki, qu quşunun yumurtası ördəyin yuvasına düşüb? Verilmiş şəkillərə uyğun hekayə qurun və mətnin giriş hissəsini genişləndirərək nəql edin.

①

②

③

- 3** Mətnin 2-ci hissəsində pişik və toyuğun ördək balasına dediklərini yada salın.
Sizcə, daxmadakı qarının **iti**, **inəyi** olsa idi, onlar ördəyə nə deyərdilər?
- 4** “Çirkin ördək balası” nağılıının girişində deyilir:

*Ana ördək baxıb gördü ki, hələ yumurtalardan biri çatlamayıb.
Təzədən onun üstündə oturdu. Axır ki, bu böyük yumurta da çatladi.*

Sizcə, nə üçün çirkin ördək balası yumurtadan gec çıxdı?
Bu haqda fikirlərinizi söyləyin. Sonra isə aşağıdakı mətni oxuyub öz fikirlərinizlə müqayisə edin.

İNKUBASIYA NƏDİR?

Quşlar bala çıxarmaq üçün müəyyən müddət yumurtaların üstündə otururlar. Buna “kürt yatmaq” deyilir. Elmi dildə isə bala quşun dünyaya gəlməsi *inkubasiya* adlanır. Müxtəlif quşlarda inkubasiya dövrü fərqli olur. Məsələn, toyuqlar 20-22 gün, ördəklər 26-28 gün, qu quşları 35-38 gün kürt yatırlar.

- 3** **1** “Çil toyuq” mətnini dinləyin. Bu mətni janr, mövzu və ideya baxımından “Çirkin ördək balası” mətni ilə müqayisə edin.
- 2** Sizcə, çil toyuğun ölümündə kim günahkardır?
- 3** “Çirkin ördək balası” və “Çil toyuq” mətnlərindən verilmiş cümlələri oxuyun və ev quşları haqqında əldə etdiyiniz elmi bilgiləri genişləndirərək şərh edin.

Diqqət et!

Azərbaycan dilində heyvan adları *nə?* sualına cavab verir. Lakin bədii əsərlərdəki heyvan obrazları haqqında danışanda *kim?* sualından istifadə edirik.

“Çirkin ördək balası”

- Yayın əvvəlində yumurtaların qabığı çatladı.
- Balaca ördəklər də onun dalınca suya girdilər. Hamısı yaxşı üzürdü.
- – Bu haradan hindtoyuğu oldu? Gör necə üzür! Bu mənim öz balamdır.

“Çil toyuq”

- Mağazadan alınan yumurtalar bala çıxarmaq üçün yaramırdı, çünkü soyuducuya qoyulmuşdu.
- Əlimi ördək balasına uzatdığını gördüm, çil toyuq qəzəblə üstümə cumdu.
- Birdən ördək balalarından biri özünü çaya atıb üzməyə başladı.
- Çil toyuq çaya atıldı, amma üzə bilməyib batmağa başladı.

Yazı

4.1 Cümlələrdə fərqləndirilmiş söz və söz birləşmələri hansı suala cavab verir?

1. **Samir məktəb kitabxanasından iki kitab götürdü.**
2. **Müəllim uşaqları kitab sərgisinə apardı.**
3. **Aysel kitab oxumağı çox sevir.**
4. **Aydan babası üçün çox darıxmışdı.**

Bunları bilməliyik

CÜMLƏ ÜZVLƏRİ. MÜBTƏDA VƏ XƏBƏR

Cümləni əmələ gətirən sözlər və söz birləşmələri cümlə üzvləri adlanır. Hər bir cümlə üzvü müəyyən suala cavab verir. Məsələn:

Ördək balası keçmiş günləri yada saldı.

kim? *hansi?* *nayı?* *nə etdi?*

Cümlədəki əsas fikri iki cümlə üzvü ifadə edir:

mübtəda

Aygün kitabı maraqla *xəbər*

xəbər

Səməd Vurğun görkəmli *şairdir.*

2 Cümlələrdəki hər bir cümlə üzvünün sualını müəyyən edin.

1. Mən bulaqdan doyunca su içdim.
2. Sürəcü avtobusu dayanacaqda saxladı.
3. Aynur kitabxanada Sevincə rastlaştı.

3 Cümlələrdə mübtəda və xəbəri müəyyən edin.

1. Uşaqlar quş evciyi düzəlttilər.
2. Şeypurun səsi ətrafa yayıldı.
3. Mən dəstənin önündə gedirdim.
4. Dostlar Həsəni yola salmağa gəlmışdilər.

4 Hansı cümlənin mübtədası söz birləşməsi ilə ifadə olunub?

- A) Böyük akvariumda balıqlar üzürdü.
- B) Bal arıları vizilti ilə çiçəkdən-ciçəyə qonurdular.
- C) Heyvanlar zəlzələni qabaqcadan duyurlar.

5 Hansı cümlə yalnız mübtəda və xəbərdən ibarətdir?

- A) Kənddən gəlirəm. B) Qapı açıldı. C) Yaxşı oxudun.

1 Mətnin başlığını oxuyun və şəkillərə baxın. Sizcə, mətndə nədən danışılır?

2 Qruplarla oxu. “Memar canlılar” mövzusunda mətnləri oxuyun və əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında təqdimata hazırlanın.

I qrup İnşaatçı mühəndislər

Qunduz iri gəmiricidir. Onun bədəninin uzunluğu bir metrə çatır. Bu heyvan çox yaxşı üzür və suyun altında 15 dəqiqə qala bilir. Əsasən, ağac qabığı və yarpaqları ilə qidalanır. Qunduzu heyvanlar arasında ən mahir inşaatçı saymaq olar.

Bu heyvanlar meşələrdə sakit axan balaca çayların qarşısını kəsərək bənd qururlar. Beləliklə, nohur yaranır və qunduzlar bu nohurda yuva tikir, yaşayırlar. Bəs onlar bu mürəkkəb işləri necə görürlər?

Bənd düzəltmək üçün qunduzlar sahildəki bir neçə ağacı kəsib çaya salırlar. Bu zaman onlar çox mürəkkəb hesablamalar aparırlar. Belə ki, küləyin səmtini təyin edir və ağacın gövdəsini elə gəmirirlər ki, o, lazım olan yerə yixilir. Kəsilmiş ağac çayın iki sahilini birləşdirir.

Sonra bənddə möhkəmləndirmə işləri aparılır: dəlmə-deşiklər daş və budaqlarla hörülür, lil və palçıqla suvanır. Beləliklə, çayın qabağı tutulur və balaca göl yaranır. Qunduzlar yuvalarını bu göldə qururlar.

Qunduz yuvalarının olduqca mürəkkəb quruluşu var. Hər yuvanın iki girişi, yemək və yataq otağı olur. Burada yayda da, qışda da, demək olar ki, eyni temperatur olur, çünki yuvada hava xüsusi kanallar vasitəsilə tənzimlənir.

Qunduzlar yuvalarından meşənin içine doğru lağımlar atırlar. Yüz metrə qədər uzanan bu lağımlar onların qidalanması üçün yararlı olan ağacların yanına çıxır. Bu tunellər vasitəsilə qida anbarlara daşınır.

Söz mücrüsü ABC

gəmirici • bənd • nohur • səmt
• gövdə • suvamaq • hörmək
• tənzimləmək • lağım

Söz ehtiyatı

3 Sözlərlə izahları uyğunlaşdırın.

1. bənd	a. kiçik göl, gölməçə
2. nohur	b. axar suyun qabağını almaq üçün çəkilən sədd
3. səmt	c. yeraltı yol, tunel
4. lağım	ç. tərəf, yön, istiqamət

Nə anladın?

4 Sahildəki ağacları kəsərkən qunduzlar nə üçün küləyin səmtini təyin edirlər?

5 Nə üçün qunduz yuvasında temperatur az dəyişir?

Düşün və cavab ver

6 Şəkillərdə qunduzun dişlərinə, quyuğuna, əl, ayaq quruluşuna diqqət yetirin.

Bunları qunduzun həyat tərzini ilə əlaqələndirin.

II qrup

Hörümçək toru

Yəqin ki, hörümçək torunu hamı görüb. Onu görən hər kəs bilir ki, haradasa yaxınlıqda hörümçək gizlənib.

Bəs hörümçək **toru** hörmək üçün ipləri haradan alır?

Hörümçəyin qarnının altında xüsusi **vəzilər** var. Bu vəzlərin içində yapışqan maddə olur. Lap saqqız kimi. Təsəvvür edin ki, saqqızı divara yapışdırıb bir ucundan dartırsınız. Görəcəksiniz ki, o, nazik bir sapa çevrilir. Hörümçək torunun ipləri də belə əmələ gəlir.

Bəzən havadan asılmış hörümçək görmək olar. Adama elə gəlir ki, o uçur. Əslində isə, hörümçək öz ipinin bir ucunu **tavana** bərkidir və ondan asılı qalır. Sadəcə, hörümçək torunun ipi o qədər nazikdir ki, onu çox zaman gözlə görmək olmur.

Bəs bu nazik ip hörümçəyi necə saxlayır? Necə olur ki, hörümçəkdən də iri cüçülər bu iplə hörülmüş tordan canını qurtara bilmir?

“Hörümçək adam” filmini xatırlayın. Əsərin qəhrəmanı öz hörümçək ipləri ilə ağır əşyaları havaya qaldırır, hətta sürətli qatarı saxlayır. Əlbəttə, bütün bunlar fantastikadır. Lakin bir həqiqət var ki, əgər hörümçək adam boyda olsayıdı, onun torundan hətta aslan, pələng xilas ola bilməzdi.

Tor hörümçək üçün həm yaşayış yeri, həm də ov üçün **tələdir**. Cüçülər uçarkən torun nazik iplərini görmür, onlara ilisir. İplər yapışqanlı olduğundan cüçülər tordan çıxa bilmir, əl-qol atır, özlərini daha çox iplərə dolaşdırır. Sonda hörümçək tələsmədən öz **şikarına** yaxınlaşır, arxayınca nahar edir.

Söz mücrüsü

tor • vəzi • tavan • tələ • şikar

Nə anladın?

7

Mətndə hansı suallara cavab var? Mətnə istinad edərək cavabınızı əsaslandırın.

- A Hörümçək həşəratdır?
- B Hörümçək torunun ipləri necə əmələ gəlir?
- C Hörümçək torunun quruluşu necə olur?
- Ç Hörümçək öz torundan hansı məqsədlə istifadə edir?

III qrup

Termitlər

Termitlər təxminən 1-2 sm böyüklüyündə həşəratlardır. Qarışqalar və arılar kimi, termitlər də ailə şəklində yaşayır. Termit ailəsi koloniya adlanır. Bəzi termit koloniyalarının yüz minlərlə üzvü olur.

Termitlərin yuvaları təbiətin inanılmaz möcüzələrindən biridir. Bu yuvaların hündürlüyü bəzən 7 metrə çatır. İnanmaq olmur ki, bu tikilinin “inşaatçı”ları balaca həşəratlardır.

Termit yuvasında saysız-hesabsız hücrələr olur. Bu, koloniya üzvlərinin otaqlarıdır. Burada ana termitin ayrıca otağı, bala termitlər üçün otaqlar, qida anbarları və s. var.

Termit yuvasının çox mürəkkəb quruluşu olur. Hücrələr bir-biri ilə dar dəhlizlərlə birləşir. Ən maraqlısı isə odur ki, yuvada xüsusi havalandırma sistemi var. Bu sistem vasitəsilə termitlər hərarəti və rütubəti eyni dərəcədə saxlayır. Bunun üçün yuvanın içində xüsusi kanallar olur.

Termit yuvasının maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də onun mühafizə sistemidir. Yuvanın divarlarında bir dəlik açılsa, həmin an həyəcan siqnalı verilir. Keşikçi termitlər başlarını divara vuraraq təhlükə barədə bütün koloniyyaya xəbər verir. Uçulan hissə həmin an işçi termitlər tərəfindən əhatə olunur və qısa müddətdə bərpa edilir. Termitlər çox planlı şəkildə hərəkət edir, hər kəs üzərinə düşən işi yerinə yetirir.

Bu gözəl "bina"ları tikərkən termitlərin istifadə etdiyi material, sadəcə, torpaq və bu həşəratların ifraz etdiyi yapışqan maddədir. Bu cür sadə materialla içində labirintlər olan mürəkkəb sistemli yuvalar tikmək heyrətamızdır. Ən təəccüblüsü isə bu möhtəşəm yuvaları inşa edən termitlərin tamamilə kor olmasıdır. Onlar nə qurduqları tunelləri, nə də ucaltdıqları otaqları görə bilirlər.

Söz mücrüsü

- rütubət
- hücrə
- bərpa etmək

8 Hansı xüsusiyyət termit yuvasına aid deyil?

- A Havalandırma sistemi
- B İşıqlandırma sistemi
- C Mühafizə sistemi

IV qrup

Qanadlı memarlar

Təbiətdə arı ailəsi kimi nizam-intizamlı, dəqiq iş bölgüsü olan ikinci bir ailə təsəvvür etmək çətindir. Ana arı ailəni çoxaltmaq üçün sürfələr qoyur. Bu sürfələrdən bala arılar əmələ gəlir. İşçi arılar çıxəklərdən şirə toplayıb gətirir. Keşikçi arılar evi arzuolunmaz "qonaqlar"dan qoruyur. Bir sözlə, bu ailənin hər bir üzvü öz vəzifəsini yaxşı bilir və onu məsuliyyətlə yerinə yetirir. Belə bir ailənin evi də, sözsüz ki, mükəmməl olmalıdır.

Arı yuvası pətək adlanır. Pətək çoxlu sayıda altıguşəli hücrələrdən ibarətdir. Bu hücrələr şan adlanır. Şanların bəzilərində bal saxlanılır, bəzilərində isə ailə üzvləri yaşayır.

Arı pətəyində bütün şanlar eyni boyda olur. Yalnız pətəyin kənarında daha iri şanlar görmək mümkündür. Bu, gələcəyin ana və ata arıları üçün düzəldilmiş şanlardır. Ailə üzvləri bu arıları daha çox yemləyirlər. Nəticədə onlar başqa arılardan daha böyük olurlar, ona görə də adi şanlara sığmırlar. Maraqlıdır ki, arılar heç bir xətkeşdən istifadə etmədən, kağız üzərində hesablama aparmadan şanların ölçülərini düzgün müəyyənləşdirirlər.

Şanı düzəltmək üçün arıların istifadə etdiyi "tikinti materialı"nın adı mumdur. Cavan arıların qarnı altında mum ifraz edən vəzlər olur. Ancaq arılar çox az miqdarda mum ifraz edirlər. Ona görə də bu materialı qənaətlə işlədirirlər. Şanların divarları çox nazik, amma möhkəm olur. Cəmi 20 qram mumdan düzəldilmiş şanlarda bir kilogram bal saxlanılır.

Söz mücrüsü A/B/C

sürfə • mükəmməl
• pətək • şan • mum

Söz ehtiyatı

9 Nöqtələrin yerinə “Söz mücrüsü”ndən uyğun sözləri işlətməklə cümlələri oxuyun.

1. Arıların pətəkdə mumdan düzəldikləri gözcüklər ... adlanır.
2. Bir-birinə bitişik xırda gözcüklərdən ibarət arı yuvası ... adlanır.
3. Arıların şan düzəltmək üçün istifadə etdikləri maddə ... adlanır.
4. Həşəratların ilk inkişaf mərhələlərindən biri ... adlanır.

Danışma

2.1 Təqdimat. Oxuduğunuz mətndən və digər mənbələrdən “Memar canlıları” mövzusunda əldə etdiyiniz bilgiləri sinfə təqdim edin.

Təlimat

1. Təqdimat üçün şəkillərdən, videomateriallardan istifadə edin.
2. Mövzunuzla bağlı yeni sözlərin izahını verin.
3. Bilgilərin mənimsənilməsini yoxlamaq məqsədilə dinləyicilər üçün əvvəlcədən suallar hazırlayın.

2 Müzakirə. Canlıların memarlıq bacarıqlarını müqayisə edin, onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.

3 Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzliyi artırmaqla cümlələri oxuyun.

1. ... səyahətdən qayıtdıq.
2. ... çox maraqlı esse yazmışsan.
3. ... yarışda iştirak edəcəksiniz.
1. ... bizə qalib gələ bilməzlər.
2. ... hədiyyəyə görə təşəkkür etdim.
3. ... mənim ən yaxın dostumdur.

Bunları bilməliyik

XƏBƏRİN MÜBTƏDA İLƏ UZLAŞMASI

Mübtəda insan anlayışı bildirdikdə xəbər kəmiyyətə görə onunla uzlaşır:

Müəllim yeni dərsi başa saldı.

Müəllimlər iclasa toplaşdırılar.

Mübtəda heyvan və s. canlı varlıqları bildirdikdə xəbər onunla uzlaşmaya da bilər:

Arılar mum ifraz edirlər.

Qarışqalar ailə şəklində yaşayır.

Mübtəda cansız varlıq bildirdikdə xəbər onunla uzlaşmır:

Pətəkdəki şanlar mumdan düzəldilir.

2 Nöqtələrin yerinə elə şəkilçi əlavə edin ki, xəbər mübtəda ilə uzlaşsin.

1. Dənizdə çiməndən sonra biz bir müddət sahildə dincəldi... .
2. Dünən dostlarım bizə qonaq gəlmışdi... .
3. Qonaqlarımız liftlə 9-cu mərtəbəyə qalxdı... .
4. Mən xalq mahnılarını çox sevir... .

3 Hansı cümlədə mübtəda və xəbər kəmiyyətə görə uzlaşır?

- A Cüçülər uçarkən hörmətə toruna ilişib qalır.
- B Uşaqlar çaydan xeyli balıq tutmuşdular.
- C Divara vurulmuş şəkillər otağa yaraşıq verirdi.
- Ç Külək əsdikcə ağacların yarpaqları sanki piçıldışındı.

4 Hansı cümlələrdə mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasında yanlışlığa yol verilmişdir?

Həmin cümlələri düzgün yazmaqla dəftərinizə köçürün.

1. Çiçəklərin üstünə yağış damlları düşdülər.
2. Ari pətəyinin gözcükləri şan adlanır.
3. Mühəndislər bu işin də öhdəsindən gəldi.
4. Kitabxana açılan kimi oxucular içəri daxil oldu.
5. Dənizin coşqun dalğaları qayalara çırpılırdılar.
6. Birdən karandaşlar yerə dağıldı.

Ümumiləşdirici təkrar

1 Cümlədə altında xətt çəkilmiş söz birləşmələri hansı suallara cavab verir?

Yayın əvvəlində yumurtaların qabığı çatladı.

- A) nəyin? nəyi? B) nə vaxt? nə? C) harada? nə etdi?

2 Hansı cümlədə mübtəda söz birləşməsi ilə ifadə olunub?

- A) Qatar yola düşəndə Ramil pəncərədən atasına əl elədi.
B) Əsgərlər Ayaza təşəkkür edib vaqonlara mindilər.
C) Məktəb binası yeni ildə istifadəyə veriləcək.

3 Cümlədə söz birləşmələrini müəyyən edin.

- A) Arı ailəsində iş bölgüsü olur.
B) Şanların divarları nazik və möhkəm olur.
C) Quşlarda inkubasiya dövrü fərqli olur.

4 Hansı cümlələr yalnız mübtəda və xəbərdən ibarətdir?

- Termit yuvaları təbiətin möcüzəsidir.
- Quşlar boy-a-başa çatdıqları yerdə yuva qururlar.
- Uşaqlar qışqıra-qışqıra ördəyin arxasında qaçdırılar.
- Qunduzlar yuvalarını nohurda qururlar.
- Meşə quşları təbiətin sanitarlarıdır.

5 Hansı cümlədə xəbər mübtəda ilə kəmiyyətə görə uzlaşır?

- A) Şanı düzəltmək üçün arılar mumdan istifadə edir.
B) Meşəyə gələn adamlar quş yuvalarına baxırdılar.
C) Termitlər də arılar kimi ailə şəklində yaşayırlar.

6 Hansı cümlələrdə mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasında səhvə yol verilib?

- A) Payız gələndə ağacların yarpaqları solur.
B) Həkimlər yeni gələn xəstələri müayinə edirdi.
C) Delfinlər delfinariyə gələn turstləri xeyli əyləndirdilər.

6

Tarixdə iz qoyanlar

1. "Tarixdə iz qoymaq" ifadəsinin mənasını necə anlayırsınız?
2. Tarixdə iz qoyan hansı şəxsiyyətləri tanıyırsınız? Onlar haqqında bildiklərinizi danışın.
3. Sizcə, tarixi şəxsiyyətlər haqqında bilgini hansı mənbələrdən əldə etmək mümkündür?

1.1 Azərbaycanın hansı görkəmli qadınlarını tanıyırsınız? Bildiklərinizi danışın.

2 Mətni oxuyun. *Maarif* sözünün izahına əsasən *maarifçi* sözünün mənasını təxmin edin.

Həmidə xanım Cavanşir Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından biridir. O, 1873-cü ildə Şuşanın Kəhrizli kəndində anadan olmuşdur. Onun atası Əhməd bəy Qarabağ xanlığının qurucusu Pənahəli xanın nəticəsi idi.

Maarif – əhali arasında savad, bilik, mədəniyyət yaymaq üçün həyata keçirilən tədbirlər; təhsilalma, savadlanma.

3 Qruplara ayrılaraq Həmidə xanım haqqında mətnləri oxuyun. Bu şəxsin maarifçiliyini təsdiq edən faktları qeyd edin.

I qrup Atamlı bağlı xatirələrim

(*Həmidə xanımın xatirələrindən*)

Atam Peterburqda təhsil almışdı. Geniş dünyagörüşünə sahib idi. Elə bu səbəbdən də qardaşımla mənə yaxşı təhsil verməyə çalışırdı. O dövrdə oğlanlar və qızlar bir məktəbdə oxuya bilməzdilər. Ona görə də mənim təlim-tərbiyəmlə şəxsən atam özü evdə məşğul olardı.

Kənddə oğlanlar və qızların bir yerdə oxuduğu məktəb açmaq atamın mənə vəsiyyəti idi. Mən bu vəsiyyəti 1912-ci ildə yerinə yetirdim. Anadan olduğum Kəhrizli kəndində məktəb açdım və burada dərs dedim.

Atam mənə əkin-biçin işlərini də öyrədirdi. O, həmişə deyirdi:

– Özünü hər cür zəhmətə alışdır. Çalış, hər işi özün gör. Vaxt gələcək, bütün insanlar bərabər olacaq və heç kəs sənə nökərçilik etməyəcək.

Atamın dedikləri həqiqət oldu. Onun vəfatından sonra Qarabağdakı mülklərimizi özüm idarə edirdim.

Söz mücrüsü A B C

nəticə • vəsiyyət
• dünyagörüşü • mülk

Söz ehtiyatı

4 "Söz mücrüsü"ndən izahlara uyğun sözləri seçib oxuyun.

1. Birinə məxsus ev və torpaq sahəsi.
2. Vəfat edərkən bir şəxsin yaxınlarına verdiyi tapşırıq, son sözü.
3. Həyat, təbiət və cəmiyyət haqqında bilik və düşüncələr.
4. Nəvənin övladı.

Nə anladın?

5 Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Atam yaxşı təhsil almışdı, ona görə də ...
2. Mən məktəbə getmirdim, çünki ...
3. Atam deyirdi ki, çalış, hər işi özün gör, çünki ...

Düşün və cavab ver

6 Mətnə istinad etməklə aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Təhsil insanın dünyagörüşünün formallaşmasında böyük rol oynayır.
2. Oğlanlar və qızlar eyni hüquqlu olmalıdır.
3. Övlad valideynlərinin davamçısıdır.

II qrup Brest xatirələrindən

(Həmidə xanımın qızı Mina xanımın xatirələrindən)

Ailəmiz müəyyən müddət Belarusda, Brest vilayətində yaşayıb. Anam danışındı ki, Brestdə yaşayarkən müxtəlif xalqların nümayəndləri tez-tez bir araya gələr, ünsiyyət qurardılar. Bir gün qərara alınır ki, karnaval keçirilsin. Hər kəs bura maraqlı kostyumda gəlsin.

Xanımlar nə geyinsinlər deyə əl-ayağa düşürlər. Hamı yeni paltar sifariş verir. Anam müxtəlif rəngli parçalar aldırır. Dərziyə Azərbaycan milli geyimini anladır. Qarabağ qadın geyimi üslubunda paltar sifariş edir. Həmidə xanım bu geyimdə salona daxil olanda hər kəs yerində donub qalır. Hamının nəzəri ona doğru yönəlir. Bir anlığa söhbətlər dayanır, hər kəs duruxub bu gözəlliyyə tamaşa edir.

Anam danışırkı ki, məclisdəkilərin hamısı bu geyimin haradan olduğunu soruşturdu. Həmidə xanım izah edir ki, bu bizim milli geyimimizdir. Bir zabit heyrət içində ucadan deyir:

— Yalnız böyük mədəniyyətə sahib olan xalqın belə zərif və gözəl qadın geyimi ola bilər.

Həmin karnavalın qalibi Həmidə xanım olur. Karnaval bitənə kimi iştirakçılar bir-bir yaxınlaşış Azərbaycan, Qarabağ haqqında ona suallar verirlər.

Söz mücrüsü

- ünsiyət
- əl-ayağa düşmək
- sifariş etmək
- duruxmaq

Söz ehtiyatı

7 "Söz mücrüsü"ndən izahlara uyğun sözləri seçin.

- Çaşmaq, özünü itirmək, tutulmaq.
- Bir şeyi hazırlamağı tapşırmaq.
- Həyəcanlanmaq, narahat olmaq, işi tez həll etməyə çalışmaq.
- Qarşılıqlı münasibət, əlaqə, yaxınlıq.

Düşün və cavab ver

8 Mətnindən çıxış edərək aşağıdakı fikri əsaslandırın.

Həmidə xanım yurduna, elinin adət-ənənələrinə bağlı bir insan idi.

9 Sizcə, karnaval iştirakçıları Həmidə xanıma Azərbaycan, Qarabağ haqqında hansı sualları verə bilərdilər? Sualları təxmin edib yazın və cavablandırın.

III qrup

Şeyxüislamlı görüş

Qızım Mina Tiflis Qızlar İnstitutunda təhsil alırdı. Bu institutda müxtəlif millətlərdən olan tələbələr başqa elmlərlə yanaşı, həm də öz ana dillərini öyrənirdilər. Müsəlman qızlarına isə ana dili dərsi keçilmirdi. Bu məsələ məni həmişə narahat edirdi.

Bir gün müsəlmanların dini lideri şeyxüislamlı qəbuluna getdim. Şeyx məni çox hörmətlə qarşıladı. Mən ondan soruştum:

— Hörmətli şeyx, indiyə qədər niyə bizim qızların ana dili müəllimi yoxdur?

Şeyx təəssüflə cavab verdi:

Söz mücrüsü

- şeyxüislam
- ruhani
- münasib

– Hörmətli Həmidə xanım, təcrübəli müəllim tapmırıq, cavanları isə bu instituta təyin etmək münasib deyil. Sizə söz verirəm ki, müəllim tapılana kimi şəxsən özüm qızlarımıza ana dilindən dərs deyəcəyəm.

Mən ona təşəkkür edib geri qayıtdım.

Sonradan qızım mənə yazdı ki, şeyx bir neçə dəfə instituta gəlib onlara ana dili dərsi keçib. Belə bir yüksək vəzifəli şəxsin instituta gəlməsi hamını heyrətə salıbmış. Sonralar şeyx qızlara dərs demək üçün yaşılı, təcrübəli bir müəllim göndərib.

Söz ehtiyatı

10 “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun sözləri seçin.

1. Uyğun, müvafiq, yaraşan.
2. Müsəlmanların dini işlərinə baxan baş ruhani.
3. Din xadimi.

Nə anladın?

11 Həmidə xanımın Şeyxüislamlı görüşünün səbəbi nə idi?

Dinləmə

21 “Qarabağın dəmir ledisi” mətnini dinləyin və aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Həmidə xanım hansı nəsildən idi?
2. Həmidə xanım kimdən təhsil almışdı?
3. Həmidə xanım hansı xeyriyyə işləri ilə məşğul olmuşdu?
4. Həmidə xanım Azərbaycanda təhsilin inkişafı üçün hansı işləri görmüşdü?

2 “Qarabağın dəmir ledisi” mətnindəki hansı faktlar Həmidə xanım haqqında xatirələrdə öz əksini tapmışdır?

3 Sizcə, Həmidə xanımı nə üçün “Qarabağın dəmir ledisi” adlandırdılar?
Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə istinad edərək fikrinizi əsaslandırın.

4 Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə istinad edərək aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

- Həmidə xanım öz nəslinin layiqli davamçısı idi.
- Həmidə xanım maarifçi qadın olub.
- Həmidə xanım vətənpərvər idi.
- Həmidə xanım xeyriyyəçi idi.

Danışma

5 **Təqdimat.** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərdən əldə etdiyiniz bilgiləri sıfət təqdim edin.

3.1 Cümchlələri oxuyun. İkinci cümldə birinci ilə müqayisədə hansı yeni bilgilər verilir?

1. Quşlar uçur.
2. Payız gələndə köçəri **quşlar** isti ölkələrə **uçur**.

Bunları bilməliyik

CÜMLƏNİN İKİNCİ DƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləridir. Cümlənin digər üzvləri ikinci dərəcəli üzvlər adlanır. Onlar, əsasən, mübtəda və xəbərə aid olur, cümləni genişləndirir.

Məsələn: *Güclü külək ağacın meyvələrini yerə tökdü.*

<i>külək</i> (<i>mübtəda</i>)	<i>tökdü</i> (<i>xəbər</i>)
<i>necə?</i>	<i>nəyi?</i>
<i>güclü</i>	<i>ağacın meyvələrini</i>
	<i>hara?</i>
	<i>yerə</i>

2 Cütlərlə iş. Cümchlələrdə ikinci dərəcəli üzvləri və onların aid olduğu baş üzvləri müəyyən edin.

1. Mütaliəli insanlar fikirlərini aydın izah edirlər.
2. Maraqlı kitab ən yaxşı yol yoldaşıdır.

3 Sualları cavablandıraraq cümlələri genişləndirin və oxuyun.

1. (Hansı?) balıqlar (harada?) üzürdü.
2. İradə (nə zaman) məktəbdən (haraya?) qayıtdı.
3. Nənə (kimə?) (nə?) danışdı.
4. (Hansı?) müğənni mahnını (necə?) ifa etdi?

4 İkinci dərəcəli üzvlər əlavə etməklə cümlələri genişləndirin.

1. Müəllim izah etdi.
2. Güllər açdı.
3. Yağış yağdı.
4. Əbdül şagirddir.
5. Bayraq dalgalandı.

5 İkinci dərəcəli üzvləri ixtisar etməklə cümlələri köçürün.

1. Vüsalə komandasına həllədici xal qazandırdı.
2. Mən Azərbaycanı qarış-qarış gəzmək istəyirəm.
3. Bu gün hava çox sakitdir.
4. Gülnar yavaş-yavaş ceyrana yaxınlaşdı.

11 **Şəfqət** sözünün izahına əsasən *şəfqət bacısı və şəfqət xidməti* ifadələrinin mənasını təxmin edin.

Şəfqət – rəhm, mərhəmət, qayğı

İLK AZƏRBAYCANLI ŞƏFQƏT BACISI

Təhsili. Nigar xanım ali təhsil almış ilk azərbaycanlı qadındır. O, 1871-ci ildə Tiflisdə anadan olmuşdur. 18 yaşında ikən bu şəhərdəki Zaqafqaziya Qızlar İnstитutunu qızıl medalla bitirmişdir. Ana dili ilə yanaşı, rus, fransız, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilirdi. Bir dəfə Nigar xanımın fransızca danışığına valeh olan fransız generalı ondan soruşur:

– Madmazel, neçə il Parisdə yaşamışsınız?

Nigar xanım gülümsəyərək cavab verir:

– Mən heç vaxt Rusiyadan kənara çıxmamışam.

Nigar xanımın cavabı generalı heyrətə gətirir.

İlk şəfqət bacısı. Nigar xanım 1909-cu ildə “Rus artilleriyasının atası” adlandırılan general Əliağa Şıxlinski ilə ailə həyatı qurur. I Dünya mühəribəsi başlayır. Zabit arvadlarının yaralı əsgərlərə yardım göstərmələri üçün cəmiyyət təşkil edilir. Nigar xanım bu cəmiyyətin sədri seçilir. Onun rəhbərlik etdiyi hospital Qırmızı Xaç* xəstəxanaları arasında ən yaxşısı hesab olunurdu. Bu hospitala “Şıxlinski xəstəxanası” deyirdilər.

1920-ci ildə Azərbaycanda Qızıl Aypara Cəmiyyəti yaradılır. Cəmiyyətin yaradıcılarından biri Nigar xanım idi.

Vətənpərvərlik. Müxtəlif dillərdə mükəmməl danışan Nigar xanım ana dilinin qorunması məsələsinə də diqqətlə yanaşırıdı. Dilimizdə alınma sözlərin çox olması onu narahat edirdi. Bu mövzuda mətbuatda tez-tez məqalələri dərc olunurdu. Bu məqalələrindən birində Nigar xanım yazdı: “Alınma sözləri mümkün qədər az işlətmək lazımdır. Çünkü öz dilimizdə sözlərimiz çoxdur. Alınma sözləri ancaq o zaman işlətmək olar ki, azərbaycanca əvəzi olmasın”.

Son illəri. Nigar xanım ömrünün sonuna qədər xeyriyyəçilik fəaliyyətini davam etdirir. Anasının vəfatı və yeganə oğlunun itkin düşməsi Nigar xanımı sarsıdır. O, 1931-ci il avqustun 12-də dünyasını dəyişir.

Söz mücrüsü

- mükəmməl
- valeh olmaq
- artilleriya
- şəfqət bacısı
- dərc olunmaq
- zəmanə

*Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi — 1863-cü ildə İsveçrədə yaradılmış xeyriyyə təşkilatı.

Söz ehtiyatı

2 "Söz mücrüsü"ndən uyğun sözləri yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Aydan rəssamlıq sənətini ... öyrənmişdi.
2. General Əliağa Şıxlinski topçuların, yəni ... qoşununun generalı idi.
3. Qəzətdə Nigar xanım Şıxlinskaya haqqında bir məqalə ... olunmuşdu.
4. Yazıcılar dövrün, ... tələbinə uyğun olan əsərlər yazırırdılar.

Nə anladın?

3 Mətnin məzmununa əsasən suallara cavab verin.

1. Nigar xanım neçənci ildə, harada anadan olmuşdur?
2. Nigar xanım hansı institutda təhsil almışdır?
3. Nigar xanım hansı dillərdə danışırırdı?
4. Əliağa Şıxlinski kim idi?

Düşün və cavab ver

4 Mətnin birinci və sonuncu abzaslarındakı bilgilərdən istifadə etməklə aşağıdakı suallara cavab verin.

- Nigar xanım Zaqafqaziya Qızlar İnstytutunu neçənci ildə bitirmiştir?
- Nigar xanım vəfat edəndə neçə yaşı var idi?

5 Aşağıdakı məlumatlar mətnin hansı yarımbaşlığını genişləndirə bilər?

General Əliağa Şıxlinski öz xatirələrində yazırıdı:

"... Nigar həmişə xəstəxanada olurdu. Komitənin sədrliyindən başqa, əsgərlər üçün evlərinə məktub yazırırdı. Əsgərlər onu "ana" deyə çağırırdılar."

6 Mətnə istinad edərək aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Nigar xanım poliqlot idi.
2. Nigar xanım peşəsinin vurğunu idi.
3. Nigar xanım xeyriyyəçi idi.
4. Nigar xanım vətənpərvər insan idi.

Poliqlot – ana dilindən başqa, bir neçə dili yaxşı bilən şəxs.

2.1 Qeydlər götürməklə Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti haqqında mətni dinləyin.

1. Cəmiyyət nə vaxt yaradılıb?
2. Kimin təşəbbüsü ilə yaradılıb?
3. Təşkilat hansı məqsədlə yaradılıb?
4. Nigar xanım Şıxlinskaya bu təşkilatda necə fəaliyyət göstərib?

2 Dinləmə mətnində hansı məlumat yoxdur?

1. Cəmiyyətin ilk könüllü tibb bacısı Nigar Şıxlinskaya olmuşdur.
2. Cəmiyyət XX əsrin əvvəllərində yaradılmışdır.
3. Hər il martın 10-u Azərbaycanda Qızıl Aypara Günü kimi qeyd olunur.
4. Qızıl Aypara Cəmiyyəti humanitar təşkilatdır.

3 Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə istinad etməklə Nigar xanım Şıxlinskaya haqqında məlumat vərəqi hazırlayıın.

4 Təsəvvür edin ki, siz Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyətinin üzvüsünüz. Aşağıda təsvir olunan fövqəladə vəziyyətlərlə bağlı kiçik mətn qurub danışın.

Zəlzələ

Daşqın

Yoluxucu xəstəliklər

Müharibə

Yazı

3 1 Söz sırasını bərpa etməklə cümlelər yazın.

1. yemi, heyvanlar, tapırlar, qışda, çətinliklə
2. səhər-səhər, civildəşirdilər, sərcələr, həyətdə

2 Hansı cümlədə mübtəda cümlənin ortasında gəlir?

- A Nigar xanım bir neçə dildə sərbəst danışırıdı.
- B 1920-ci ildə Azərbaycanda Qızıl Aypara Cəmiyyəti yaradılır.
- C Həmidə xanım Peterburqda təhsil almışdı.
- Ç Ailəmiz müəyyən müddət Belarusda, Brest vilayətində yaşayıb.

Bunları bilməliyik

CÜMLƏDƏ SÖZ SIRASI

Cümlədə sözlərin müəyyən sırası olur. Adətən, mübtəda cümlənin əvvəlində, xəbər isə sonunda gəlir.

Müəllim sabah bizi ekskursiyaya aparacaq.
mübtəda xəbər

3 Hansı şeir parçasında söz sırası pozulmayıb?

- A Gözəl Vətən, gözəl Vətən!
Xidmətində durmuşam mən. (*Mirvarid Dilbazi*)
- B Götənən qızı qızı
Pərviz geyir ağaclar. (*Bəxtiyar Vahabzadə*)
- C Fil otyeyən dinc heyvandır,
Uzunca bir xortumu var. (*Rəsul Rza*)

4 Misralarda söz sırasını bərpa etməklə cümleləri köçürün.

Yaşıl köynəyini geyinir meşə,
Yaxama quş kimi qonur bənövşə;
Qoy məndən dərs alsın qoca təbiət,
O da könlüm kimi gülsün həmişə.

(*Səməd Vurğun*)

11 Sizcə, ölkədə məktəblər, universitetlər olmasa, nə baş verər? Hər bir xalqın həyatında təhsilin rolü haqqında fikirlərinizi söyləyin.

QORİ MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI

XX əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycanda qızlar məktəbə getmirdilər. Oğlanlar isə mədrəsədə* təhsil alırdılar. Burada onlara Quran oxudurdular. Şagirdlər bir neçə il təhsil alsalar da, bir çox elmlərdən xəbərsiz idilər. Ölkədə müxtəlif fənləri tədris edə bilən müəllimlər də yox idi.

Bu dövrdə Gürcüstanın Qori şəhərində Müəllimlər Seminariyası* açılmışdı. Burada ibtidai məktəblər üçün müəllimlər hazırlanırdı. Seminariyada Cənubi Qafqazda yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələri təhsil alırdılar. Ümumi təhsil rus dilində olsa da, hər millətin öz ana dili də ayrıca keçirilirdi.

Qori Müəllimlər Seminariyası yeni açılanda orada Azərbaycan şöbəsi yox idi. Bir çox Azərbaycan ziyalılarının xahişi ilə 1879-cu ildə müstəqil Azərbaycan şöbəsi açıldı. O dövrdə Azərbaycanın bir çox müəllimləri burada təhsil almışdır. Bir neçə ildən sonra Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazax köçürüldü, Qazax Müəllimlər Seminariyası yaradıldı.

* **madrəsa** – müsəlman ölkələrində dini məktəb, ruhani məktəbi.

* **seminariya** – bir sıra ölkələrdə ibtidai məktəb müəllimləri hazırlayan təhsil müəssisəsi.

Seminariya rus dilindəki cəmənə (toxum) sözündən yaranmışdır, ilkin mənası “şitillik” (toxum əkilən yer) deməkdir.

Nə anladın?

2 Mətnə əsasən aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Qori Müəllimlər Seminariyası harada fəaliyyət göstərirdi?
2. Bu təhsil ocağının məqsədi nə idi?
3. Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsi nə vaxt açıldı?
4. Qazax Müəllimlər Seminariyası nə zaman yaradıldı?

3 Sizcə, Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsinin əhəmiyyəti nə idi?

4 Mətni rollar üzrə oxuyun.

Tək əldən səs çıxmaz

Qazax. Kosalar kəndi. Kəndin aqsaqqalları həyatda yiğisiblar. Badisəba xanım onlarla söhbət edir.

Badisəba xanım: Hamınıza məlumdur ki, gənclərimiz təhsil almaq üçün illərdir Gürcüstana, Qori Seminariyasına gedirlər. Başqa ölkəyə getmək, orada yaşamaq imkanı olmadığından bir çoxları təhsil ala bilmir.

Məşədi Həsən (təəssüflə): Bəli, elədir. Mən oğlumun oxumasını, savad almasını çox istəyirdim. Amma ki Qori hara, biz hara? Fağır uşağın da arzusu ürəyində qaldı.

Badisəba xanım: Bilirsiniz, Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin vətənimizə köçürülməsi üçün imkan yaranıb. Lakin qərara alıblar ki, seminariya paytaxt Bakıda deyil, Qazaxda fəaliyyət göstərsin. Amma harada? Bunun üçün bina lazımdır. Nə məsləhət görürsünüz? Övladlarımız üçün açılan bu nicat yolunu bağlaya bilmərik!

Sükut. Yiğincağa toplaşanlar bir-birinə baxır. Kəndin sakini Məşədi İbrahim qabağa çıxır. Üzünü Badisəba xanıma tutur.

Məşədi İbrahim (təmkılə): Artıq hamımız anlayırıq ki, savadsız camaatı olan bir xalq inkişaf edə bilməz. Savadsızlıq insanı nökər edər. Hamımız övladlarımızın xoşbəxtliyini istəyirik. Sizin də uşaqların təbiyəsi, təhsil alması üçün necə çalışdığınıizi biliyoruz. Qazaxda yetim, kimsəsiz uşaqlar üçün uşaq evi yaratmışınız. Küçələrdə ac-yalavac dolaşan uşaqların həyatını xilas etmişiniz. Amma, necə deyərlər, tək əldən səs çıxmaz. Bu işdə birləşmə lazımdır.

Söz mücrüsü

- təəssüflə
- fağır • nicat
- sükut
- təmkılə

(Məşədi İbrahim bir az susur, ətarfindakılara nəzər salıb sözünə davam edir.)

Məşədi İbrahim: Hamınız bilirsiniz ki, Qazaxda mənim ikimərtəbəli, 17 otaqlı mülküm var. Əgər Qazaxda seminariya açılacaqsa, qoyun bu mülkdə olsun.

Badisəba xanım (fəxrlə): Mən bilirdim ki, millətimizin gələcəyini düşünən xeyirxah insanlarımız var. Qazax Müəllimlər Seminariyasının fəaliyyəti Azərbaycanda təhsilin, maarifin inkişafına böyük təkan verəcək. Bu işdə sizin də payınız olacaq.

Söz ehtiyatı

5 “Söz mücrüsü”ndən izahlara uyğun sözləri seçin.

1. Ciddi surətdə, özünü itirməyərək, soyuqqanlılıqla, öz halını pozmadan.
2. Aciz, yazılıq, dinc, sakit.
3. Qurtuluş, xilas; azad olma, qurtulma.
4. Susma, danışmama, dinməmə; sakitlik.
5. Kədərlənərək, heyifsilənərək.

6 Mətnə əsasən “nicat yolu” ifadəsinin mənasını təxmin edin.

Nə anladın?

7 Mətnə əsasən suallara cavab verin.

1. Hadisələr harada baş verir?
2. Badisəba xanımın kəndin ağsaqqalları ilə görüşməsinə səbəb nə idi?
3. Hansı obrazın nitqində kənd camaatının Badisəba xanıma münasibəti əks olunub?
4. Mətndə Badisəba xanımın hansı xeyirxah işləri haqqında danışılır?

8 Mətnin hansı cümlələrində hadisələrin baş verdiyi yer, obrazların hərəkəti, hiss-həyəcanlarının təsviri verilib? Həmin cümlələri seçib oxuyun.

Düşün və cavab ver

9 Sizcə, həmin dövrdə Azərbaycanda təhsilli insanların sayının azlığı nə ilə əlaqədar idi? Qazax Müəllimlər Seminariyasının açılması bu problemi həll edə biləcəkdirmi?

10 Nəyə görə mətn “Tək əldən səs çıxmaz” adlandırılabilir? Bəs siz mətni necə adlandırardınız?

11 Mətndə Badisəba xanımın hansı xüsusiyyətləri ön plana çəkilib? Uyğun epizodları danışmaqla fikrinizi əsaslandırın.

2.1

“Badisəba ana” mətnini dinləyin. Aşağıdakı suallara cavab verin.

1. Nəyə görə mətndə Badisəba xanıma “ana” deyilir?
2. Badisəba xanım kimdən təhsil alıb?
3. Nə üçün Badisəba xanım kimsəsiz uşaqlar üçün məktəb açmaq istəyirdi?
4. Badisəba ana hansı ilkə imza atır?

2

Badisəba xanım haqqında oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərə istinad etməklə aşağıdakı fikirləri əsaslandırın.

1. Badisəba xanım xeyirxah insan olub.
2. O, maarifçi qadın kimi tarixdə iz qoyub.
3. Badisəba xanım ilkə imza atan Azərbaycan qadınıdır.
4. O, təhsilin inkişafı uğrunda mübarizə aparıb.

3

Məlumat vərəqindən istifadə edərək mətni genişləndirib danışın.

BADISƏBA KÖÇƏRLİ

Doğum yeri: Qazaxın Salahlı kəndi

Doğum tarixi: 1881-ci il

Həyat yoldaşı: Firdun bəy Köçərli

Fəaliyyəti: müəllim

Təhsili: 1920-ci illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstytutunda təhsil alıb.

(1881–1954)

Mükafatları:

“Şərəf Nişanı” ordeni;

“Qafqazın müdafiəsinə görə” medalı;

“Azərbaycan SSR Əməkdar müəllimi” fəxri adı

Vəfat tarixi: 1954-cü il

4

Qruplarla iş. Aşağıdakı plana əsasən Azərbaycanın tarixində iz qoymuş qadınlar haqqında informativ xarakterli mətn yazın.

1. Adı, doğum tarixi
2. Fəaliyyəti
3. Xarakterindəki əsas cəhətlər
4. Bu cəhəti təsdiq edən əsas hadisələr

Yazı

3 1 Verilmiş sözlərdən söz birləşmələri yaradın və cümlədə işlədin.

ev, qapı; ayaqqabı, ip; yazılıçı, əsər;
quş, qanad; günəş, şüa; araba, təkər.

2 Cümlələrdə mübtəda və xəbəri müəyyən edin.

1. Nənəm bayram süfrəsi açmışdı.
2. Binanın qarşısında üçrəngli bayraqımız dalgalanırdı.
3. Komandanız yarışa ciddi hazırlaşmalıdır.
4. Polis sənədləri yoxlayırdı.
5. Xəstənin vəziyyəti gündən-günə yaxşılaşırırdı.

3 Hansı cümlədə mübtəda və xəbər mütləq uzlaşmalıdır?

- A Qaranquşlar eyvanda yuva qurmuşdu.
B Qızlar çəmənlikdə çiçək toplayırdı.
C Gəmilər limanda sıra ilə düzülmüşdü.
Ç Güllərin arasında arılar vizildaşırırdı.

4 İkinci dərəcəli üzvlər əlavə etməklə cümlələri genişləndirin.

1. Xədicə oxuyurdu.
2. Quşlar cəh-cəh vururdu.
3. Biz topladıq.
4. Qardaşım idmançıdır.
5. Saat işləmirdi.

5 Düzgün söz sırası olan cümləni müəyyən edin.

1. El bir olsa, dağ oynadar yerindən.
2. Elmin gücü yixar bürcü.
3. Doğru yalani qovar.

6 Şeirin hansı misralarında söz sırası pozulub. Həmin cümlələri düzgün söz sırası ilə yazın.

Çox yatma, dur, a tənbəl,
Yatsan, olar iş əngəl.
Gün dağlara yayıldı,
Hər bir yatan ayıldı.

(Abbas Səhhət)

4-cü sınıf üzrə ümumiləşdirici təkrar

- 1** Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazın.

- e...ekt (**f**, yoxsa ff)
 - aqre...iya (**s**, yoxsa ss)
 - ...armoniya (**h**, yoxsa q)
 - a...ord (**k**, yoxsa kk)
 - ...okkey (**h**, yoxsa x)
 - ...imn (**h**, yoxsa q)

- 2** Sözlərə şəkilçilər artırıb yazın. Hansı şəkilçilər yeni söz yaratdı?

balıq (-*çı*⁴, -*lar*², -*dan*²)

dost (**-lıq⁴**, **-laş²**, **-ım⁴**)

gül (-**li**⁴, -**dan**, -**in**⁴)

bağ (-ça², -ban, -a²)

- 3** Aşağıdakı isimləri müxtəlif hallarda işlədin və mənsubiyyətə görə dəyişin.

I grup: köynək, bağça, bulaq

II qrup: ürək, qapı, oğlaq

III grup: kəpənək, kreslo, dərman

IV qrup: bilik, quzu, caynaq

- 4** Nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçiləri əlavə edib söz birləşmələrini cümledə işlədin.

mən... əlcək... biz... yemək...

sən... xətkeş... siz... qonaq...

o... sınıf... onlar... çanta...

- 5** Azaltma dərəcəsində olan sıfırları seçib cümleleri tamamlayın.

1. Nənəsi körpəyə ... çay verdi. (*şirin / kəmşirin / şipşirin*)
 2. Usta divara ... boya vurdu. (*bozumtul / bomboz / boz*)
 3. Ət yaxşı bışməmişdi, ... idi. (*çox ciy / ala-ciyl / ciy*)
 4. Biz geniş, ... bir zala girdik. (*uzun / uzunsuv / ləp uzun*)

- #### **6 Cüm'lələrdən feilləri secib məsdər formasında yazın.**

- 1.** Binanın qarşısında bayraqlar dalgalanırdı.

- 2. Basımı qaldırıb ulduzlara baxdım.**

- 3. Maktabımızda tanınmış sairlerle görüş kecirlilecek.**

7 Nöqtələrin yerinə müvafiq köməkçi nitq hissəsi yazmaqla cümlələri tamamlayın.
Əlavə etdiyiniz sözün cümlədəki qrammatik funksiyasını müəyyənləşdirin.

amma, deyəsən, əvvəl, bəs

- 1 Gülarə sinfə hamidan ... daxil oldu.
- 2 Xəyalə büdrədi, ... yixilmadı.
- 3 ... demişdin bizi teatra aparacaqsan?
- 4 ..., sizi gözləyə bilməyəcəyəm.

8 Hansı cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər zərf kimi işlənib?

1. a) <i>Gecə</i> yağış yağırıldı.	b) <i>Gecə</i> keçir, gözümə yuxu getmirdi.
2. a) <i>Doğru</i> söz acı olar.	b) Deyəsən, bu adam <i>doğru</i> danışır axı!
3. a) Gülay <i>gözəl</i> rəqs edir.	b) Səidə <i>gözəl</i> don geyinmişdi.
4. a) Zalda <i>xeyli</i> tamaşaçı var idi.	b) Bu gün <i>xeyli</i> işləmişəm.

9 İşarə əvəzliyi işlənmiş cümlələri müəyyən edin. Həmin əvəzlikləri başqa cümlələrdə işlədin.

1. Həmin kitabı sənə mən vermişdim.
2. Zeynəb bu müsabiqədə iştirak edəcək.
3. Düşünürəm ki, sən də belə oxuya bilərsən.
4. Elə danışırkı ki, hamı sakitcə onu dinləyirdi.
5. Belə tapşırıqları həvəslə yerinə yetirirəm.

10 Yalnız mübtəda və xəbəri saxlamaqla cümlələri köçürün.

1. Tural cəsarətlə sıniq körpünün üstündən çayın o tərəfinə keçdi.
2. Kaş mən də onun kimi rəqs etməyi öyrənəydim.
3. Bu gün İstanbula uçan təyyarə bir az gecikir.
4. Biz həmin küçədə yaşayıraq.
5. Bu gün dəniz həmişəkindən daha çox dalgalıdır.

11 Şeir misralarında söz sırasını bərpa etməklə cümlələri köçürün.

1. İnsana arxadır onun kamalı,
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı.
(Nizami Gəncəvi)

2. İt sənə dost olar, bir sümük atsan,
Namərd qədir bilməz, olsan da qurban.
(Nizami Gəncəvi)

İZAHLI SÖZLÜK

acıdıl – kobud danışan, acı sözlər deyən.

aramsız – fasılə vermədən, arası kəsilmə-
dən, durmadan.

arx – tarlaya, bostana və s.-yə su axitmaq
üçün açılan yol.

artilleriya – topçulardan ibarət qoşun nö-
vü.

aut – bəzi idman oyunlarında topun mey-
dançanın hüdudlarından kənara çıxmá-
sı.

azarkeş – hər hansı idman növünün və ya
idmançının qızgın həvəskarı.

azmaq – yolu itirmək, doğru yoldan çıx-
maq, yanlışlaq.

bəmbəyaz – ağappaq.

bənd – suyun (çayın, arxın, kanalın) qaba-
ğını almaq üçün çəkilən sədd.

bərpa etmək – təzədən düzəltmək, əvvəl-
ki halına salmaq.

boya-başa çatmaq – böyümək, yetişmək.

boylanmaq – boynunu uzadıb ətrafa bax-
maq.

buxar – qızdırıllarkən sudan və ya başqa bir
mayedən çıxan dumanabənzər qaz,
büg.

cəhd etmək – çalışmaq, səy göstərmək,
can atmaq.

çaxnaşma – qarşıqlıq, həyəcan, təlaş, vəl-
vələ.

çəllək – əsasən taxtadan düzəldilən si-
lindrşəkilli, lakin ortası enli iri qab.

çimdikləmək – birisinin dərisindən tutub
sığmaq, incitmək.

dayaq – üzərində bir şey bərkidilmək üçün
düzəldilmiş ağac və ya metal dəstək.

dərc – qəzetdə və ya jurnalda çap edil-
mək.

dəyər – qiymət, ləyaqət, keyfiyyət.

dimdikləmək – dimdiyi ilə vurmaq, diş-
ləmək, döymək.

dirək – bir şeyi saxlamaq üçün altına vu-
rulan tır, sütun, dayaq.

diyirlətmək – dəyirmi əşyani yuvarladaraq
hərəkət etdirmək.

dizayner – kitabın, qəzetiñ və ya hər hansı
bir məkanın bədii tərtibatını verən mü-
təxəssis.

donub qalmaq – gözlənilməz bir hərə-
kətdən və ya xəbərdən bərk təsirlən-
mək, heyrətlənmək, təəccübəlmək.

dövr – vaxt, zamanın bir hissəsi.

duruxmaq – özünü itirmək, fikrə getmək,
tutulmaq, çəşib qalmaq.

duyum – bir şeyi hiss etmək, duymaq ba-
carığı.

dünyagörüşü – həyat, təbiət və cəmiyyət
haqqında bilik və düşüncələr.

dünyaya göz açmaq – doğulmaq.

düzbucaklı – bütün bucaqları düz bucaq
olan paraleloqram.

etibar etmək – inanmaq, etimad etmək.

eyham – birbaşa deyil, üstüörtülü şəkildə
ifadə olunan fikir; işarə.

əl-ayağa düşmək – həyəcanlanmaq, na-
rahat olmaq, təlaşa düşüb işi tez həll et-
məyə çalışmaq.

ələ salmaq – dolamaq, oynatmaq, rişxənd
etmək.

əyləc – maşını, qatarı saxlamaq mexaniz-
mi; tormoz.

fağır – yaziq, məzлum; kasib.

gəmirici – kəsici dişləri yaxşı inkişaf etmiş
heyvanlar dəstəsi.

gil – yaş halda plastik kütləyə çevrilən tor-
paq.

görünməz – görünməyən, açıqda olmayan, gizli.

gövdə – ağacın və ya kolun üstündə budaqlar bitən yerüstü əsas hissəsi.

göz gəzdirmək – ətrafa baxmaq, nəzər salmaq.

güdmək – gizlicə birinə baxmaq, gözdən qoymamaq; gözləmək.

günahlandırməq – günahkar saymaq, təqsirkar hesab etmək.

heç-heçə – müxtəlif oyunlarda hər iki tərəf üçün uduşsuz və məglubiyətsiz hesab edilən vəziyyət.

heyət – hər hansı bir kollektivi təşkil edən adamlar toplusu; tərkib.

hədər – boş-boşuna, əbəs, heç bir nəticə verməyən; mənasız, faydasız.

həmsöhbət – birisi ilə söhbət edən; müsahib.

həsrət – bir şeyi görmək, qovuşmaq arzusu.

hönkürmək – uca səslə, hıçqıra-hıçqıra ağlamaq.

hörmək – kərpici, daşı palçıqla bir-birinə yapışdırmaq.

hücrə – binada və ya hər hansı qapalı məkanda otaqlardan, gözlərdən biri.

xətər – ziyan, zərər.

ixtira – keçmişdə məlum olmayan yeni bir şey tapma, yaratma; icad.

imtina etmək – boyun qaçırməq, razılışmamaq, istəməmək, rədd etmək.

inkışaf – irəliləmə, yüksəlmə, kamilləşmə, tərəqqi.

istehsal – məhsul hazırlama.

istehsal etmək – hazırlamaq, hasil etmək, ərsəyə gətirmək.

kələ-kötür – üstü hamar olmayan; girintili-chıxıntılı, əyri-üyrü.

kifayət – yetəri qədər, kafi, bəs olma.

kütləvi – 1. külli miqdarda, geniş miqyasda. 2. geniş kütlə üçün görülən, xalq üçün edilən.

qamışlıq – çoxlu qamış bitən yer.

qarət – kiminsə var-yoxunu zorla əlindən alma; talan.

qəlbinə toxunmaq – küsdürmək, inciməsinə səbəb olmaq.

qərara almaq – qəti bir fikrə gəlmək.

qət etmək – müəyyən məsafləni keçmək, yol getmək.

qəzəblənmək – çox hirslənmək, acığı tutmaq, özündən çıxmaq.

quldur – başqasını qarət edən adam; yokəsən, soyğunçu.

qudrət – güc, qüvvət, bacarıq.

lağ eləmək – ələ salmaq, istehza etmək, məsxərəyə qoymaq.

lağım – yeraltı yol, tunel.

lokomobil – buxar mühərriki ilə işləyən maşın.

lovğa – özü haqqında böyük fikirdə olan, özünü tərifləyən; təkəbbürlü.

lövhə – müxtəlif məqsədlər üçün işlənən hamar səthli taxta, metal və s. parçası.

maşa – ocaqdan od və ya qızmar bir şeyi götürmək üçün metal alət.

məqalə – jurnal və ya qəzetdə dərc olunan yazı.

mənbə – informasiya əldə etmək üçün müraciət olunan əsər, sənəd və s.

mənəvi – insanın daxili, ruhi aləmi ilə bağlı olan.

mum – bal arılarının hazırladığı və şan düzəltmək üçün istifadə etdikləri maddə.

müdafiaçı – futbol, hokkey və b. oyunlarda, rəqib hücumunun qarşısını alan adam; qoruyucu.

müəyyən olunmaq – aydınlaşmaq, təyin olunmaq, dəqiqləşmək.

mühərrik – bir şeyi hərəkətə gətirən məxanizm, motor.

mükəmməl – heç bir qüsuru, nöqsanı olmayan; əla.

mülk – kiməsə məxsus olan torpaq sahəsi, malikanə.

münasib – uyğun, müvafiq, yaraşan.

müsahibə – iki və ya bir neçə adam arasında gedən söhbət, danışışq.

mütaliə – oxuma, qiraət.

narazılıq – bir şeyə mənfi münasibət, razılaşmama, inciklik.

nəqliyyat – adamların və yüklərin daşınması; daşıma üçün nəzərdə tutulan vasitələrin (avtomobil, qatar, gəmi, təyyarə və s.) məcmusu.

nəticə – nəvənin uşağı.

nicat – qurtuluş, xilas, azad olma.

nohur – su yiğilmiş çökək yer, gölməçə.

palid – qoza şəklində meyvəsi olan, möhkəm oduncaqlı, iriyarpaqlı ağaç.

paralimpiya – fiziki məhdudiyətli insanların iştirak etdiyi yarışlar.

pətək – bir-birinə yapışmış xırda gözcük-lərdən ibarət arı yuvası.

piştaxta – mağazada satıcı ilə alıcını bir-birindən ayıran xüsusi stol.

redaktor – hər hansı bir yazıda səhvləri düzəldən, mətni təkmilləşdirən mütəxəssis.

refleks – orqanizmin qıcıqlanmalara qarşı verdiyi cavab-reaksiya.

rəqib – idman yarışlarında qarşı tərəf.

rəvan – aydın, asan oxunulan və anlaşılan.

rubrika – qəzet, jurnal və s.-də müntəzəm təkrarlanan bölmə və guşələr.

ruhani – din xadimi.

ruhdan düşmək – həvəsi olmamaq, bədbinləşmək.

rütubət – hər hansı mühitdə suyun miqdarı.

sahə – müəyyən məqsəd üçün ayrılan açıq yer.

saman – taxıl təmizləndikdən sonra qalan çöpsəkilli hissəciklər.

saymazyana – etinasızlıqla, diqqət yetir-mədən.

sehrbaz – ovsunu, gözbağlayıcı.

səmt – tərəf, yön, istiqamət.

sifariş etmək – bir şey hazırlamağı tapşırmaq.

sinə gərmək – özünü qorxmadan qabağa vermək.

suvamaq – divarı qum və su ilə qatışıqdan ibarət tikinti məhlulu ilə malalamaq.

sükut – heç bir səsin olmaması, sakitlik.

sürfə – həşərat, cüçülərin ilk inkişaf mərhələlərindən biri.

şan – balı saxlamaq və toxum tökmək üçün arıların pətəkdə mumdan düzəlt-dikləri gözcüklər.

şeyxüislam – müsəlmanların dini işlərinə baxan baş ruhani.

şəfqət bacısı – hərbi hospitalda yaralılara qulluq edən tibb bacısı.

şığımaq – sürətlə hədəfə hücum etmək, üzərinə atılmaq.

şikar – ovlanan heyvan, quş.

şikayət etmək – narazılığını bildirmək, giley-güzar etmək.

tala – meşədə ağacsız, çılpaq yer; açıqlıq.

tarixçə – bir şəxs və ya hadisə ilə bağlı əhvalat.

tavan – otağın üst örtüsü.

təəssüflə – heyifsilənərək, kədərlənərək, acıyaraq.

- təxəyyül** – xəyalında təsəvvürə gətirmə, yaradıcılıq fantaziyası.
- təkan** – hər hansı bir işi həyata keçirməyə sövq edən hadisə.
- tələ** – başqasını aldatmaq və zərərsizləşdirmək üçün hiylə, qurğu.
- təmir** – xarab olmuş, dağılmış, sökülmüş yeri və ya əşyanı düzəltmə, qaydaya salma.
- təmkinlə** – soyuqqanlılıqla, özünü itirməyərək, halını pozmadan.
- tənzimləmək** – nizama salmaq, qaydaya salmaq.
- təzyiq** – öz ağırlığı, təsir qüvvəsi ilə basma, sıxma; basqı.
- tor** – hörümçəyin ifraz etdiyi yapışqanlı şirədən əmələ gələn çarpaşıq nazik tellər.
- ünsiyyət** – qarşılıqlı münasibət, əlaqə, yaxınlıq.
- ürkütmək** – qorxutmaq, qorxmasına səbab olmaq.
- valeh etmək** – heyran etmək, məftun etmək.
- valeh olmaq** – heyran olmaq, məftun olmaq, vurulmaq.
- veyillənmək** – heç bir iş görməyərək boşgəzmək.
- vəsiyyət** – bir şəxsin ölüm ayağında öz övladına, yaxınlarına verdiyi tapşırıq, son sözü.
- vəzi** – bir çox canlılarda müəyyən maddələr hazırlayan orqanlar.
- yaramaq** – faydası olmaq, uyğun gəlmək, yararlı olmaq.
- yarıq** – yarılib açılmış yer.
- yasaq** – qadağan, icazə verilməyən.
- yeganə** – bircə, tək, yalnız, vahid.
- yorğun** – yorulmuş, üzgün.
- zəka** – bir şeyi tez anlama, qavrama qabiliyyəti; ağıllı, zehin.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 4-cü sinifləri üçün
Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə
dərslik*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

Rafiq İsmayılov
Ülkər Nurullayeva
Reyhan Həbibli

İxtisas redaktoru

Dilruba Cəfərova

Texniki redaktor

Rəşad Nəbiyev

Dizayner

Səbinə Vəzirova

Rəssam

Elçin Cabarov

Korrektor

Fəridə Səmədova

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2023-020

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

ISBN 978-9952-550-02-3

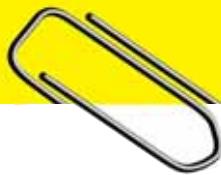
Hesab-nəşriyyat həcmi 10,5. Fiziki çap vərəqi 13.
Səhifə sayı 112. Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5
Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 16 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş _____. Tirajı 17640. Bakı – 2023.

Əlyazmanın yiğimə verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 23.05.2023

Çap məhsulunu hazırlayan:
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Şərqi-Qərb” ASC (Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17).

Pulsuz

Əziz məktəbli !

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

